

(27)

ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ વિરચિત

ભિક્ષુદ્રાત્રિંશિકા

શબ્દશઃ વિવેચત
સત્યાવીશમી બ્રહ્મીશી

વિવેચક : પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

महामहोपाध्याय श्रीमद् यशोविजयजु महाराज विरचित
द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका अंतर्गत

त्रिंशिका

शण्डशः विवेचन

✦ मूल ग्रंथकार तथा टीकाकार ✦

लघुहरिभद्रसूरि महामहोपाध्याय श्रीमद् यशोविजयजु महाराज

✦ आशीर्वाददाता ✦

व्याख्यानवाचस्पति, शासनप्रभावक स्व. प.पू. आचार्यदेवेश

श्रीमद् विजय रामचंद्रसूरीश्वरजु महाराज तथा

षड्दर्शनवेत्ता प्राच्यनिकप्रतिभाधारक स्व. प.पू. मुनिप्रवर

श्री मोहजितविजयजु महाराज तथा वर्तमान श्रुतभर्मज्ञाता विद्वान्

प.पू. गणिवर्य श्री युगभूषणविजयजु महाराज

✦ विवेचनकार ✦

पंडितवर्य श्री प्रवीणचंद्र भीमजु मोता

⊙ संकलन-संशोधनकारिका ⊙

प.पू. आचार्यदेवेश श्रीमद् विजय रामचंद्रसूरीश्वरजु महाराजना

साम्राज्यवर्ती गच्छाधिपति प. पू. हेमभूषणसूरीश्वरजु महाराजना

आज्ञावर्तिनी तथा प. पू. प्रवर्तिनी साध्वीजु रोहिताश्रीजु महाराजना

शिष्या साध्वीजु चंदनपालाश्री

: प्रकाशक :

गीतार्थगंगा

प, जैन मर्यन्ट सोसायटी, इत्तेडपुरा रोड, पालडी, अमदावाद-७.

ભિક્ષુદ્વાત્રિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન

◆ વિવેચનકાર ◆

પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

વીર સં. ૨૫૩૩ * વિ. સં. ૨૦૬૩

આવૃત્તિ : પ્રથમ * નકલ : ૫૦૦

મૂલ્ય : રૂ. ૩૫-૦૦

卐 આર્થિક સહયોગ 卐

શ્રી સુરત તપગચ્છ રત્નત્રયી આરાધક સંઘ ટ્રસ્ટ

શ્રીમદ્ વિજય રામચન્દ્રસૂરિ આરાધના ભવન સુભાષચોક, ગોપીપુરા, સુરત.
પરમપૂજ્ય મહારાષ્ટ્રદેશોદ્ધારક સુવિશાલગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય
રામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાના શિષ્યરત્ન, અધ્યાત્મયોગી, પ.પૂ. પં. પ્ર. શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી
મહારાજાના શિષ્યરત્ન, મધુરભાષી પ.પૂ.આ.ભ. શ્રીમદ્ વિજય જિનપ્રભસૂરીશ્વરજી મહારાજાના
શિષ્યરત્ન તથા વાત્સલ્યનિધિ પ.પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય હેમભૂષણસૂરીશ્વરજી
મહારાજાના આજ્ઞાનુવર્તી પ્રવચનકાર પૂ. મુ. શ્રી યુગપ્રભવિજયજી મ.સા. ના સદુપદેશથી
ગ્રન્થ પ્રકાશનનો સંપૂર્ણ લાભ જ્ઞાનખાતાની રક્મમાંથી લેવામાં આવ્યો છે.

: મુખ્ય પ્રાપ્તિસ્થાન :

જિતાર્થગંગા

૫૩

૫, જૈન મર્યન્દ સોસાયટી, ફત્તેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

* મુદ્રક *

મુદ્રેશ પુરોહિત

સૂર્યા ઓફસેટ, આંબલીગામ, સેટેલાઈટ-બોપલ રોડ, અમદાવાદ-૫૮.

卐 : प्राप्तिस्थान : 卐

* અમદાવાદ :

“ગીતાર્થ ગંગા”

૫, જૈન મર્ચન્ટ સોસાયટી,
ફતેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.
☎ (૦૭૯) ૨૬૬૦૪૯૧૧, ૩૨૯૧૧૪૭૧

* મુંબઈ :

નિકુંજભાઈ આર. ભંડારી
વિષ્ણુ મહલ, ત્રીજે માળે,
ગરવારે પેવેલીયનની સામે,
ડી-રોડ, ચર્ચગેટ, મુંબઈ-૪૦૦૦૨૦.
☎ (૦૨૨) ૨૨૮૧૪૦૪૮

શ્રી લલિતભાઈ ધરમશી

૩૦૨, ચંદનબાળા એપાર્ટમેન્ટ,
જવાહરલાલ નહેરુ રોડ,
સર્વોદય પાર્શ્વનાથનગર,
જૈન દેરાસર પાછળ, મુલુંડ (વે), મુંબઈ-૮૦.
☎ (૦૨૨) ૨૫૬૮૦૬૧૪, ૨૫૬૮૬૦૩૦

* સુરત :

ડૉ. પ્રફુલભાઈ જે. શેઠ
ડી-૧, અર્પણ એપાર્ટમેન્ટ,
બાબુ નિવાસની ગલી,
ટીમલીયાવાડ, સુરત-૩૯૫૦૦૧.
☎ (૦૨૬૧) ૩૦૧૩૨૪૪

* BANGALORE :

Shri Vimalchandji
C/o. J. NEMKUMAR & COMPANY
Kundan Market, D. S. Lane,
Chickpet Cross, Bangalore-53.
☎ (080) (O) 22875262, (R) 22259925

શ્રી નટવરભાઈ એમ. શાહ (આફ્રિકાવાળા)
૯, પરિશ્રમ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા સોસાયટી,
વિજયનગર કોસીંગ પાસે, અમદાવાદ-૧૩.
☎ (૦૭૯) ૨૭૪૭૮૫૧૨

શ્રી હિમાંશુભાઈ એન. શેઠ

એ-૨/૪૧, અશોક સમ્રાટ, ત્રીજે માળે,
દફતરી રોડ, ગૌશાળા લેન, બીના જ્વેલર્સની
ઉપર, મલાડ (ઈ.) મુંબઈ-૪૦૦૦૯૭.
☎ (૦૨૨) ૩૯૪૩૮૪૩૪
(મો.) ૯૩૨૨૨૬૪૮૫૧

* પૂના :

Shri Maheshbhai C. Patwa

1/14, Vrindavan Society,
B/h. Mira Society,
Nr. Anand Marg,
Off. Shankar Sheth Road,
Pune-411037.
☎ (020) 6436265

* રાજકોટ :

શ્રી કમલેશભાઈ દામાણી
“જિનાજ્ઞા”, ૨૭, કરણપરા,
રાજકોટ-૩૬૦૦૦૧.
☎ (૦૨૮૧) ૨૨૩૩૧૨૦

* જામનગર :

શ્રી ઉદયભાઈ શાહ

C/o. મહાવીર અગરબત્તી વર્કસ
C-9, સુપર માર્કેટ, જયશ્રી ટોકીઝની સામે,
જામનગર-૩૬૧૦૦૧.
☎ (૦૨૮૮) ૨૬૭૮૫૧૩

પ્રકાશકીય

“ગીતાર્થ ગંગા”નું મુખ્ય લક્ષ્ય તો આપણા ઉપકારી પૂર્વાચાર્યો જેવા કે પ. પૂ. આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ, પ. પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ સાહેબ આદિ રચિત જૈનશાસ્ત્રોમાં પથરાયેલાં વિવિધ પરમાર્થભૂત તત્ત્વોનાં રહસ્યોનું નય, નિક્ષેપ, વ્યવહાર, નિશ્ચય સાપેક્ષ અર્થગાંભીર્યપૂર્ણ વિશ્લેષણ કરવાનું છે, જેથી શ્રી જૈનસંઘને તે તે પદાર્થોના સર્વાંગી બોધમાં સહાય મળે. આ કાર્ય અત્યંત વિસ્તારવાળું અને ગહન છે, ઘણાં સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો આમાં સહાય કરી રહ્યાં છે, શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ પણ સૌ સૌને યોગ્ય કાર્યો સંભાળી રહ્યાં છે, તે અનુસાર કામ બહાર આવી રહ્યું છે અને ક્રમસર આવતું રહેશે. દરમ્યાન શ્રી સંઘમાંથી જિજ્ઞાસુ મુમુક્ષુઓ તથા શ્રાવકો-શ્રાવિકાઓ તરફથી એવી માંગ વારંવાર આવે છે કે પૂ. મુનિપ્રવર શ્રી મોહજિતવિજયજી મહારાજ સાહેબનાં તથા પૂ. ગણિવર્ય શ્રી યુગભૂષણવિજયજી મહારાજ સાહેબનાં જુદા જુદા વિષયો પરનાં અપાયેલાં વ્યાખ્યાનો તથા પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણભાઈ મોતાએ વિવિધ શાસ્ત્રીય વિષયો પર કરેલાં વિવેચનો છપાવીને તૈયાર કરવામાં આવે તો સકળ શ્રી સંઘને ચોક્કસ લાભદાયી નીવડે. આવી વિનંતીઓને લક્ષ્યમાં રાખીને ટ્રસ્ટે નક્કી કર્યું છે કે આવાં વ્યાખ્યાનો તથા વિવેચનોનાં પુસ્તકો પ્રકાશિત કરવાં અને તેને માત્ર એક સંલગ્ન પ્રવૃત્તિ તરીકે સ્વીકારવી. આ કામ ગીતાર્થ ગંગાના મુખ્ય લક્ષથી સહેજ ફંટાય છે, બોધની વિવિધતા અને સરળતાની દૃષ્ટિએ પણ ભિન્ન પ્રકારે છે, છતાં તત્ત્વજિજ્ઞાસુ માટે હિતકારી હોવાથી તેમ જ અતિ માંગને કારણે ઉપર્યુક્ત વિનંતી લક્ષ્યમાં રાખીને આ પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખેલ છે.

તત્ત્વજિજ્ઞાસુ જીવો માટે આવાં પુસ્તકો સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની આરાધનામાં ઉપયોગી થશે, તેવી આશા સહિત –

પ, જૈન મર્ચન્ટ સોસાયટી,
ફત્તેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

ટ્રસ્ટીગણ
ગીતાર્થ ગંગા

સર્વ હક્ક ગીતાર્થ ગંગા ટ્રસ્ટને આધીન છે.

ગીતાર્થ ગંગા દ્વારા પ્રકાશિત
વ્યાખ્યાનના ગ્રંથો

ગુજરાતી

વ્યાખ્યાનકાર :- પ. પૂ. મુનિપ્રવર શ્રી મોહજિતવિજયજી (મોટા પંડિત) મ. સા.

૧. આશ્રવ અને અનુબંધ
૨. પુદ્ગલ વોસિરાવવાની ક્રિયા
૩. ચારિત્રાચાર

વ્યાખ્યાનકાર :- પ. પૂ. ગણિવર્ય શ્રી યુગભૂષણવિજયજી (નાના પંડિત) મ. સા.

૧. યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય
૨. કર્મવાદ કલ્પિકા
૩. સદ્ગતિ તમારા હાથમાં !
૪. દર્શનાચાર
૫. શાસન સ્થાપના
૬. અનેકાંતવાદ
૭. પ્રશ્નોત્તરી
૮. ચિત્તવૃત્તિ
૯. ચાલો, મોક્ષનું સાચું સ્વરૂપ સમજીએ
૧૦. મનોવિજય અને આત્મશુદ્ધિ
૧૧. ભાગવતી પ્રવ્રજયા પરિચય
૧૨. ભાવધર્મ ભાગ-૧ (પ્રણિધાન)
૧૩. ભાવધર્મ ભાગ-૨ (પ્રવૃત્તિ, વિઘ્નજય, સિદ્ધિ, વિનિયોગ)
૧૪. લોકોત્તર દાનધર્મ “અનુકંપા”
૧૫. કુદરતી આફતમાં જૈનનું કર્તવ્ય

પ. પૂ. ગણિવર્ય શ્રી યુગભૂષણવિજયજી (નાના પંડિત) મ. સા. સંપાદિત

૧. શ્રાવકનાં બાર વ્રતોના વિકલ્પો

गीतार्थ गंगा द्वारा प्रकाशित
व्याख्यानना ग्रंथो

हिन्दी

व्याख्यानकार :- प. पू. गणिवर्य श्री युगभूषणविजयजी (नाना पंडित) म.सा.

१. जैनशासन स्थापना
२. चित्तवृत्ति
३. श्रावक के बारह व्रत एवं विकल्प
४. प्रश्नोत्तरी

संपादक :- प. पू. गणिवर्य श्री अरिहंतसागरजी महाराज साहब

१. पाक्षिक अतिचार

गीतार्थ गंगा द्वारा प्रकाशित
अन्य पुस्तकोनी यादी

१. श्री समेतशिखरजुनी संवेदना संकलनकर्ता : ज्योतिषभाई शाह
२. श्री नवपद आराधना विधि संकलनकर्ता : ज्योतिषभाई शाह

गीतार्थ गंगा अंतर्गत
गंगोत्री ग्रंथमाणा द्वारा प्रकाशित ग्रंथो

१. धर्मतीर्थ भाग-१

गीतार्थ गंगा द्वारा प्रकाशित विवेचनना ग्रंथो

गुजराती

विवेचनकार :- पंडितवर्य श्री प्रवीणरंद्र जीमजु मोता

१. योगविंशिका शण्डशः विवेचन (अप्राप्य)
२. अध्यात्मउपनिषत् प्रकरणा शण्डशः विवेचन
३. अध्यात्ममतपरीक्षा शण्डशः विवेचन भाग-१
४. अध्यात्ममतपरीक्षा शण्डशः विवेचन भाग-२
५. अध्यात्ममतपरीक्षा शण्डशः विवेचन भाग-३
६. विंशतिविंशिका शण्डशः विवेचन पूर्वार्ध
७. विंशतिविंशिका शण्डशः विवेचन उत्तरार्ध
८. आराधक विराधक चतुर्भंगी शण्डशः विवेचन
९. सम्यक्त्व षट्स्थान उठिपर्ध शण्डशः विवेचन
१०. अध्यात्मसार शण्डशः विवेचन भाग-१
११. प्रतिभाशतक शण्डशः विवेचन भाग-१
१२. प्रतिभाशतक शण्डशः विवेचन भाग-२
१३. कूपदृष्टांत विशदीकरणा शण्डशः विवेचन
१४. पंचसूत्र शण्डशः विवेचन भाग-१ (सूत्र १-२)
१५. सूत्रना परिणामदर्शक यत्नवेश भाग-१
१६. पंचसूत्र शण्डशः विवेचन भाग-२ (सूत्र ३-४-५)
१७. सामाचार्यी प्रकरणा शण्डशः विवेचन भाग-१
१८. सामाचार्यी प्रकरणा शण्डशः विवेचन भाग-२
१९. प्रतिभाशतक शण्डशः विवेचन भाग-३
२०. दानद्वात्रिंशिका-१ शण्डशः विवेचन
२१. मित्राद्वात्रिंशिका-२१ शण्डशः विवेचन
२२. योगशतक शण्डशः विवेचन
२३. पंचवस्तुक प्रकरणा शण्डशः विवेचन भाग-१
२४. योगभेदद्वात्रिंशिका-१८ शण्डशः विवेचन
२५. योगविवेकद्वात्रिंशिका-१९ शण्डशः विवेचन
२६. साधुसामग्र्यद्वात्रिंशिका-६ शण्डशः विवेचन

**‘દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકા’ ગ્રંથની ‘ભિક્ષુદ્વાત્રિંશિકા’ના
શબ્દશઃ વિવેચનના સંકલન-સંપાદનની વેળાએ પ્રાર્થનાવિકે**

શ્રુતસાહિત્યના સૂત્રધાર ઉપાધ્યાયજી મહારાજ :-

ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્દ્વયશોવિજયજી મહારાજાએ શ્રુતગ્રંથોના નવ સર્જનની સાથે શ્રુતસાહિત્યની સુરક્ષા કરી જિનશાસનને ગૌરવાન્વિત કર્યું છે.

ગુજરાતમાં ધર્મ, સંસ્કૃતિ, ભાષા અને સાહિત્યના ગૌરવનો શંખ ફૂંકનારા અજોડ વૈયાકરણી કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ પોતાના ‘સિદ્ધહૈમ’ વ્યાકરણમાં જે આચાર્ય મલ્લવાદીસૂરિજીને તાર્કિકોમાં આગેવાન તરીકે બિરદાવ્યા, તેમની દર્શનશાસ્ત્રની અનુપમ અને વિશદ કૃતિ ‘નયચક’ને નવજીવન આપી પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજાએ શ્રુતસાહિત્યની સુરક્ષામાં અજોડ ફાળો આપ્યો છે.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજના સર્જન-સલિલના ખળખળતા પ્રવાહથી જૈનજગતનું સાહિત્યક્ષેત્ર લચી ઊઠ્યું. એમણે પ્રાકૃતમાં, સંસ્કૃતમાં, હિન્દી, ગુજરાતી, રાજસ્થાની અને મિશ્રભાષામાં પણ લખ્યું.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજની કલમ સાહિત્યની દરેક કેડી ઉપર ફરી વળી. ન્યાય, વ્યાકરણ, અલંકાર, કાવ્ય, આગમ અને પ્રકરણ : આ બધાં જ્ઞાનક્ષેત્રોમાં પોતાના સર્જનનાં પાણી વાળીને એમણે ઠેરઠેર હરિયાળીનાં હાસ્ય સર્જ્યાં !

આ બધા સર્જનોનો સરવાળો તો વિદ્વાનોની પ્રસન્નતામાં આવ્યો ! પણ પ્રાકૃત લોક માટે શું ? એમના હિત માટે શું પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો પ્રયાસ નહોતો ? પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે વિચાર્યું હશે કે કલમ ચાલ, હવે સિદ્ધાંતના ભાવોને લોકભાષામાં ગૂંથી દઉં ! અને એમણે ગુજરાતીમાં કલમ પ્રવાસ કર્યો.

કથાસાહિત્યને પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે જંબૂસ્વામી રાસ અને શ્રીપાળ રાસનો ઉત્તરાર્ધ આપ્યો. સમુદ્રવહાણ જેવી ગંભીર કૃતિની એમણે રચના કરી,

અનેક ટબાઓ અને અનેક ચોપાઈઓ લખી ગુજરાતી સાહિત્યને પણ સમૃદ્ધ કર્યું છે.

ભક્તિક્ષેત્ર પણ પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજની અણમોલ ભેટથી ભવ્ય બની ઊઠ્યું. ચોવીશીઓ, સ્તવનો, પદો, સ્તુતિઓ અને ચૈત્યવંદનોમાં ‘વાચક જસ’ અમર બની ગયા છે.

ગૂર્જર સાહિત્યમાં સર્વોત્કૃષ્ટ ગ્રંથ તરીકેનું બહુમાન પામવા યોગ્ય કૃતિ તે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ ! આ કૃતિમાં પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું અગાધ પાંડિત્ય અને દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયનું એમનું સચોટ જ્ઞાન ઝળકી ઊઠ્યું.

આજ સુધી કોઈપણ ગુજરાતી ગ્રંથને સમજવા માટે એની ઉપર સંસ્કૃત વિવેચન રચાયું હોય એવો ગ્રંથ કદાચ એક આ જ મળશે, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ ! દિગંબર કવિ ભોજરાજજીએ આની ઉપર સંસ્કૃત વિવરણ લખ્યું અને ‘દ્રવ્યાનુયોગતર્કણા’ નામ આપ્યું ! તે આ રાસની શ્રેષ્ઠતા અને સર્વોપરિતા ગણી શકાય. આ રીતે સંસ્કૃત-પ્રાકૃત સર્જનમાં જ નહિ, ગુજરાતી સર્જનમાં પણ પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે પોતાનું આગમિક તેમજ પ્રાકરણિક અગાધ જ્ઞાન ઠાલવ્યું છે.

‘ધર્મસંગ્રહ’ના કર્તા પૂ. ઉપાધ્યાયશ્રી માનવિજયજી ગણિવરે જેમને ‘સ્મારિત શ્રુતકેવલી’ના બિરુદથી બિરદાવ્યા છે, પૂ. જ્ઞાનવિમલસૂરિજીએ જેમને ‘વાચકરાજ’ કહીને વખાણ્યા છે અને ‘સુજસવેલી’ના કર્તા કવિવરશ્રી કાંતિવિજયજી મહારાજને જેમનામાં ‘કૂર્યાલી શારદા’નું અને ‘લઘુહરિભદ્ર’નું ભવ્ય દર્શન થતાં જ જેમ વેદોના સારરૂપ ઉપનિષદો છે, તેમ આગમોના સારરૂપ કહીને જેમનાં સર્જનોને બિરદાવ્યાં છે, તેવા પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ રચિત પ્રસ્તુત દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકા ગ્રંથ છે.

દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકા : ભિક્ષુદાત્રિંશિકા :-

સર્વનયમથી વાણી વહાવનાર મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજની એક અદ્ભુત અમરકૃતિરૂપ આ ‘દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકા’ ગ્રંથ ૫૦૫૦ શ્લોકપ્રમાણ અદ્ભુત અર્થગંભીર અને મનનીય ‘તત્ત્વાર્થદીપિકા’ નામની સ્વોપજ્ઞવૃત્તિથી સમલંકૃત છે. પૂજ્યશ્રીએ શ્રુતસાગરની અગાધ જલરાશિને વલોવીને નિષ્પન્ન

અમૃતને આ ગ્રંથગાગરમાં આપણને પીરસ્યું છે. તેઓશ્રીની એક એક કૃતિ Master Piece - બેનમૂન નમૂનારૂપ છે, જે તેમના ઉચ્ચ બૌદ્ધિક સ્તરનાં દર્શન આપણને કરાવે છે. આ ગ્રંથનું અધ્યયન કરતાં અનેક પદાર્થોનું યુક્તિસભર નિરૂપણ જોઈ ગ્રંથકાર શ્રીઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજી મહારાજની તર્કશક્તિને, તીવ્ર મેધાશક્તિને બિરદાવ્યા વિના રહી શકાતું નથી.

આ આગમગ્રંથ નથી, પરંતુ આગમગ્રંથોના ગૂઢ રહસ્યોનું ઉદ્ઘાટન કરે તેવો સરળ અર્થબોધક ગ્રંથ છે. માટે પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે ટીકામાં પણ માત્ર દુર્ગમ અને દુર્બોધ શબ્દોનું સ્પષ્ટીકરણ કરેલ છે. ‘દ્વાત્રિશદ્દદ્વાત્રિશિકા ગ્રંથ’ સમ્યગ્જ્ઞાનનો દરિયો છે. તેમાં આગમના ગંભીર પદાર્થો, યોગમાર્ગના અતીન્દ્રિય ભાવો, દાર્શનિક પદાર્થો અને આચારસંહિતા પણ ગૂંથાયેલી છે. તેમ જ અનેક મહત્વના પદાર્થોનું સંકલન અને વિશદીકરણ પણ આ ગ્રંથરત્નમાં કરવામાં આવ્યું છે. જેમ પૂ. સૂરિપુરંદરશ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે સ્વરચિત ગ્રંથો ષોડશકપ્રકરણ, અષ્ટકપ્રકરણ, વિંશતિવિંશિકા આદિ ગ્રંથોનાં નામાભિધાન, તેના વિવિધ શ્લોકસમૂહની સંખ્યાને આશ્રયીને આપેલ છે, તેમ અહીં વિવિધ વિષયોને નિરૂપણ કરતાં ચોક્કસ અંકસંલગ્ન ૩૨ પ્રકરણને રચ્યાં, અને એક એક પ્રકરણમાં ૩૨-૩૨ શ્લોકોનાં જૂમખાં મૂકવા દ્વારા મુખ્ય ૩૨ વિષયોની સાંગોપાંગ અને અર્થગંભીર વિશદ છણાવટ કરેલ છે, એવો આ મહાન ગ્રંથ છે. ટૂંકમાં પ્રસ્તુત કૃતિ ‘દ્વાત્રિશદ્દદ્વાત્રિશિકા’ યોગ, આગમ અને તર્ક-યુક્તિના શિરમહોર સમાન એક અણમોલ અને અનુપમ મહાન ગ્રંથ છે. ખરેખર જ, આ શાસ્ત્રોનો વારસો આ કલિકાળમાં આપણને પ્રાપ્ત ન થયો હોત તો આપણે સરળતાપૂર્વક આત્મકલ્યાણ સાધી શકવા સમર્થ કેમ બની શકત ? વર્તમાનમાં તત્ત્વ કે સાર પામવા માટે આલંબનરૂપ આ ગ્રંથ અનેક શાસ્ત્રોના નિચોડરૂપ અમૂલ્ય ખજાનો છે.

દ્વાત્રિશદ્દદ્વાત્રિશિકા ગ્રંથનું આ ૨૭મું પ્રકરણ ‘ભિક્ષુદ્વાત્રિશિકા’ છે. ૨૬મી ‘યોગમાહાત્મ્યબત્રીશી’માં યોગના સેવનથી શું શું ફળો મળે છે, એ રૂપ યોગનું માહાત્મ્ય બતાવ્યું, અને તે યોગના સેવનનાં ફળો ભિક્ષુમાં સંભવે છે; કેમ કે, ભિક્ષુ યોગમાર્ગનું સેવન કરીને યોગના ફળને મેળવનારા છે. તેથી યોગના ફળને મેળવનારા એવા ભિક્ષુનું સ્વરૂપ પ્રસ્તુત ‘ભિક્ષુબત્રીશી’માં ગ્રંથકાર

મહામહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજએ સુંદર રીતે બતાવ્યું છે.

પ્રસ્તુત ભિક્ષુબત્રીશીમાં મુખ્યત્વે નીચેની બાબતો આવરી લેવાઈ છે :

- ઉગ્ર તપસ્વરૂપ ભેદનક્રિયાથી ભેદ એવાં અશુભ કર્મોને આગમના ઉપયોગથી ભેદનારા ભાવભિક્ષુનું સ્વરૂપ,
- ભાવભિક્ષુનાં પર્યાયવાચક નામો,
- ગુણવાન એવા ભાવસાધુનાં અન્ય નામો,
- ભાવસાધુનાં લિંગો,
- સુવર્ણના દૃષ્ટાંત દ્વારા ભિક્ષુ અને ભિક્ષુથી વિપરીત ભાવવાળા સાધુનું સ્વરૂપ,
- ‘ભાવભિક્ષુ’ શબ્દથી જે વાચ્ય થઈ ન શકે તેનું સ્વરૂપ,
- અપ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુનું સ્વરૂપ,
- પ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુનું સ્વરૂપ,
- ભાવભિક્ષુના અનંત ગુણોમાંથી કેટલાક ગુણોનું વર્ણન,

આ રીતે ભિક્ષુબત્રીશીમાં આવતા વિષયોની સમજૂતી સંક્ષેપમાં આ પ્રસ્તાવનામાં જણાવેલ છે. તે અંગે વિશેષ સમજૂતી ‘ભિક્ષુદ્વાત્રિંશિકા’માં આવતા પદાર્થોની સંક્ષિપ્ત સંકલના તથા ભિક્ષુદ્વાત્રિંશિકાના પદાર્થોનો સુગમતાથી બોધ કરવા માટે સંક્ષિપ્ત ટ્રી=વિષયવૃક્ષ બનાવેલ છે, તે જોવાથી પ્રાપ્ત થશે; અને વિશેષ તો શ્રીમદ્ મહોપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ રચિત પંક્તિઓ ઉપરથી તૈયાર કરેલ શબ્દશઃ વિવેચન જોવાથી અપૂર્વ પદાર્થદર્શન થયાની અનુભૂતિ થશે.

૧૮મી યોગભેદબત્રીશી અને ૧૯મી યોગવિવેકબત્રીશીની સંકલના તૈયાર થયા પછી ૬ઠ્ઠી સાધુસામગ્ર્યબત્રીશી, ૨૭મી ભિક્ષુબત્રીશી અને ૨૮મી દીક્ષાબત્રીશીની સંકલનાનું કાર્ય ચાલી રહ્યું છે. દ્વાત્રિંશદ્વાત્રિંશિકા ગ્રંથની અન્ય દ્વાત્રિંશિકાઓનું શબ્દશઃ વિવેચન પણ લખાઈ રહ્યું છે, જે ક્રમશઃ ગીતાર્થ ગંગા સંસ્થા દ્વારા પ્રકાશિત થશે.

આ બત્રીશીના ગુજરાતી વિવેચનના પ્રૂફસંશોધન કાર્યમાં શ્રુતોપાસક સુશ્રાવક શ્રી શાંતિભાઈ શિવલાલ શાહનો સુંદર સહકાર પ્રાપ્ત થયો છે અને તેઓએ પણ પોતાને આવા ઉત્તમ ગ્રંથરત્નના સ્વાધ્યાયની અને વાચનની અમૂલ્ય તક સાંપડી,

તે બદલ ધન્યતા અને ઉપકૃતતાની લાગણી વ્યક્ત કરેલ છે.

નાદુરસ્ત તબિયતને કારણે જંઘાબળ ક્ષીણ થતાં મારે અમદાવાદ મુકામે સ્થિરવાસ કરવાનું બન્યું અને પ્રજ્ઞાધન સુશ્રાવક પં. શ્રી પ્રવીણભાઈ પ્રાસે યોગવિષયક અને અધ્યાત્મવિષયક સંવેગ-વૈરાગ્યવર્ધક ગ્રંથોના વાચનનો સુંદર સુયોગ પ્રાપ્ત થયો, તેના દ્વારા આંશિક સંવેગના આસ્વાદની અનુભૂતિ થવાથી ચિત્તની પ્રસન્નતા જળવાઈ રહેલ છે.

પરમાત્માની કૃપા, ગુરુકૃપા, શાસ્ત્રકૃપા અને ગ્રંથકારશ્રીની કૃપાથી પ્રસ્તુત ભિક્ષુબત્રીશીના શબ્દશઃ વિવેચનની સંકલનાનો આ પ્રયાસ યત્કિંચિત્ સફળ થયો છે. આ ભિક્ષુબત્રીશીના સંકલન-સંપાદન-સંશોધનાદિ કાર્યમાં સર્વજકથિત પદાર્થોનું ક્યાંય અવમૂલ્યન ન થઈ જાય, તે માટે પૂરો પ્રયત્ન કરેલ હોવા છતાં છત્રસ્થતાને કારણે કોઈ ત્રુટિ રહી હોય કે તરણતારણ શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાવિરુદ્ધ કે ગ્રંથકારશ્રીના આશયવિરુદ્ધ અનાભોગથી ક્યાંય પદાર્થનું નિરૂપણ થયેલ હોય તો ત્રિવિધે ત્રિવિધે ‘મિચ્છા મિ દુક્કડં’ માંગું છું અને શ્રુતવિવેકીજનો તેનું પરિમાર્જન કરે તેવી વિનમ્ર પ્રાર્થના છે.

પ્રાંતે ‘ભાવભિક્ષુ’ બનવાની પ્રાપ્તિ માટે કરાયેલ આ પ્રયાસ સ્વ-પર ઉપકારક બને અને આ આલેખન કાર્ય અનુભવમાં પલટાય; વળી ગ્રંથકારશ્રીએ અંતિમ શ્લોકમાં કહ્યું કે “ભાવભિક્ષુના અનંત ગુણોમાંથી કેટલાક ગુણો પ્રસ્તુત ભિક્ષુબત્રીશીમાં કહ્યા, વળી સમ્યગ્ભાવન કરાતા આ ભાવભિક્ષુના ગુણો પરમાનંદની સંપત્તિ માટે થાય છે.” તેથી ભાવભિક્ષુ બનવાની અર્થી એવી હું અને ભાવભિક્ષુ બનવાના અર્થી સૌ કોઈ લઘુકર્મી ભવ્યજીવો, ભાવભિક્ષુના સમ્યગ્ ગુણોનું ભાવન કરી નિકટના ભવોમાં પરમાનંદને=મોક્ષસુખને, પ્રાપ્ત કરીએ, એ જ શુભકામના !

◆ ‘કલ્યાણમસ્તુ સર્વજીવાનામ્’ ◆

વૈશાખ સુદ-૩, વિ. સં. ૨૦૬૨,
તા. ૩૦-૪-૨૦૦૬
એફ-૨, જેઠાભાઈ પાર્ક,
નારાયણનગર રોડ,
પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.

વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ પ.પૂ.આ. શ્રીરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી
મહારાજના સામ્રાજ્યવર્તી ગરજાધિપતિ પ.પૂ.
હેમભૂષણસૂરિ મહારાજના આજ્ઞાવર્તિની તથા પ.પૂ.
સમતામૂર્તિ પ્રવર્તિની સા. રોહિતાશ્રીજીમહારાજના
શિષ્યા સા. ચંદનબાલાશ્રી

૨૭મી 'ભિક્ષુદ્રાત્રિંશિકા'માં આવતા પદાર્થોની
સંક્ષિપ્ત સંકલના

'ભિક્ષુ' શબ્દની વ્યુત્પત્તિ :-

“જે કર્મને ભેદે તે ભિક્ષુ કહેવાય.”

કર્મને ભેદવાનું બીજ મોહના ઉન્મૂલનને અનુકૂળ જીવનો મન, વચન અને કાયાનો વ્યાપાર છે. તેથી જે સાધક આત્મા સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી ત્રણ ગુપ્તિઓથી ગુપ્ત થઈને શાસ્ત્રવચનથી આત્માને ભાવિત કરવા માટે શ્રુત-અધ્યયન આદિ ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ કરે છે, તે સાધક આત્મા કર્મને ભેદે છે. તે સાધક આત્મા કર્મને ભેદવા માટે શું શું ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ કરે છે, તેનું વર્ણન શ્લોક-૧થી૧૬માં ગ્રંથકારશ્રીએ કરેલ છે, અને તેવા સાધક આત્મા ભાવભિક્ષુ છે; કેમ કે, તેઓ આગમના ઉપયોગથી કર્મને ભેદે છે, એમ શ્લોક-૧૭માં બતાવ્યું છે. તેથી એ ફલિત થાય છે કે જે સાધક આત્મા આગમના ઉપયોગથી મન, વચન અને કાયાના યોગોને પ્રવર્તાવે છે, તે ભાવભિક્ષુ છે.

ત્યારપછી 'ભિક્ષુ' શબ્દનો વિશેષ અર્થબોધ કરાવવા અર્થે 'ભિક્ષુ' શબ્દના પર્યાયવાચી શબ્દો શ્લોક-૧૮-૧૯માં ગ્રંથકારશ્રીએ બતાવેલ છે.

વળી 'ભિક્ષુ' ગુણસંપન્ન મહાત્મા છે. તેથી ગુણસંપન્ન મહાત્માઓનાં અન્ય નામો જે આગમમાં પ્રસિદ્ધ છે, તે શ્લોક-૨૦-૨૧-૨૨માં બતાવીને ભિક્ષુનું વિશેષ સ્વરૂપ ગ્રંથકારશ્રીએ સ્પષ્ટ કરેલ છે.

વળી આવા પ્રકારના 'ભિક્ષુ' કેવા લિંગવાળા હોય છે, તે ભિક્ષુનાં લિંગો શ્લોક-૨૩-૨૪માં બતાવીને ગ્રંથકારશ્રીએ ભિક્ષુનો વિશેષ બોધ કરાવેલ છે.

ત્યારપછી સુવર્ણના દૃષ્ટાંતથી તેવા ગુણોથી યુક્ત ભિક્ષુ છે, અને તેવા ગુણોથી રહિત યુક્તિસુવર્ણ જેવા નામમાત્રથી ભિક્ષુ છે, તે શ્લોક-૨૫માં ગ્રંથકારશ્રીએ બતાવેલ છે.

ભિક્ષુગુણોથી રહિત ભિક્ષુ નથી, તે શ્લોક-૨૬માં ગ્રંથકારશ્રીએ બતાવેલ છે.

ત્યારપછી ભાવભિક્ષુનો બોધ કરાવવા અર્થે દ્રવ્યભિક્ષુ કોણ કોણ હોઈ શકે, તે શ્લોક-૨૭-૨૮-૨૯-૩૦માં ગ્રંથકારશ્રીએ બતાવેલ છે અને તેમાં બાહ્ય ભિક્ષાની પ્રવૃત્તિ કરનારા ગૃહસ્થો અને માંગીને આજીવિકા કરનારા દીનાદિ દ્રવ્યથી ભિક્ષુ છે, તે અપ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુ છે તેમ કહેલ છે.

વળી યોગમાર્ગને નહિ પામેલા અને ગૃહવાસનો ત્યાગ કરીને સંન્યાસ આદિ ગ્રહણ કરનારા પણ દ્રવ્યભિક્ષુ છે, અને તેઓ પણ અપ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુ છે, તેમ કહેલ છે.

વળી જેમ કર્મને ભેદનાર ભાવભિક્ષુ છે, તેમ લાકડાને ભેદનાર સુથાર દ્રવ્યભિક્ષુ છે, અને તે પણ અપ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુ છે, તેમ કહેલ છે.

વળી બ્રાહ્મણાદિ જાતિમાં માગણ સ્વભાવ હોય છે, તે અપેક્ષાએ તેઓ પણ 'ભિક્ષુ' કહેવાય, અને તેઓ પણ અપ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુ છે, તેમ કહેલ છે.

વળી ભાવભિક્ષુનું કારણ બને તેવા શુદ્ધ સંવિગ્નપાક્ષિક પ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુ છે; કેમ કે, ભિક્ષાથી આજીવિકા કરીને પણ તેઓ ભાવભિક્ષુની શક્તિનો સંચય કરે છે. જેમ વિવેકી શ્રાવકો દ્રવ્યસ્તવ કરીને સર્વવિરતિરૂપ ભાવસ્તવની શક્તિનો સંચય કરે છે, તેમ સંવિગ્નપાક્ષિક દ્રવ્યભિક્ષા દ્વારા પણ ભાવભિક્ષુ થવાની શક્તિનો સંચય કરે છે.

વળી જે ગૃહસ્થો સર્વવિરતિના અત્યંત અર્થી છે, તેઓ પણ પોતાની ભૂમિકા અનુસાર પ્રતિમાનું વહન કરીને દીક્ષા ગ્રહણ કરીને ભાવભિક્ષુ બનશે. તેથી તે અપેક્ષાએ તે શ્રાવકો પણ પ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુ છે, તે શ્લોક-૩૧માં ગ્રંથકારશ્રીએ બતાવેલ છે.

આ રીતે સંક્ષેપથી ભાવભિક્ષુનું સ્વરૂપ ગ્રંથકારશ્રીએ બતાવ્યું. તે ભિક્ષુના સ્વરૂપના પરમાર્થને જાણીને, તે તે ભાવોથી આત્મા ભાવિત થાય તે રીતે ભિક્ષુના ગુણોનું સ્મરણ કરવામાં આવે, અને તેનાથી આત્માને ભાવિત કરવામાં આવે, તો ક્રમે કરીને ભાવભિક્ષુપણાની પ્રાપ્તિ દ્વારા મોક્ષની પ્રાપ્તિ સુલભ બને. તે શ્લોક-૩૨માં ગ્રંથકારશ્રીએ બતાવેલ છે.

છન્નસ્થતાને કારણે પ્રસ્તુત વિવેચનમાં વીતરાગ ભગવંતની આજ્ઞાવિરુદ્ધ કે

ગ્રંથકારશ્રીના આશયવિરુદ્ધ અજાણતાં કંઈપણ લખાયું હોય તો ત્રિવિધે-ત્રિવિધે
'મિચ્છા મિ દુક્કડં' માંગું છું.

વિ. સં. ૨૦૬૨,

તિથિ-વૈશાખ સુદ-૩,

તા. ૩૦-૪-૨૦૦૬

૩૦૨, વિમલવિહાર, સરસ્વતી સોસાયટી,

પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.

- પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

ભિક્ષુદ્વાત્રિંશિકામાં આવતા પદાર્થોનો

સુગમતાથી સંક્ષિપ્ત ટ્રીરૂપે બોધ

ઉગ્ર તપસ્વરૂપ ભેદનક્રિયાથી ભેદ એવાં અશુભ કર્મોને
આગમના ઉપયોગથી ભેદનારા ભાવભિક્ષુનું સ્વરૂપ

શ્લોક-૧ થી ૧૭

(૧) શ્લોક-૧ સ્ત્રીને વશ થયા વગર પરિત્યક્ત વિષયોને ફરી નહિ સ્વીકારનારા	(૨) શ્લોક-૨ સુખના ઈચ્છુ અને દુઃખના દ્વેષી એવા છકાયના જીવોને આત્મતુલ્ય સમજી મહાવ્રતોમાં રહેનારા	(૩) શ્લોક-૩ ભગવાન વડે કહેવાયેલા વચનથી ધ્રુવયોગવાળા
(૪) શ્લોક-૩ ત્રસ અને સ્થાવર જીવોના ઘાતથી થયેલા ઔદેશિક આહારને નહિ વાપરનારા	(૫) શ્લોક-૩ ચાર કષાયોનું વમન કરનારા	(૬) શ્લોક-૪ સર્વ પ્રકારના પરિગ્રહનો ત્યાગ કરનારા
(૭) શ્લોક-૪ ભાવસમ્યગ્દર્શનવાળા	(૮) શ્લોક-૪ તપ-સંયમની બુદ્ધિમાં સદા અમૂઢ	(૯) શ્લોક-૪ મૂર્છાથી ગૃહસ્થના સંબંધને વર્જનારા
(૧૦) શ્લોક-૫ ભવિષ્ય માટે અશનાદિ સમીપમાં નહિ રાખનારા	(૧૧) શ્લોક-૫ સાધર્મિકોને નિમંત્રીને વાપરીને સ્વાધ્યાય કરનારા	(૧૨) શ્લોક-૬ ધર્મકથામાં કોપ નહિ કરનારા
(૧૩) શ્લોક-૬ અત્યંત કલહનું વર્જન કરનારા	(૧૪) શ્લોક-૬ ઉચિત પ્રવૃત્તિનો અનાદર નહિ કરનારા=આદર કરનારા	(૧૫) શ્લોક-૬ અનુચિત પ્રવૃત્તિમાં આદર નહિ કરનારા

(૧૬) શ્લોક-૭ ઇન્દ્રિયોને કંટક જેવા આકોશાદિને સહન કરનારા	(૧૭) શ્લોક-૭ સ્મશાનમાં પ્રતિમામાં રહીને ભયના કારણોથી ભય નહિ પામનારા	(૧૮) શ્લોક-૭ આકોશ કરાયેલ, હણાયેલ કે છેદાયેલ હોવા છતાં પ્રતિકારનો અભાવ હોવાને કારણે પૃથ્વી સમાન
(૧૯) શ્લોક-૮ વ્યુત્સૃષ્ટ=ત્યક્ત દેહવાળા	(૨૦) શ્લોક-૮ નિદાનરહિત	(૨૧) શ્લોક-૮ કુતૂહલરહિત
(૨૨) શ્લોક-૯ નિર્મમભાવને કારણે 'કાયાના ઉપદ્રવમાં પુદ્ગલથી અન્ય એવા મને કાંઈ ઉપદ્રવ નથી' એ પ્રમાણે જાણનારા	(૨૩) શ્લોક-૧૧ અધ્યાત્મ-ધ્યાનનિરત	(૨૪) શ્લોક-૧૧ હાથથી અને પગથી સંયત
(૨૫) શ્લોક-૧૧ વાણીથી સંયત	(૨૬) શ્લોક-૧૧ નિવૃત્ત વિષયપ્રસરવાળા	(૨૭) શ્લોક-૧૧ સૂત્રાર્થનું ચિંતવન કરનારા
(૨૮) શ્લોક-૧૨ શુદ્ધ એવા અજ્ઞાત ઉંછને ગ્રહણ કરતા, અપ્રાપ્ત આહારની પ્રાર્થના ન કરનારા અને પ્રાપ્ત આહારમાં અપ્રતિબદ્ધ	(૨૯) શ્લોક-૧૨ ઋદ્ધિ, સત્કાર, પૂજા અને અસંયત જીવિતને ન ઈચ્છનારા	(૩૦) શ્લોક-૧૩ બીજાને કોપ ઉત્પન્ન કરે તેવું વચન ન બોલનારા
(૩૧) શ્લોક-૧૩ સ્વપક્ષના શિષ્યોથી અન્યને કુશીલ ન કહેનારા	(૩૨) શ્લોક-૧૩ પ્રત્યેક વ્યક્તિના પુણ્ય-પાપને જાણનારા આથી જ જાત્યાદિમદથી રહિત	(૩૩) શ્લોક-૧૪ શુદ્ધ ધર્મપદનું કથન કરનારા

(૩૪) શ્લોક-૧૪ શુદ્ધ ધર્મપદમાં રહીને બીજાને શુદ્ધ ધર્મપદમાં સ્થાપન કરનારા	(૩૫) શ્લોક-૧૪ કુશીલોની ધર્મચેષ્ટાનો ત્યાગ કરનારા	(૩૬) શ્લોક-૧૫ ઉદ્દેગ, હાસ્ય, શોક, રુદ્ધન, કંદન, જુગુપ્સા અને કીડા જેમને ક્યારે ય નથી તેવા
---	--	---

(૩૭) શ્લોક-૧૬
અશુચિવાળા અને શુકશોષિતથી
ઉત્પન્ન થયેલા આ શરીરને અશાશ્વત
માનીને શાશ્વત અર્થ માટે પ્રવર્તનારા

ભાવભિક્ષુનાં પર્યાયવાચક નામો

શ્લોક-૧૮-૧૯

(૧) શ્લોક-૧૮ ભિક્ષામાત્રથી ભિક્ષુ	(૨) શ્લોક-૧૮ યતના કરતા યતિ	(૩) શ્લોક-૧૮ ભવક્ષયથી ભવાંત
(૪) શ્લોક-૧૮ સત્તર પ્રકારના સંયમને ચરતા ચરક	(૫) શ્લોક-૧૯ પાપની ક્ષપણા કરતા ક્ષપક	(૬) શ્લોક-૧૯ તપરૂપી લક્ષ્મીથી તપસ્વી

ગુણવાન એવા ભાવસાધુનાં અન્ય નામો

શ્લોક-૨૦-૨૧-૨૨

(૧) શ્લોક-૨૦ તીર્ણ ↓ વિશુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનાદિ લાભને કારણે ભવરૂપી સમુદ્રને તરી ગયેલા	(૨) શ્લોક-૨૦ તારી ↓ સારી રીતે જોવાયેલા માર્ગનું કથન કરનારા	(૩) શ્લોક-૨૦ વ્રતી ↓ હિંસાદિથી વિરત હોવાને કારણે વ્રતી
--	--	--

(૪) શ્લોક-૨૦ દ્રવ્ય ↓ રાગ-દ્વેષરહિત હોવાથી દ્રવ્યમાં નિરત	(૫) શ્લોક-૨૦ ક્ષાંત ↓ ક્ષમાને કરનારા	(૬) શ્લોક-૨૦ દાંત ↓ ઇંદ્રિયોનું દમન કરનારા
(૭) શ્લોક-૨૦ મુનિ ↓ જગતની ત્રિકાળ અવસ્થાને માનનારા	(૮) શ્લોક-૨૦ યતિ ↓ ઉત્તમ આશ્રમમાં રહેલા અથવા યોગમાર્ગમાં પ્રયત્નવાળા	(૯) શ્લોક-૨૦ ઋજુ ↓ માયારહિત સરળ
(૧૦) શ્લોક-૨૦ પ્રજ્ઞાપક ↓ મોક્ષમાર્ગના પ્રરૂપક	(૧૧) શ્લોક-૨૦ ભિક્ષુ ↓ ભિક્ષામાત્રથી ભિક્ષુ	(૧૨) શ્લોક-૨૦ વિદ્વાન ↓ પંડિત
(૧૩) શ્લોક-૨૦ વિરત ↓ વિષયસુખથી નિવૃત્ત	(૧૪) શ્લોક-૨૦ તાપસ ↓ તપપ્રધાન હોવાથી તાપસ	(૧૫) શ્લોક-૨૧ બુદ્ધ ↓ તત્વના બોધવાળા
(૧૬) શ્લોક-૨૧ પ્રવ્રજિત ↓ પાપથી નિષ્કાંત	(૧૭) શ્લોક-૨૧ મુક્ત ↓ લોભરહિત	(૧૮) શ્લોક-૨૧ અણગાર ↓ દ્રવ્ય અને ભાવગૃહથી રહિત

(૧૯) શ્લોક-૨૧

ચરક

સત્તર પ્રકારના સંયમને
આચરનારા

(૨૦) શ્લોક-૨૧

પાષંડી

પાશથી=બંધનથી છૂટા
થયેલા

(૨૧) શ્લોક-૨૧

બ્રાહ્મણ

વિશુદ્ધ બ્રહ્મચારી

(૨૨) શ્લોક-૨૧

પરિવ્રાજક

પાપરહિત

(૨૩) શ્લોક-૨૧

સંયત

સંયમયુક્ત

(૨૪) શ્લોક-૨૧

સાધુ

નિર્વાણસાધક યોગોને
સાધનારા

(૨૫) શ્લોક-૨૨

લૂક્ષ

સ્વજનાદિમાં
સ્નેહરહિત

(૨૬) શ્લોક-૨૨

તીરાર્થી

ભવરૂપી સમુદ્રને
તરવાના અર્થી

(૨૭) શ્લોક-૨૨

નિર્ગ્રંથ

ગ્રંથના અભાવવાળા

(૨૮) શ્લોક-૨૨

શ્રમણ

શ્રમણપણાના યોગવાળા

ભાવસાધુનાં લિંગો

શ્લોક-૨૩-૨૪

(૧) શ્લોક-૨૩ સંવેગ ↓ મોક્ષસુખનો અભિલાષ	(૨) શ્લોક-૨૩ વિષયોનો ત્યાગ ↓ ભોગસામગ્રીનો ત્યાગ	(૩) શ્લોક-૨૩ મુશીલોની સંગતિ ↓ સુશીલ એવા સાધુઓની સંગતિ
---	--	---

(૪) શ્લોક-૨૩ જ્ઞાન ↓ પદાર્થોનો યથાસ્થિત બોધ	(૫) શ્લોક-૨૩ દર્શન ↓ નૈસર્ગિક અને અધિગમથી થનારું દર્શન	(૬) શ્લોક-૨૩ ચારિત્ર ↓ સામાયિકાદિ ચારિત્ર
---	---	---

(૭) શ્લોક-૨૩ આરાધના ↓ ચરમકાળે નિર્યાપણરૂપ આરાધના	(૮) શ્લોક-૨૩ વિનય ↓ જ્ઞાનાદિવિષય ઉપચાર	(૯) શ્લોક-૨૩ તપ ↓ યથાશક્તિ અનશનાદિનું સેવન
--	--	--

(૧૦) શ્લોક-૨૪ ક્ષાન્તિ ↓ આકોશાદિના શ્રવણમાં પણ ક્રોધનો ત્યાગ	(૧૧) શ્લોક-૨૪ માર્દવ ↓ જાત્યાદિભાવમાં પણ માનનો ત્યાગ	(૧૨) શ્લોક-૨૪ ઋજુતા ↓ માયામાં તત્પર એવા પરમાં માયાનો ત્યાગ
--	--	--

(૧૩) શ્લોક-૨૪ તિતિક્ષા ↓	(૧૪) શ્લોક-૨૪ મુક્તિ ↓	(૧૫) શ્લોક-૨૪ અદીનતા ↓
--------------------------------	------------------------------	------------------------------

ક્ષુધાદિ પરિષહોની પ્રાપ્તિમાં સહિષ્ણુતા	ધર્મોપકરણમાં પણ અમૂચ્છા	અશનાદિના અલાભમાં પણ ખેદનો અભાવ
---	-------------------------	--------------------------------

(૧૬) શ્લોક-૨૪

આવશ્યકમાં વિશુદ્ધિ

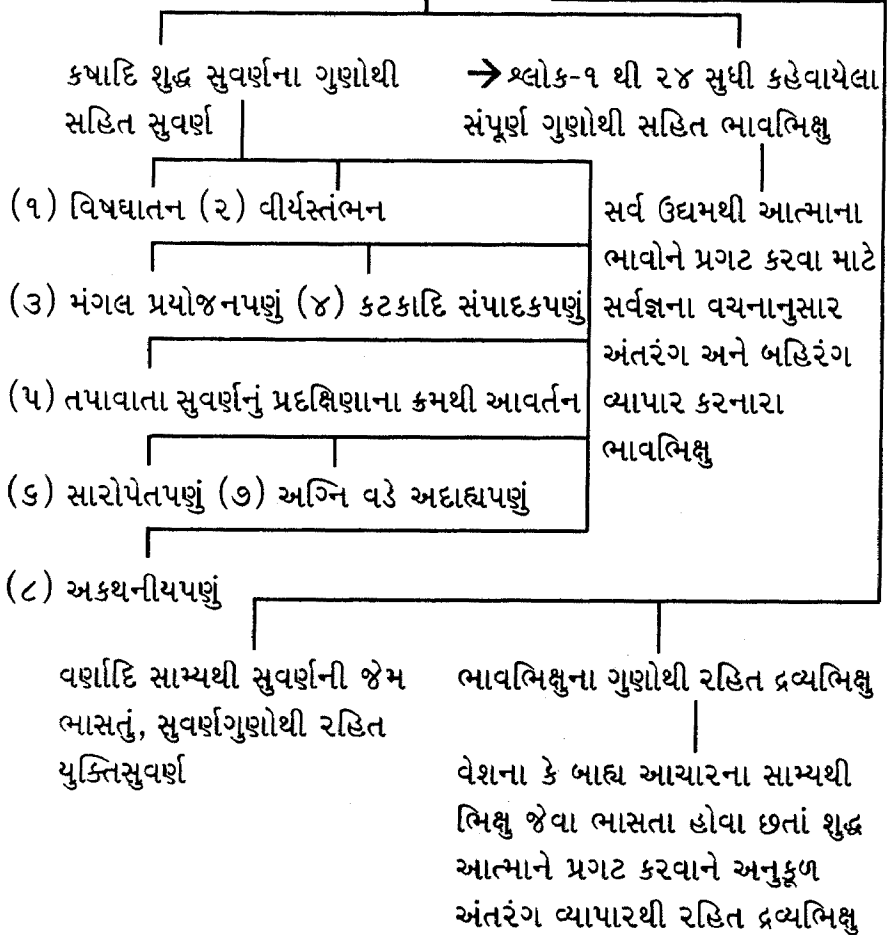

અવશ્ય કરણીય યોગોમાં નિરતિચારતા

સુવર્ણનાં દૃષ્ટાંત દ્વારા ભિક્ષુ અને ભિક્ષુના ગુણોથી રહિત

સાધુનું સ્વરૂપ

શ્લોક-૨૫

ભાવભિક્ષુ શબ્દથી વાચ્ય કોણ ન થઈ શકે તેનું સ્વરૂપ

શ્લોક-૨૬

(૧)	(૨)
ષટ્કાયના વિરાધક	એષણીય વસતિનો સંભવ છતાં મૂર્છાથી વસતિને કરનારા કે ભાડાથી ઘરને રાખનારા

(૩)	(૪)
ઔદેશિક આહારને વાપરનારા	પ્રત્યક્ષ અપૂકાયને પીનારા

-: અપ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુનું સ્વરૂપ :-

શ્લોક-૨૭-૨૮-૨૯-૩૦

ઋજુજન પાસે યાયના કરનારા સદ્દારંભવાળા ગૃહસ્થો	સ્વઆજીવિકા માટે ઋજુ જન પાસે યાયના કરનારા દીન, અંધ અને કૃપણ
--	--

ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને હણનારા,
અબ્રહ્મચારી, મિથ્યાદૃષ્ટિ,
ધનાદિનો સંચય કરનારા, સચિત્તનું
ભોજન કરનારા, વિશુદ્ધ તપનો અભાવ
હોવાને કારણે અજ્ઞાનને વશ અશુદ્ધ
તપ કરનારા, મન, વચન અને કાયાથી
પાપમાં નિરત, ત્યક્તગૃહવાળા સંન્યાસીઓ

લાકડાને ભેદન કરનાર હોવાથી
વર્ધકિ=સુથાર

દ્રવ્યભિક્ષા ગ્રહણ કરવાનો
સ્વભાવ હોવાથી બ્રાહ્મણાદિ

—: પ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુનું સ્વરૂપ :-

શ્લોક-૩૧

ભગવાનના વચનમાં સ્થિર	શ્રાવકની પ્રતિમાને પૂર્ણ કરીને
રુચિવાળા અને સંવિગ્ન સાધુ	ભાવિમાં દીક્ષાને ગ્રહણ
પ્રત્યે ભક્તિવાળા સંવિગ્નપાક્ષિક	કરનાર ગૃહસ્થ

—: ભિક્ષુબત્રીશીના વક્તવ્યનું નિગમન :-

શ્લોક-૩૨

ષટ્સ્થાન હાનિ-વૃદ્ધિની તરતમતાએ	સમ્યગ્ ભાવન કરાતા
ભાવભિક્ષુના અનંત ગુણોમાંથી	ભાવભિક્ષુના ગુણો પરમાનંદની=
કેટલાક ગુણોનું વર્ણન	મોક્ષની પ્રાપ્તિનું કારણ

- પૂ. 'રોહિતા'શ્રી શિષ્યાણુ
સા. ચંદનબાલાશ્રી

ૐ અનુક્રમણિકા ૐ

શ્લોક નં.	વિષય	પાના નં.
૧ થી ૧૭.	ઉગ્ર તપસ્વરૂપ ભેદનક્રિયાથી ભેદ એવાં અશુભ કર્મોને આગમના ઉપયોગથી ભેદનારા ભાવભિક્ષુનું સ્વરૂપ.	૧-૩૫
૧૮-૧૯.	ભાવભિક્ષુના પર્યાયવાચક અન્ય શબ્દો દ્વારા ભાવભિક્ષુનું સ્વરૂપ.	૩૭-૪૧
૨૦ થી ૨૨.	મુનિનાં પર્યાયવાચી અન્ય નામો.	૪૧-૫૩
૨૩-૨૪.	ભાવભિક્ષુનાં લિંગો.	૫૩-૬૧
૨૫.	સુવર્ણના દૃષ્ટાંત દ્વારા ભિક્ષુ અને ભિક્ષુથી વિપરીત ગુણોવાળા સાધુનું સ્વરૂપ.	૬૧-૬૩
૨૬.	ભાવભિક્ષુ કોણ નથી ? તેનું સ્વરૂપ.	૬૩-૬૫
૨૭ થી ૩૦.	અપ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુનું સ્વરૂપ.	૬૫-૬૮
૩૧.	પ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુનું સ્વરૂપ.	૬૮-૭૦
૩૨.	(i) ભિક્ષુબત્રીશીના વક્તવ્યનું નિગમન. (ii) ભાવભિક્ષુના ગુણોનું સમ્યગ્ભાવન કરવાથી પરમાનંદની પ્રાપ્તિ.	૭૦-૭૧

ॐ ह्रीं अहं नमः ।
ॐ ह्रीं श्रीशङ्खेश्वरपार्थनाथाय नमः ।
ॐ ऐं नमः ।

न्यायविशारद-न्यायाचार्य-श्रीमद्दशोविजयोपाध्यायविरचिता
स्वोपज्ञवृत्तियुता

द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका

अन्तर्गत

भिक्षुद्वात्रिंशिका-२७

२७मी योगमाहात्म्यબત્રીશી સાથે ૨૭મી ભિક્ષુબત્રીશીનો સંબંધ :-

અનન્તરં યોગમાહાત્મ્યમુપદર્શિતં તચ્ચ ભિક્ષૌ સમ્ભવતીતિ તત્સ્વરૂપ-મિહોચ્ચતે-
અર્થ :-

અનંતર બત્રીશીમાં યોગનું માહાત્મ્ય બતાવ્યું=યોગના સેવનથી કયાં ઉત્તમ ફળો મળે છે તે બતાવ્યું, અને તે યોગનું ફળ ભિક્ષુમાં સંભવે છે તેથી તેના સ્વરૂપને=ભિક્ષુના સ્વરૂપને, અહીં=પ્રસ્તુત બત્રીશીમાં કહેવાય છે -

ભાવાર્થ :-

૨૭મી યોગમાહાત્મ્ય દ્વાત્રિંશિકામાં યોગના સેવનથી શું શું ફળો મળે છે, એ રૂપ યોગનું માહાત્મ્ય બતાવ્યું, અને તે યોગના સેવનનાં ફળો ભિક્ષુમાં સંભવે છે; કેમ કે ભિક્ષુ યોગમાર્ગનું સેવન કરીને યોગના ફળને મેળવનારા છે. તેથી યોગના ફળને મેળવનારા એવા ભિક્ષુના સ્વરૂપને પ્રસ્તુત બત્રીશીમાં બતાવવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

❖ છઠ્ઠી સાધુસામગ્ર્યબત્રીશીમાં ભિક્ષા વડે ભિક્ષુભાવ કહેલ, અને પ્રસ્તુત બત્રીશીમાં

જે સાધુ કર્મોને ભેદે તે ભિક્ષુ કહેવાય, એ પ્રકારની ભિક્ષુ શબ્દની વ્યુત્પત્તિથી ભાવભિક્ષુનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૧ થી ૧૭ સુધી ભાવભિક્ષુ કેવા હોય, તે ગ્રંથકારશ્રી બતાવે છે -

શ્લોક :-

નિત્યં ચેતઃ સમાધાય યો નિષ્ક્રમ્ય ગુરુદિતે ।

પ્રત્યાપિબતિ નો વાન્તમવશઃ કુટિલભ્રુવામ્ ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ :-

નિષ્ક્રમ્ય=નિષ્ક્રમણ કરીને=દ્રવ્ય-ભાવગૃહથી નીકળીને ગુરુદિતે=ગુરુથી કહેવાયેલા એવા વચનમાં નિત્યં=નિરંતર ચેતઃ=ચિત્તનું સમાધાય=સમાધાન કરીને કુટિલભ્રુવામ્=સ્ત્રીઓને અવશઃ=અવશ એવા યઃ=જે વાન્તમ્=ત્યાગ કરાયેલા વિષયોને ન પ્રત્યાપિબતિ=પીતા નથી=સ્વીકારતા નથી, તે ભાવભિક્ષુ છે, એમ શ્લોક-૧૭ સાથે અન્વય છે. ॥૧૧॥

શ્લોકાર્થ :-

દ્રવ્ય-ભાવગૃહથી નીકળીને, ગુરુથી કહેવાયેલા વચનમાં નિરંતર ચિત્તનું સમાધાન કરીને, સ્ત્રીઓને અવશ એવા જે પરિત્યક્ત વિષયોને પીતા નથી અર્થાત્ સ્વીકારતા નથી, તે ભાવભિક્ષુ છે. એમ શ્લોક-૧૭ સાથે અન્વય છે. ॥૧૧॥

ટીકા :-

નિત્યમિતિ-યો નિષ્ક્રમ્ય દ્રવ્યભાવગૃહાત્ યોગ્યતાયાં સત્યાં ગુરુદિતે= જ્ઞાનવૃદ્ધવચને, નિત્યં=નિરંતરં, ચેતઃ સમાધાય=પ્રણિધાય, વાન્તં=પરિત્યક્તં, વિષયજમ્બાલં, નો=નૈવ, પ્રત્યાપિબતિ=પુનરાદિયતે, અવશઃ કુટિલભ્રુવાં=પુરન્ધ્રીણાં ॥૧૧॥

ટીકાર્થ :-

યો નિષ્ક્રમ્ય પુરન્ધ્રીણાં ॥ યોગ્યતા હોતે છતે=દ્રવ્ય અને ભાવગૃહનો ત્યાગ કરવાને અનુકૂળ શક્તિસંચય થવારૂપ યોગ્યતા હોતે છતે, દ્રવ્ય અને

ભાવગૃહથી નિષ્ક્રમણ કરીને, ગુરુથી કહેવાયેલા વચનમાં=જ્ઞાનવૃદ્ધથી કહેવાયેલા વચનમાં, હંમેશાં ચિત્તનું સમાધાન કરીને=પ્રણિધાન કરીને, વક્ ભ્રમરવાળી=સ્ત્રીઓને અવશ એવા જેઓ વાંત=પરિત્યક્ત એવા વિષયજંબાલને ફરી ગ્રહણ કરતા નથી જ, તે ભાવભિક્ષુ છે, એમ શ્લોક-૧૭ સાથે સંબંધ છે. ॥૧૧॥

ભાવાર્થ :-

ભાવભિક્ષુનું સ્વરૂપ :-

(૧) સ્ત્રીને વશ થયા વગર પરિત્યક્ત વિષયોને ફરી નહિ સ્વીકારનારા ભાવભિક્ષુ :-

ભાવભિક્ષુ થવું એટલે જગતના સર્વ પદાર્થો પ્રત્યે નિરપેક્ષ થઈને શુદ્ધ આત્મતત્ત્વને આવિર્ભાવ કરવાને અનુકૂળ મન, વચન અને કાયાની સુદૃઢ પ્રવૃત્તિમાં ઉદમ કરવો. આવું ભાવભિક્ષુપણું પ્રગટ કરવા માટે પૂર્વભૂમિકામાં યોગ્યતા પ્રગટ કરવામાં આવે છે. આથી ભિક્ષુ થવાના અર્થો એવા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો પણ જ્યાં સુધી ભિક્ષુ થવાની યોગ્યતા પ્રગટી નથી ત્યાં સુધી દેશવિરતિનું પાલન કરીને, અને દેશવિરતિના પાલનથી જેમ જેમ શક્તિનો સંચય થાય તેમ તેમ ઉત્તર-ઉત્તરની દેશવિરતિને સ્વીકારે છે, અને વિશેષ શક્તિના સંચય અર્થે શ્રાવકની પ્રતિમાઓને વહન કરે છે. આ રીતે જ્યારે ભિક્ષુ થવાની યોગ્યતા પ્રગટ થાય ત્યારપછી દ્રવ્યથી ગૃહનો ત્યાગ કરે છે, અને ભાવથી પણ ગૃહના પ્રતિબંધનો ત્યાગ કરે છે, અર્થાત્ સર્વ ક્ષેત્ર પ્રત્યે પ્રતિબંધ વગરના થાય છે. આ રીતે સર્વત્ર પ્રતિબંધ વગરના થઈને સંયમ ગ્રહણ કરે છે, અને સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી ગીતાર્થ ગુરુના વચનમાં ચિત્તને સ્થાપન કરે છે.

ગીતાર્થ ગુરુનું વચન છે કે સર્વ શક્તિના ઉદમથી ભગવાનના વચનાનુસાર યત્ન કરીને અસંગભાવની શક્તિનો સંચય કરવો જોઈએ, અને આ પ્રકારના ગીતાર્થ ગુરુના વચનમાં ચિત્તનું પ્રણિધાન કરીને, ગૃહવાસ છોડ્યો ત્યારે જે સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કર્યો તેને વશ થયા વગર, જે ત્યાગ કરાયેલા વિષયોને ફરી ગ્રહણ કરતા નથી, તેવા સાધુ કર્મને ભેદનાર હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે. ॥૧૧॥

અવતરણિકા :-

વળી ભાવભિક્ષુનું સ્વરૂપ અલ્પ પ્રકારે ગ્રંથકારશ્રી બતાવે છે -

શ્લોક :-

પૃથિવ્યાદીંશ્ચ ષટ્કાયાન્ સુખેચ્છૂનસુખદ્વિષઃ ।
ગણયિત્વાત્મતુલ્યાન્ યો મહાવ્રતરતો ભવેત્ ॥૨॥

અન્યથાર્થ :-

ચ=અને સુખેચ્છૂનસુખદ્વિષઃ=સુખના ઈચ્છુક અને દુઃખના દ્રેષી એવા પૃથિવ્યાદીન્ ષટ્કાયાન્=પૃથિવી આદિ છ કાયોને આત્મતુલ્યાન્=આત્મતુલ્ય ગણયિત્વા=ગણીને યો=જે સાધુ મહાવ્રતરતો=મહાવ્રતોમાં રત ભવેત્=થાય તે ભાવભિક્ષુ છે, એમ શ્લોક-૧૭ સાથે સંબંધ છે. ॥૨॥

શ્લોકાર્થ :-

અને સુખના ઈચ્છુક અને દુઃખના દ્રેષી એવા પૃથિવી આદિ છ કાયોને આત્મતુલ્ય ગણીને જે સાધુ મહાવ્રતોમાં રત થાય તે ભાવભિક્ષુ છે. ॥૨॥

ટીકા :-

પૃથિવ્યાદીનિતિ-વ્યક્તઃ ॥૨॥

ટીકાર્થ :-

શ્લોકનો અર્થ સ્પષ્ટ હોવાથી આ શ્લોકની ટીકા ગ્રંથકારશ્રીએ રચેલ નથી. ॥૨॥

ભાવાર્થ :-

(૨) સુખના ઈચ્છુક અને દુઃખના દ્રેષી એવા છ જીવનિકાયો છે, તેમને આત્મતુલ્ય સમજી મહાવ્રતોમાં રત રહેનારા ભાવભિક્ષુ :-

સંસારનું પારમાર્થિક સ્વરૂપ શાસ્ત્રવચનથી જેમણે જાણ્યું છે, તેથી સંસારવર્તી જીવો પોતાના જેવા છે, તેવો બોધ જેમને થયો છે અર્થાત્ જગતના જીવમાત્ર

સ્વરૂપથી વીતરાગ-સર્વજ્ઞ તુલ્ય છે, પરંતુ કર્મને વશ પૃથ્વીકાયાદિરૂપે થયેલા છે, તે સર્વ જીવો સુખના ઈચ્છુક છે અને દુઃખના દ્વેષી છે. માટે કોઈ જીવોને પોતાનાથી દુઃખ ઉત્પન્ન ન થાય અને કોઈ જીવોને સુખની પ્રાપ્તિમાં પોતાનાથી વિઘ્નભૂત ન બનાવ તે રીતે જેઓ પાંચ મહાવ્રતોમાં રત રહે છે, તેઓ ભાવભિક્ષુ છે અર્થાત્ પાંચ મહાવ્રતોનું સમ્યક્ પાલન કરવા અર્થે તેના ઉપાયભૂત પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિઓમાં સદા ઉદ્યમવાળા છે, તેવા સાધુ કર્મને ભેદનારા હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે. ॥૨॥

અવતરણિકા :-

વળી અન્ય રીતે ભાવભિક્ષુનું સ્વરૂપ બતાવે છે -

શ્લોક :-

औद्देशिकं न भुञ्जीत त्रसस्थावरघातजम् ।
बुद्धोक्तध्रुवयोगी यः कषायांश्चतुरो वमेत् ॥३॥

અન્યાર્થ :-

બુદ્ધોક્તધ્રુવયોગી=બુદ્ધ એવા ભગવાન વડે કહેવાયેલા વચનથી ધ્રુવયોગવાળા એવા ય=જે ભિક્ષુ ત્રસસ્થાવરઘાતજમ્=ત્રસ અને સ્થાવર જીવના ઘાતથી પેદા થયેલા ઔદેશિક=ઔદેશિક આહારને ન ભુજ્જીત=વાપરતા નથી વ=અને ચતુર: કષાયાન=ચાર કષાયોને વમેત્=વમે છે તે ભાવભિક્ષુ છે, એમ શ્લોક-૧૭ સાથે સંબંધ છે. ॥૩॥

શ્લોકાર્થ :-

બુદ્ધ એવા ભગવાન વડે કહેવાયેલા વચનથી ધ્રુવયોગવાળા એવા જે ભિક્ષુ, ત્રસ અને સ્થાવર જીવના ઘાતથી પેદા થયેલા ઔદેશિક આહારને વાપરતા નથી અને ચાર કષાયોને વમે છે, તે ભાવભિક્ષુ છે. ॥૩॥

ટીકા :-

ઔદેશિકમિતિ-ઔદેશિકં કૃતાદ્યન્યચ્ચ સાવદ્યં । બુદ્ધોક્તેન=જિનવચનેન, ધ્રુવયોગી=નિત્યોચિતયોગવાન્ ॥૩॥

ટીકાર્થ :-

ઔદૈશિકં ઉચિતયોગવાન્ ॥ શ્લોકના કેટલાક શબ્દોનો અર્થ ટીકામાં બતાવે છે - ઔદૈશિકને અને કૃતાદિ અન્ય સાવધને ભાવભિક્ષુ વાપરતા નથી એમ સંબંધ છે.

બુદ્ધોક્તધ્રુવયોગી નો અર્થ કરે છે -

બુદ્ધ એવા ભગવાન વડે કહેવાયેલા ધ્રુવયોગવાળા=જિનવચન વડે હંમેશા ઉચિત યોગવાળા ભાવભિક્ષુ છે, એમ સંબંધ છે. ॥૩॥

ભાવાર્થ :-**(૩) ભગવાન વડે કહેવાયેલા વચનથી ધ્રુવયોગવાળા ભાવભિક્ષુ :-**

ભગવાને કહેલા ધ્રુવપદના કારણભૂત યોગમાં જે સાધુઓ નિત્ય ઉદમવાળા છે અર્થાત્ ધ્રુવપદરૂપ મોક્ષનું કારણ બને તેવી સમિતિ-ગુપ્તિઓની સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિઓમાં જે સાધુ ઉદમવાળા છે તેઓ ભાવભિક્ષુ છે.

(૪) ત્રસ અને સ્થાવર જીવોના ઘાતથી થયેલા ઔદૈશિક આહારને નહિ વાપરનારા ભાવભિક્ષુ :-

વળી સમિતિ-ગુપ્તિઓની ઉચિત પ્રવૃત્તિઓમાં ઉદમવાળા સાધુ સંયમના ઉપષ્ટંભક દેહ અર્થે આહાર ગ્રહણ કરે છે, તે આહાર પણ ત્રસ-સ્થાવર જીવના ઘાતથી ઉત્પન્ન થયેલા ઔદૈશિક આહારને કે કૃતાદિ અન્ય સાવધ આહારને ગ્રહણ કરતા નથી અર્થાત્ ઉપલક્ષણથી ભિક્ષાના સર્વ દોષોનો પરિહાર કરે છે, તેઓ ભાવભિક્ષુ છે.

(૫) ચાર કષાયનું વમન કરનારા ભાવભિક્ષુ :-

વળી તેવા સાધુઓ ચાર પ્રકારના કષાયોનું સતત વમન કરે છે. અનાદિકાળથી આત્મામાં ચાર કષાયો સંસ્કારરૂપે સ્થિર થયેલા છે, અને તે ચાર કષાયોનાં આપાદક કર્મો સતત ઉદયમાં પ્રવર્તી રહ્યાં છે. તે કષાયોના ઉદયને કે તે કષાયોના સંસ્કારોને સાધુઓ પરવશ થતા નથી, પરંતુ તે કષાયોના ઉચ્છેદ માટે સતત ઉદમ કરીને અકષાયભાવના સંસ્કારોનું આધાન કરે છે. તેથી કષાયોના સંસ્કારો ક્ષીણ-ક્ષીણતર થાય છે અને કષાયોનાં આપાદક કર્મો કષાયોની વૃદ્ધિમાં કારણ બનતાં

નથી, પરંતુ સ્વના=કષાયના, ઉચ્છેદમાં જ પ્રવર્તે છે. તેવા સાધુઓ કર્મને ભેદનારા હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે. ॥૩॥

અવતરણિકા :-

વળી અન્ય રીતે ભાવભિક્ષુનું સ્વરૂપ બતાવે છે -

શ્લોક :-

નિર્જાતરૂપરજતો ગૃહિયોગં ચ વર્જયેત્ ।

સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ સદાઽમૂઢસ્તપઃસંયમબુદ્ધિષુ ॥૪॥

અન્યથાર્થ :-

નિર્જાતરૂપરજતો=સુવર્ણ અને રજત વગરના સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ=ભાવ સમ્યગ્દર્શનવાળા તપઃસંયમબુદ્ધિષુ=તપની અને સંયમની બુદ્ધિમાં સદાઽમૂઢ= હંમેશાં અમૂઢ એવા (યઃ=જે સાધુ) ગૃહિયોગં=ગૃહસ્થના સંબંધને વર્જયેત્=વર્જે છે=ત્યાગ કરે છે, તે ભાવભિક્ષુ છે, એમ શ્લોક-૧૭ સાથે સંબંધ છે. ॥૪॥

શ્લોકાર્થ :-

સુવર્ણ અને રજત વગરના, ભાવસમ્યગ્દર્શનવાળા, તપની અને સંયમની બુદ્ધિમાં હંમેશાં અમૂઢ એવા જે સાધુ ગૃહસ્થના સંબંધને વર્જે છે, તે ભાવભિક્ષુ છે. ॥૪॥

ટીકા :-

નિર્જાતરૂપેતિ-નિર્જાતરૂપરજતો=નિર્ગતસુવર્ણરૂપ્યઃ, પરિગ્રહાન્તરનિર્ગમોપલક્ષણ-મેતત્ । ગૃહિયોગં=મૂર્છયા ગૃહસ્થસમ્બન્ધં । સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ=ભાવસમ્યગ્દર્શની, યઃ ॥૪॥

શ્લોકમાં રહેલ કેટલાક શબ્દને ટીકામાં સ્પષ્ટ કરે છે -

ટીકાર્થ :-

નિર્જાત એતત્ । નિર્જાતરૂપરજતવાળા=સુવર્ણ અને રૂપ્ય=ચાંદી વગરના આ=સાધુનું નિર્જાતરૂપરજતઃ વિશેષણ પરિગ્રહાન્તર નિર્ગમનું=

અન્ય પરિગ્રહથી રહિતનું ઉપલક્ષણ છે.

ગૃહિયોગં સમ્બન્ધમ્ । ગૃહિયોગ=મૂર્છાથી ગૃહસ્થનો સંબંધ તેનું ભાવભિક્ષુ વર્જન કરે છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ યઃ । જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ=ભાવસમ્યગ્દર્શનવાળા=માત્ર સમ્યક્ત્વ ઉચ્ચરેલ નહિ, પરંતુ ભાવથી સમ્યગ્દર્શનની પરિણતિવાળા છે તે ભાવભિક્ષુ છે.

શ્લોકમાં યઃ અધ્યાહાર છે, જેનો સંબંધ શ્લોક-૧૭ સાથે છે. તે ટીકામાં સ્પષ્ટ કરેલ છે. ॥૪॥

ભાવાર્થ :-

(૬) સર્વ પ્રકારના પરિગ્રહનો ત્યાગ કરનારા ભાવભિક્ષુ :-

જે સાધુએ સર્વ પ્રકારના પરિગ્રહનો ત્યાગ કર્યો છે, તેથી કેવલ સંયમની ઉપષ્ટંભક એવી ઉપધિને ધારણ કરે છે, તે સિવાય કોઈ વસ્તુને ગ્રહણ કરતા નથી, રાખતા નથી કે ગ્રહણ કરવાનો અભિલાષમાત્ર પણ કરતા નથી, તે સાધુ ભાવભિક્ષુ છે.

(૭) ભાવસમ્યગ્દર્શનવાળા ભાવભિક્ષુ :-

વળી જે સાધુ સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે અર્થાત્ દ્રવ્યથી સમ્યક્ત્વ ઉચ્ચરેલું છે અને ભાવથી મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમભાવ પ્રગટ્યો હોવાથી સર્વ કર્મરહિત એવા શુદ્ધ આત્માનું પારમાર્થિક સ્વરૂપ હંમેશાં જેઓને સારરૂપ દેખાય છે, અને તે પારમાર્થિક સ્વરૂપને પ્રગટ કરવા માટે જે બદ્ધ અભિલાષવાળા છે, તે ભાવભિક્ષુ છે.

(૮) તપ-સંયમની બુદ્ધિમાં સદા અમૂઢ ભાવભિક્ષુ :-

વળી શુદ્ધ આત્માને પ્રગટ કરવાના ઉપાયભૂત એવા તપ-સંયમની બુદ્ધિમાં સદા અમૂઢ એવા અર્થાત્ આ મારી તપની ક્રિયા અને આ મારી સંયમની ક્રિયા કઈ રીતે શુદ્ધાત્મતત્ત્વને પ્રગટ કરવાનું કારણ છે, તે વિષયનો યથાર્થ બોધ હોવાથી, અને તે પ્રમાણે તપ-સંયમમાં ઉદ્યમ હોવાથી, તપ-સંયમની બુદ્ધિમાં સદા અમૂઢ એવા સાધુ ભાવભિક્ષુ છે.

(૯) મૂર્ચ્છાથી ગૃહસ્થના સંબંધને વર્જનારા ભાવભિક્ષુ :-

સર્વ પ્રકારના પરિગ્રહનો ત્યાગ કરનારા, ભાવસમ્યગ્દર્શનવાળા અને તપ-સંયમની બુદ્ધિમાં સદા અમૂઢ એવા સાધુ ગૃહસ્થના સંપર્કમાં આવે તોપણ મૂર્ચ્છા કરતા નથી, માટે ગૃહસ્થના સંબંધના વર્જનવાળા છે. તેથી ભાવથી સર્વત્ર અપ્રતિબદ્ધ પરિણામવાળા છે. આવા પ્રકારના સાધુઓ કર્મને ભેદનારા હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે. ॥૪॥

અવતરણિકા :-

વળી અન્ય પ્રકારે ભાવભિક્ષુનું સ્વરૂપ બતાવે છે -

શ્લોક :-

ન યશ્ચાગામિનેઽર્થાય સન્નિધત્તેઽશનાદિકમ્ ।
સાધર્મિકાત્રિમન્ત્ર્યૈવ ભુક્ત્વા સ્વાધ્યાયકૃચ્ચ યઃ ॥૫॥

અન્યથાર્થ :-

ચ=અને ય=જે સાધુ આગમિનેઽર્થાય=ભાવીના અર્થને માટે અશનાદિકમ્=અશન આદિને ન સન્નિધત્તે=સમીપમાં રાખતા નથી સાધર્મિકાન્=સાધર્મિકોને નિમન્ત્ર્યૈવ=નિમંત્રણ કરીને જ અને ભુક્ત્વા=વાપરીને યઃ=જે સાધુ સ્વાધ્યાયકૃચ્ચ=સ્વાધ્યાયને કરનારા છે, તે ભાવભિક્ષુ છે, એમ શ્લોક-૧૭ સાથે સંબંધ છે. ॥૫॥

શ્લોકાર્થ :-

અને જે સાધુ ભવિષ્યના અર્થને માટે અશન આદિને સમીપમાં રાખતા નથી, સાધર્મિકોને નિમંત્રણ કરીને જ અને વાપરીને જે સાધુ સ્વાધ્યાયને કરનારા છે, તે ભાવભિક્ષુ છે. ॥૫॥

ટીકા :-

નેતિ-આગામિનેઽર્થાય=શ્વઃ પરશ્વો વા ભાવિને પ્રયોજનાય, નિમન્ત્ર્યૈવેત્યનેન સ્વાત્મતુલ્યસાધર્મિકવાત્સલ્યસિદ્ધિરુક્તા । ભુક્ત્વા સ્વાધ્યાયકૃચ્ચેત્યત્ર ચ-શબ્દાચ્છેષ્ણુષ્ઠાનપરત્વગ્રહેણ નિત્યાપ્રમાદિત્વમુક્તમ્ ॥૫॥

ટીકાર્થ :-

આગમિને પ્રયોજનાય । આગામી અર્થને માટે=ભાવી એવા કાલના કે પરમ દિવસના પ્રયોજન માટે જેઓ અશનાદિને સમીપમાં રાખતા નથી, તે ભાવભિક્ષુ છે, એમ અલ્પ છે.

નિમન્ત્ર્યૈવ ઉક્તા । નિમંત્રણ કરીને જ એ વચન દ્વારા સ્વાત્મતુલ્ય સાધર્મિકવાત્સલ્યની સિદ્ધિ કહેવાઈ.

ભુક્ત્વા ઉક્તમ્ ।। વાપરીને સ્વાધ્યાયને કરનારા છે, એ સ્થાનમાં 'ચ' શબ્દથી શેષ અનુષ્ઠાનમાં તત્પરપણાનું ગ્રહણ હોવાને કારણે સાધુમાં નિત્ય અપ્રમાદીપણું કહેવાયું. ।।૫।।

ભાવાર્થ :-

(૧૦) ભવિષ્ય માટે અશનાદિ સમીપમાં નહિ રાખનારા ભાવભિક્ષુ :-

જે સાધુઓ અપ્રમાદભાવવાળા થઈને કર્મને ભેદવા માટે તત્પર થયા છે, તેઓ સર્વ પ્રકારના પ્રતિબંધના પરિહાર અર્થે ભવિષ્ય માટે આહારાદિને સમીપમાં રાખતા નથી, તે ભાવભિક્ષુ છે.

(૧૧) સાધર્મિકોને નિમંત્રણ કરીને જ વાપરીને સ્વાધ્યાયને કરનારા ભાવભિક્ષુ :-

જે સાધુ પોતાના સમાન એવા સાધર્મિક સાધુને નિમંત્રણ કરીને જ આહારાદિ વાપરે છે, તે ભાવભિક્ષુ છે. પોતાની શક્તિ હોવા છતાં અન્ય સાધર્મિક સાધુને નિમંત્રણ ન કરે તો સમભાવના પરિણામમાં વ્યાઘાત થાય છે. તેથી શક્તિવાળા સાધુ પોતાના સમાન અન્ય સાધર્મિક સાધુને નિમંત્રણ કરીને જ વાપરે, અને પોતે આહાર વાપર્યા પછી અપ્રમાદની વૃદ્ધિ અર્થે સ્વાધ્યાયાદિમાં ઉદ્યમ કરનારા હોય છે, તે ભાવભિક્ષુ છે.

સ્વાધ્યાયકૃચ્ચ - શ્લોકમાં કહેલા આ 'ચ' શબ્દથી એ પ્રાપ્ત થાય છે કે સંયમની વૃદ્ધિના ઉપાયભૂત શેષ અનુષ્ઠાનમાં સાધુ સદા તત્પર હોય છે, પરંતુ સમભાવની વૃદ્ધિના ઉપાયભૂત કોઈ અનુષ્ઠાનમાં પ્રમાદી હોતા નથી.

આવા પ્રકારના સાધુ કર્મને ભેદનારા હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે. ।।૫।।

અવતરણિકા :-

વળી અન્ય રીતે ભાવભિક્ષુનું સ્વરૂપ કહે છે -

શ્લોક :-

ન કુપ્યતિ કથાયાં યો નાપ્યુચ્ચૈઃ કલહાયતે ।
ઉચિતેઽનાદરો યસ્ય નાદરોઽનુચિતેઽપિ ચ ॥૬॥

અન્યથાથ :-

કથાયાં=(જેઓ) કથામાં=ધર્મકથામાં ન કુપ્યતિ=કોપ કરતા નથી, અપિ=વળી ઉચ્ચૈઃ ન કલહાયતે=(જેઓ) અત્યંત કલહ કરતા નથી. યસ્ય=જેઓને ઉચિતેઽનાદરો=ઉચિતમાં અનાદર ચ=અને અનુચિતે=અનુચિતમાં આદરોઽપિ=આદર પણ ન=નથી, તે ભાવભિક્ષુ છે એમ શ્લોક-૧૭ સાથે સંબંધ છે. ॥૬॥

શ્લોકાર્થ :-

જેઓ ધર્મકથામાં કોપ કરતા નથી, વળી જેઓ કલહ અત્યંત કરતા નથી, જેઓને ઉચિતમાં અનાદર અને અનુચિતમાં આદર પણ નથી, તે ભાવભિક્ષુ છે. ॥૬॥

* અનુચિતેઽપિ નાદરો - અહીં અપિ થી એ કહેવું છે કે ઉચિતમાં તો અનાદર નથી આદર છે, પરંતુ અનુચિતમાં આદર પણ નથી.

ટીકા :-

ન કુપ્યતીતિ-વ્યક્તઃ ॥૬॥

ટીકાર્થ :-

આ શ્લોકનો અર્થ સ્પષ્ટ હોવાથી ગ્રંથકારશ્રીએ આ શ્લોકની ટીકા રચેલ નથી. ॥૬॥

ભાવાર્થ :-

(૧૨) ધર્મકથામાં કોપ નહિ કરનારા ભાવભિક્ષુ :-

જે સાધુ ભગવંતો યોગ્ય શ્રોતાને ધર્મકથા કરતા હોય અને કોઈ શ્રોતા યોગ્ય

હોવા છતાં મંદબુદ્ધિવાળા હોય કે કાંઈક બોધના અભાવને કારણે યથાતથા પ્રશ્ન કરતા હોય કે કાંઈક બોધની વક્તાને કારણે પણ અસ્થાને પ્રશ્ન કરતા હોય, આમ છતાં યોગ્ય શ્રોતા આગળ ધર્મકથા કરનાર ભિક્ષુ કોપ કરતા નથી; પરંતુ હું કઈ રીતે યત્ન કરું કે જેથી આ શ્રોતાને તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય, એ રીતે ઉચિત પ્રયત્ન કરનારા ભાવભિક્ષુ હોય છે.

(૧૩) કલહનું અત્યંત વર્જન કરનારા ભાવભિક્ષુ :-

જે સાધુ ભગવંતો કલહનું અત્યંત વર્જન કરે છે અર્થાત્ સહવર્તી સાધુઓ સાથે કે ગૃહસ્થો સાથે લેશ પણ કલહ ન થાય તે રીતે ઉચિત વર્તન કરનારા હોય, તે ભાવભિક્ષુ છે.

(૧૪) ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ અનાદર નહિ કરનારા અર્થાત્ ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ આદર કરનારા ભાવભિક્ષુ :-

જે સાધુ ભગવંતો પોતાની ભૂમિકા પ્રમાણે ઉત્તરની ભૂમિકામાં જવા માટે જે જે ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ છે, તેના પ્રત્યે અનાદર કરતા નથી, પરંતુ પોતાના સામર્થ્યનું સમાલોચન કરીને શક્તિના પ્રકર્ષથી ઉચિત પ્રવૃત્તિઓનું સેવન કરે છે, તે ભાવભિક્ષુ છે.

વળી જેઓને ઉચિત પ્રવૃત્તિ સેવવાનો પરિણામ છે, આમ છતાં બોધના અભાવને કારણે જે ભૂમિકામાં જે પ્રવૃત્તિથી ઉત્તરના યોગની નિષ્પત્તિ થાય તેમ હોય તે પ્રવૃત્તિને સેવવા પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરે છે, તેમને પણ તે વખતે ઉચિત પ્રવૃત્તિમાં અનાદર છે; કેમ કે તે ભૂમિકામાં તે પ્રવૃત્તિથી જ તેમનું હિત થાય તેમ છે, આમ છતાં અજ્ઞાનને કારણે કે અવિચારકતાને કારણે તે પ્રવૃત્તિ સેવવાનો ઉત્સાહ થતો નથી, તે ઉચિત પ્રવૃત્તિમાં અનાદરરૂપ છે; અને આ પ્રકારનો ઉચિતમાં અનાદર જે સાધુ ભગવંતો કરતા નથી, તે સાધુઓ કર્મને ભેદનારા હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે.

(૧૫) અનુચિતમાં પણ આદર નહિ કરનારા ભાવભિક્ષુ :-

અનાદિકાળથી મોહને પરવશ જે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરવાની મનોવૃત્તિ થાય તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરવાની જેમને મનોવૃત્તિ થાય તે સર્વ અનુચિત પ્રવૃત્તિ છે, અને

તેમાં પ્રયત્ન કરવાનો જેમનો આદર નથી, પરંતુ તે સર્વ અનુચિત પ્રવૃત્તિના નિવારણમાં યત્ન કરવાનો જેમને આદર છે, તેવા સાધુઓ કર્મને ભેદનારા હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે.

જેમ કોઈ મુમુક્ષુ દીક્ષા માટે તત્પર થયેલ હોય ત્યારે પણ આ દીક્ષા લેશે તો મને શિષ્યની પ્રાપ્તિ થશે અથવા મારા વૈયાવચ્ચમાં ઉપયોગી થશે કે મારી પર્ષદાની વૃદ્ધિ થશે, તેવા કોઈ આશયથી દીક્ષા આપવાની પ્રવૃત્તિ કોઈ સાધુ કરે, તો તે સાધુને અનુચિત પ્રવૃત્તિમાં આદર છે; પરંતુ જે સુસાધુ શિષ્યાદિ પ્રત્યે નિરપેક્ષ છે; ફક્ત યોગ્ય જીવોના હિતને અર્થે, દીક્ષા આપે છે, અન્યથા નહિ તે સાધુ કર્મને ભેદનારા હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે. ॥૬॥

વિશેષાર્થ :-

પ્રસ્તુત શ્લોકમાં 'ઉચિતમાં અનાદર નથી' એમ કહ્યું, તેનાથી એ પ્રાપ્ત થાય છે કે ભાવસાધુ ક્યારેય પણ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવા માટે ઉપેક્ષા કરતા નથી, પરંતુ હંમેશાં ઉચિત પ્રવૃત્તિ સેવવા માટે તત્પર રહે છે.

વળી 'અનુચિતમાં આદર નથી' એમ કહ્યું, તેનાથી એ પ્રાપ્ત થાય છે કે ભાવસાધુ અનુચિત પ્રવૃત્તિ ક્યારેય પણ સેવતા નથી, પરંતુ સતત ઉચિત પ્રવૃત્તિનું સેવન કરે છે, તેથી તેવા સાધુને અનુચિતના ત્યાગને કારણે સદા મોહધારાની હાનિ થાય છે અને ઉચિતના સેવનને કારણે યોગધારાની=યોગમાર્ગની સદા વૃદ્ધિ થાય છે. ॥૬॥

અવતરણિકા :-

વળી અન્ય રીતે ભાવભિક્ષુનું સ્વરૂપ ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

આક્રોશાદીન્મહાત્મા યઃ સહતે ગ્રામકણ્ટકાન્ ।

ન વિભેતિ ભયેભ્યશ્ચ સ્મશાને પ્રતિમાસ્થિતઃ ॥૭॥

અન્યથાર્થ :-

યઃ મહાત્મા=જે સાધુ મહાત્મા ગ્રામકણ્ટકાન્=ઈંદ્રિયોને કંટક જેવા આક્રોશાદીન્=આક્રોશાદિને સહતે=સહન કરે છે ચ=અને સ્મશાને=સ્મશાનમાં

પ્રતિમાસ્થિતઃ=પ્રતિમામાં રહેલ ભયેભ્યઃ=ભયોથી અર્થાત્ ભયોના કારણોથી ન વિભેતિ=ભય પામતા નથી, તે ભાવભિક્ષુ છે, એમ શ્લોક-૧૭ સાથે સંબંધ છે. ॥૭॥

શ્લોકાર્થ :-

જે સાધુ મહાત્મા ઇંદ્રિયોને કંટક જેવા આક્રોશાદિને સહન કરે છે, અને સ્મશાનમાં પ્રતિમામાં રહેલ છતાં ભયના કારણોથી ભય પામતા નથી, તે ભાવભિક્ષુ છે. ॥૭॥

ટીકા :-

આક્રોશાદીનિતિ-આક્રોશાદીન્=આક્રોશપ્રહારતર્જનાન્, ગ્રામકણ્ટકાન્ ગ્રામા-
ગામિન્દ્રિયાણાં કણ્ટકવદ્ દુઃખહેતુત્વાત્ ॥૭॥

ટીકાર્થ :-

આક્રોશાદીન્ હેતુત્વાત્ । ગ્રામકંટક=ઇંદ્રિયોને કંટક જેવા, આક્રોશાદિને= આક્રોશ, પ્રહર, તર્જનને, જેઓ સહન કરે છે, તેઓ ભાવભિક્ષુ છે, એમ અલ્પ્ય છે.

આક્રોશને ગ્રામકંટક જેવા કેમ કહ્યા ? તેથી કહે છે -

ગ્રામને=ઇંદ્રિયોને કંટકની જેમ દુઃખનું હેતુપણું હોવાથી આક્રોશાદિને ગ્રામકંટક કહેલ છે. ॥૭॥

ભાવાર્થ :-

(૧૭) ઇંદ્રિયોને કંટક જેવા આક્રોશાદિને સહન કરનારા ભાવભિક્ષુ :-

દ્રવ્યેન્દ્રિયો પુદ્ગલાત્મક છે અને ભાવેન્દ્રિયો તે તે દ્રવ્યેન્દ્રિયોથી થતા બોધરૂપ છે. કોઈ વ્યક્તિ આક્રોશ કરે ત્યારે તે આક્રોશનાં વચનો શ્રોત્રેન્દ્રિયથી બોધરૂપે પરિણમન પામે છે, તે બોધ ભાવેન્દ્રિયરૂપ છે. તેની જેમ સર્વ ઇંદ્રિયોથી થતો બોધ ભાવેન્દ્રિયરૂપ છે.

કોઈ વ્યક્તિ આક્રોશ કરે ત્યારે સામાન્યથી તે આક્રોશનાં વચનો સાંભળનારને કંટકની જેમ દુઃખના હેતુ બને છે અર્થાત્ તે શ્રોત્રેન્દ્રિયથી થયેલો બોધ દુઃખરૂપે

વેદન થાય છે, તેથી આકોશાદિ વચનો દુઃખના હેતુ છે. માટે આકોશાદિ વચનો ઇંદ્રિયોને કાંટા જેવા છે તેમ કહેલ છે.

સાધુ ભગવંતો સમભાવના ઉપયોગવાળા હોય છે. તેથી કોઈ આવીને તેમને આકોશ, પ્રહાર કે તર્જન કરે ત્યારે પણ તેઓને તે આકોશાદિ વચનો દુઃખ ઉત્પન્ન કરતાં નથી, પરંતુ આકોશાદિ કરનાર વ્યક્તિનું કઈ રીતે હિત થાય, તેની ચિંતા કરીને સમભાવમાં ઉદમ કરે છે. તેથી જે સાધુ ભગવંતો આકોશ, પ્રહાર કે તર્જનના નિમિત્તને પામીને સમભાવની વૃદ્ધિ કરે છે, તેઓ કર્મને ભેદનારા હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે.

(૧૭) સ્મશાનમાં પ્રતિમામાં રહેલ, ભયના કારણોથી ભય નહિ પામનારા ભાવભિક્ષુ :-

જે સાધુ ભગવંતો સ્મશાનમાં પ્રતિમામાં રહેલા હોય ત્યાં ભયના કારણીભૂત હિંસક પ્રાણીઓના ઉપદ્રવ વર્તતા હોય તોપણ જેઓ ભય પામતા નથી, તેઓ કર્મને ભેદનારા હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે.

આશય એ છે કે મુનિ સમભાવની વૃદ્ધિ અર્થે સ્મશાનમાં પ્રતિમામાં રહેલ હોય છે, અને સ્મશાનમાં રહીને મહાધ્યાનમાં ઉદમ કરતા હોય છે, અને તે ધ્યાનના બળથી અસંગભાવના પરિણામમાં વર્તે છે. આ અસંગભાવના પરિણામને કારણે દેહના નાશક એવા હિંસક પ્રાણીઓથી પણ મુનિઓને ભય હોતો નથી. ॥૭॥

અવતરણિકા :-

વળી જે મુનિઓ અસંગભાવની ઉત્તમ ભૂમિકામાં છે, તેઓ કેવા સમતાના પરિણામમાં છે, તે બતાવવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

આકુષ્ટો વા હતો વાપિ લૂષિતો વા ક્ષમાસમઃ ।

વ્યુત્સૃષ્ટત્યક્તદેહો યોઽનિદાનશ્ચાકુતૂહલઃ ॥૮॥

અન્યચાર્થ :-

આકુષ્ટો વા=કુવચનો વડે આકોશ કરાયેલ, કે હતો વાપિ=દંડાદિ વડે

હણાયેલ, કે લૂષિતો વા=ખડ્ગાદિ વડે છેદાયેલ ક્ષમાસમઃ=પૃથ્વીસમ નિષ્પ્રતિક્રમ, વ્યુત્સૃષ્ટત્યકતદેહો=વોસિરાવેલ અને ત્યાગ કરાયેલ દેહવાળા, અનિદાનઃ= અનિદાનવાળા, ચાકુતૂહલઃ=કુતૂહલ વગરના યઃ=જે સાધુ છે, તે ભાવભિક્ષુ છે, એમ શ્લોક-૧૭ સાથે સંબંધ છે. ॥૮॥

શ્લોકાર્થ :-

કુવચનો વડે આક્રોશ કરાયેલ, કે દંડાદિ વડે હણાયેલ, કે ખડ્ગાદિ વડે છેદાયેલ, પૃથ્વીસમ નિષ્પ્રતિક્રમ છે, વોસિરાવેલ અને ત્યાગ કરાયેલ દેહવાળા, અનિદાનવાળા, કુતૂહલ વગરના જે સાધુ છે, તે ભાવભિક્ષુ છે. ॥૮॥

ટીકા :-

આક્રુષ્ટો વેતિ-આક્રુષ્ટો વા કુવચનૈઃ, હતો વાઽપિ ઢણ્ઢાદિભિઃ, લૂષિતો વા ખડ્ગાદિભિઃ, ક્ષમાસમઃ=પૃથ્વીસમો, નિષ્પ્રતિક્રમત્વાત્ । વ્યુત્સૃષ્ટો ભાવપ્રતિબંધાભાવેન ત્યક્તશ્ચ વિભૂષાઽકરણેન દેહઃ શરીરં યસ્ય (યેન) સ તથા । યોઽનિદાનો ભાવિફલાશંસારહિતોઽકુતૂહલશ્ચ નટાદિદર્શને ॥૮॥

ટીકાર્થ :-

આક્રુષ્ટો વા નટાદિદર્શને । । જે કુવચનો વડે આક્રોશ કરાયેલ અથવા દંડાદિ વડે હણાયેલ અથવા ખડ્ગાદિ વડે છેદાયેલ, નિષ્પ્રતિક્રમપણું હોવાને કારણે અર્થાત્ પ્રતિકાર કરવાનો અભાવ હોવાને કારણે, ક્ષમાસમ= પૃથ્વી સમાન છે, ભાવપ્રતિબંધનો અભાવ હોવાને કારણે અર્થાત્ ભાવથી શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ સિવાય અન્ય કોઈ પદાર્થમાં લાગણીનો અભાવ હોવાને કારણે, અને વિભૂષા નહિ કરવા દ્વારા ત્યાગ કરાયેલ દેહવાળા, નિદાનરહિત= ભાવિ ફળની આશંસા રહિત અર્થાત્ આ સંયમના પાલનથી ભાવિમાં મને સાંસારિક સુખો મળશે એવી આશંસારહિત, અને નટાદિદર્શનમાં કુતૂહલરહિત જે સાધુ છે, તે ભાવભિક્ષુ છે. ॥૮॥

ભાવાર્થ :-

(૧૮) આક્રોશ કરાયેલ કે હણાયેલ કે છેદાયેલ, પ્રતિકારનો અભાવ હોવાને કારણે પૃથ્વી સમાન ભાવભિક્ષુ :-

જે મુનિઓ વચનાનુષ્ઠાન સેવીને અસંગ ભૂમિકામાં વર્તે છે, તેમનામાં બાહ્ય પદાર્થનો સંગ કરવાનો પરિણામ અત્યંત તિરોધાન પામેલ હોય છે. તેથી કુવચનો દ્વારા કોઈ આક્રોશ કરે તો 'તે વચનો મને કહે છે,' તેવી સંગની બુદ્ધિ જેમને થતી નથી, પરંતુ સમભાવના પરિણામમાં ઉપયુક્ત હોવાથી તે વચનો સાથે સંશ્લેષ પામતા નથી. તેઓ ભાવભિક્ષુ છે.

વળી વચનો કરતાં પણ દંડાદિ દ્વારા તાડન, સંગ પ્રત્યેનું પ્રબળ કારણ છે. આમ છતાં અસંગભાવમાં દૃઢ ઉપયોગવાળા અને શુદ્ધ આત્મતત્ત્વમાં નિવિશમાન મતિવાળા મુનિઓને, કોઈ દંડાદિથી તાડન કરે કે કોઈ ખડ્ગાદિથી છેદન કરે, તોપણ શુદ્ધ આત્મતત્ત્વના ઉપયોગને છોડીને તે તાડન સાથે કે છેદન સાથે જેઓ સંશ્લેષ પામતા નથી, આથી બાહ્યથી પણ તે પ્રવૃત્તિનો કોઈ પ્રતિકાર કરતા નથી અને અંતરંગ રીતે પણ તે પ્રવૃત્તિના પ્રતિકારના પરિણામને પ્રાપ્ત કરતા નથી, તેથી પૃથ્વી સમાન નિષ્પ્રતિકર્મવાળા=પ્રતિકાર કરવાના અભાવવાળા, જે સાધુઓ છે, તેઓ કર્મને ભેદનારા હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે.

(૧૯) વ્યુત્સૃષ્ટ અને ત્યક્ત દેહવાળા ભાવસાધુ :-

જે સાધુ મહાત્માને દેહ પ્રત્યે ભાવથી લેશ પણ પ્રતિબંધ નથી, તેથી દેહ સાથે સંબંધ હોવા છતાં ભાવથી સંબંધ વગરના છે માટે દેહને વોસિરાવેલ છે. વળી વિભૂષા નહિ કરવા દ્વારા દેહનો ત્યાગ જે સાધુ મહાત્માએ કર્યો છે, તેઓ કર્મને ભેદનારા હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે.

(૨૦) નિદાનરહિત ભાવભિક્ષુ :-

વચનાનુષ્ઠાનવાળા સાધુ મહાત્માઓને ભગવાનના વચનનું સ્મરણ કરીને પોતે જે સાધના કરે છે, તે સાધનાનું ભાવિમાં કોઈ સાંસારિક સુખોરૂપ ફળ મળે, તેવી આશંસા હોતી નથી, તે ભાવભિક્ષુ છે.

અસંગઅનુષ્ઠાનવાળા યોગીઓને તો મોક્ષની કે મોક્ષની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં

સુધી સદ્ગતિરૂપ ફળની પણ આકાંક્ષા હોતી નથી. તેથી તેઓ કર્મને ભેદનારા હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે.

(૨૧) કુતૂહલ રહિત ભાવભિક્ષુ :-

જે સાધુ મહાત્માઓને નટાદિના દર્શનમાં કોઈ કુતૂહલ નથી અર્થાત્ નટાદિની તે તે ચેષ્ટાઓ જોઈને તે જોવા દ્વારા કે જોવા વિષયક કોઈ કુતૂહલ જેમને થતું નથી, તે સાધુ મહાત્માઓ કર્મને ભેદનારા હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે. ॥૮॥

અવતરણિકા :-

વળી અસંગભાવની ઊંચી ભૂમિકામાં રહેલા મુનિઓ કેવા છે, તે બતાવવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

यश्च निर्ममभावेन काये दोषैरुपप्लुते ।

જાનાતિ પુદ્ગલાન્યસ્ય ન મે કિઞ્ચિદુપપ્લુતમ્ ॥૯॥

અન્વયાર્થ :-

નિર્મમભાવેન=નિર્મમભાવને કારણે દોષૈઃ=રોગોથી કાયા ઉપપ્લુતે=કાયા ઉપપ્લવવાળી હોતે છતે=ઉપદ્રવવાળી હોતે છતે, પુદ્ગલાન્યસ્ય=પુદ્ગલથી અન્ય એવા મે=મને કિઞ્ચિદુપપ્લુતમ્ ન=કાંઈ ઉપપ્લુત=ઉપદ્રવવાળું નથી (એ પ્રકારે) યઃ=જે સાધુ જાનાતિ=જાણે છે તે ભાવભિક્ષુ છે. એમ શ્લોક-૧૭ સાથે સંબંધ છે. ॥૯॥

શ્લોકાર્થ :-

નિર્મમભાવને કારણે રોગોથી કાયા ઉપપ્લવવાળી=ઉપદ્રવવાળી હોતે છતે, પુદ્ગલથી અન્ય એવા મને કાંઈ ઉપપ્લુત=ઉપદ્રવવાળું નથી, એ પ્રકારે જે સાધુ જાણે છે, તે ભાવભિક્ષુ છે. ॥૯॥

ટીકા :-

યશ્ચેતિ-યશ્ચ નિર્મમભાવેનાકાલં સકલપરિગ્રહોપાદાનશૂન્યચિદાનન્દૈકમૂર્તિક-શુદ્ધાત્મસ્વભાવાનુભવજનિતેન નિર્મમત્વેન કાયે=શરીરે, દોષૈર્જર્વરશૂલાદિભિરુપપ્લુતે,

જાનાતિ પુદ્ગલાન્યસ્ય સતો (સ્યાત્મનો) ન મે કિઞ્ચિદુપ્પ્લુતં, પુદ્ગલા એવ પરમુપ્પ્લુતા ઇતિ ॥૧॥

ટીકાર્થ :-

યશ્ચ ઇતિ । નિર્મમભાવને કારણે=સદા સકલ પરિગ્રહના ગ્રહણથી શૂન્ય એવા ચૈતન્યના આનંદના એકસ્વરૂપ શુદ્ધ આત્માના સ્વભાવના અનુભવથી જનિત નિર્મમભાવને કારણે, દોષોથી=જ્વર-શૂલાદિથી કાયા ઉપપ્લુત થયે છતે=ઉપદ્રવવાળી કાયા થયે છતે, પુદ્ગલથી અન્ય છતા=એવા મને કાંઈ ઉપદ્રવ નથી, પરંતુ પુદ્ગલો જ ઉપદ્રવને પામ્યા છે, એમ જે સાધુ જાણે છે, તે ભાવભિક્ષુ છે.

ઇતિ શબ્દ શ્લોકના કથનની સમાપ્તિસૂચક છે. ॥૮॥

ભાવાર્થ :-

(૨૨) નિર્મમભાવને કારણે કાયાના ઉપદ્રવમાં પુદ્ગલથી અન્ય એવા મને કાંઈ ઉપદ્રવ નથી, એ પ્રમાણે જાણનારા ભાવભિક્ષુ :-

ભગવાનના વચનથી જે મહાત્માઓને તત્ત્વને સ્પર્શે એવો બોધ થયો છે કે ‘આત્મા સકલ પરિગ્રહના ગ્રહણથી શૂન્ય પરિણામવાળો છે’ અર્થાત્ બાહ્ય પદાર્થો સાથે લેશ પણ સંશ્લેષના પરિણામવાળો નથી, પરંતુ જ્ઞાનના આનંદરૂપ આત્માનો સ્વભાવ છે, અને તે આત્મસ્વભાવમાં વારંવાર યત્ન કરીને જે મુનિઓએ તે સ્વભાવને પ્રકૃતિરૂપે કરેલો છે, તેવા સ્વભાવના અનુભવને કારણે જેમને બાહ્ય પદાર્થો પ્રત્યે લેશ પણ મમત્વનો પરિણામ નથી, તેમની કાયા ક્યારેક જ્વર-શૂલાદિ રોગોથી ઉપદ્રવ પામતી હોય ત્યારે પણ તે મુનિઓ વિચારે છે કે —

“કાયારૂપ પુદ્ગલોથી અન્ય એવા મને કાંઈ ઉપદ્રવ વર્તતો નથી, પરંતુ કાયાના પુદ્ગલોમાં જ ઉપદ્રવ વર્તે છે.” આમ, ઉપદ્રવવાળી કાયાથી પોતાના આત્માનો અત્યંત ભેદ ઉપસ્થિત થવાને કારણે તેમનું ચિત્ત લેશ પણ અસ્થૈર્યભાવને પામતું નથી. આવા સ્થિરભાવવાળા મુનિઓ કર્મને ભેદનાર હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે. ॥૯॥

અવતરણિકા :-

સ્વસંસર્ગિણિ નિર્મમત્વભાવનોપયિકં નમિરાજર્ષિદૃષ્ટાન્તમુપદર્શયતિ -

અવતરણિકાર્થ :-

સ્વસંસર્ગીમાં=સ્વસંસર્ગી એવા દેહાદિમાં, નિર્મમત્વભાવના માટે ઉપયોગી એવા નમિરાજર્ષિના દૃષ્ટાંતને ગ્રંથકારશ્રી બતાવે છે -

શ્લોક :-

તથાહિ મિથિલાનાથો મુમુક્ષુર્નિર્મમઃ પુરા ।

વભાણ મિથિલાદાહે ન મે કિઞ્ચન દહ્યતે ॥૧૦॥

અન્વયાર્થ :-

નમિરાજર્ષિનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે, તે તથાહિ થી ગ્રંથકારશ્રી બતાવે છે -

નિર્મમઃ=નિર્મમભાવવાળા, મુમુક્ષુઃ=મોક્ષ માટે સમ્યક્ ઉદ્યમ કરનારા, પુરા મિથિલાનાથઃ=પૂર્વે મિથિલાનગરીના નાથ અર્થાત્ પૂર્વે મિથિલાનગરીના રાજા એવા (સુસાધુ નમિરાજર્ષિ) મિથિલાદાહે=મિથિલાનગરીના દાહમાં મે કિઞ્ચન દહ્યતે ન=મારું કાંઈ બળતું નથી એમ કહે છે. ॥૧૦॥

શ્લોકાર્થ :-

નમિરાજર્ષિનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે, તે તથાહિ થી બતાવે છે -

નિર્મમભાવવાળા, મોક્ષ માટે સમ્યક્ ઉદ્યમ કરનારા, પૂર્વે મિથિલાનગરીના નાથ એવા સુસાધુ નમિરાજર્ષિ મિથિલાનગરીના દાહમાં મારું કાંઈ બળતું નથી, એમ કહે છે. ॥૧૦॥

ટીકા :-

તથાહીતિ-સમ્પ્રદાયવ્યક્તોઽયમ્ ॥૧૦॥

ટીકાર્થ :-

સમ્પ્રદાય ડયમ્ ॥ આ=મિથિલા રાજર્ષિનું દૃષ્ટાંત, સંપ્રદાયવ્યક્ત છે. ॥૧૦॥

ભાવાર્થ :-

સ્વસંસર્ગી એવા દેહાદિમાં નિર્મમત્વભાવના માટે ઉપયોગી નમિરાજર્ષિનું દૃષ્ટાંત :-

નમિરાજર્ષિ સંયમગ્રહણ પૂર્વે મિથિલાનગરીના રાજા હતા, પ્રજાનું પુત્રની જેમ પાલન કરતા હતા. તેથી રાજ્યાવસ્થામાં પ્રજા સાથે અત્યંત સ્વજન જેવી તેમને પ્રીતિ હતી.

શરીરમાં દાહજ્વર થવાથી, નિમિત્તને પામીને વૈરાગ્ય થવાથી સંયમ ગ્રહણ કરે છે ત્યારે મોક્ષમાં જવાની બલવાન ઈચ્છાવાળા છે. તેથી સર્વ ઉપાયથી મોક્ષમાં જવાના ઉપાયભૂત અસંગભાવમાં ઉદમ કરનારા છે. માટે દેહથી માંડીને જગતના સર્વ પદાર્થો પ્રત્યે નિર્મમભાવવાળા છે. તેથી જે મિથિલાના પ્રજાજનો પ્રત્યે પૂર્વમાં સ્નેહનો સંબંધ હતો, તે સ્નેહનો સંબંધ હવે સર્વથા નથી. આથી તેમના નિર્મમભાવની પરીક્ષા કરવા માટે આવેલ ઈન્દ્ર મહારાજા મિથિલાનગરીને બળતી બતાવીને કહે છે કે ‘તમારી મિથિલાનગરીની પ્રજા આ રીતે વિનાશ પામી રહી છે. તેનું રક્ષણ કરવાનું છોડીને તમે આ કઈ સાધના કરો છો?’ તેનો ઉત્તર આપતાં નમિરાજર્ષિ કહે છે -

“મિથિલા બળે છે તેમાં મારું કાંઈ બળતું નથી.” આ રીતે પોતાના આત્માને મિથિલાથી અને દેહથી પૃથગ્ જોનારા એવા નમિરાજર્ષિ હતા. તેથી મિથિલાનગરીના દાહમાં પણ મિથિલા સાથે સંસર્ગની બુદ્ધિવાળા થયા નહિ.

આ રીતે જે સાધુ સર્વ બાહ્ય સંસર્ગ પ્રત્યે સંગ વગરના છે, તેઓ કર્મને ભેદનારા હોવાથી ભાવત્કિષ્ણ છે, એમ ફલિત થાય છે. ॥૧૦॥

અવતરણિકા :-

મુનિઓ સદા સંયમમાં કઈ રીતે ઉદમ કરે છે, તેનું સ્વરૂપ ગ્રંથકારશ્રી બતાવે છે -

શ્લોક :-

હસ્તેન ચાઙ્ગિણા વાચા સંયતો વિજિતેન્દ્રિયઃ ।

અધ્યાત્મધ્યાનનિરતઃ સૂત્રાર્થ યશ્ચ ચિન્તયેત્ ॥૧૧॥

અબ્વચાર્થ :-

આત્મધ્યાનનિરતઃ=આત્મવિષયક ધ્યાનમાં નિરત, યચ્ચ=એવા જે સાધુ
હસ્તેન ચ અઙ્ગિણા સંયતઃ=હાથથી અને પગથી સંયત વાચા સંયતઃ=વાણીથી
સંયત, વિજિતેન્દ્રિયઃ=જિતાયેલી ઈન્દ્રિયોવાળા, સૂત્રાર્થઃ=સૂત્ર અને અર્થનું ચિન્તયેત્=
ચિંતવન કરે છે, તે ભાવભિક્ષુ છે, એમ શ્લોક-૧૭ સાથે સંબંધ છે. ॥૧૧॥

શ્લોકાર્થ :-

આત્મવિષયક ધ્યાનમાં નિરત એવા જે સાધુ હાથથી અને પગથી
સંયત, વાણીથી સંયત, જિતાયેલી ઈન્દ્રિયોવાળા, સૂત્ર અને અર્થનું
ચિંતવન કરે છે, તે ભાવભિક્ષુ છે. ॥૧૧॥

ટીકા :-

હસ્તેન ચેતિ-હસ્તેન ચાઙ્ગિણા ચ સંયતઃ કારણં વિના કૂર્મવલ્લીનત્વેન સ્થિતેઃ
કારણે ચ સમ્યગ્ગમનાત્ । વાચા સંયતોઽકુશલવાગ્નિરોધકુશલવાગુદીરણાભ્યાં ।
વિજિતેન્દ્રિયો=નિવૃત્તવિષયપ્રસરઃ ॥૧૧॥

શ્લોકના કેટલાક શબ્દોનો અર્થ ટીકામાં સ્પષ્ટ કરે છે -

ટીકાર્થ :-

હસ્તેન ચાઙ્ગિણા ગમનાત્ । સાધુ હાથથી અને પગથી સંયત હોય છે;
કેમ કે કારણ વગર કૂર્મની જેમ લીનપણાથી રહેલા છે, અને કારણો
સમ્યગ્ ગમન કરે છે.

વાચા દીરણાભ્યામ્ । અકુશળ વચનનો નિરોધ અને કુશળ વચનની
ઉદીરણા દ્વારા અર્થાત્ વ્યાપાર દ્વારા વાણીથી સંયત છે.

વિજિતેન્દ્રિયો પ્રસરઃ । વિજિત ઈન્દ્રિયોવાળા=નિવૃત્ત વિષયના પ્રસરવાળા
છે. ॥૧૧॥

ભાવાર્થ :-

(૨૩) અધ્યાત્મધ્યાનનિરત ભાવભિક્ષુ :-

મુનિઓ શુદ્ધ આત્માના પારમાર્થિક સ્વરૂપને જાણનારા હોય છે અને શુદ્ધ

આત્માના પારમાર્થિક સ્વરૂપને પ્રગટ કરવાના લક્ષ્યમાં સદા નિરત હોય છે. આથી મુનિને અધ્યાત્મધ્યાનનિરત કહેલ છે.

અધ્યાત્મધ્યાનનિરત મુનિઓ કેવા હોય છે, તે બતાવે છે --

(૨૪) હાથથી અને પગથી સંયત ભાવભિક્ષુ :-

અધ્યાત્મધ્યાનનિરત એવા મુનિઓ હાથ અને પગ બંનેને પ્રવર્તાવતા નથી, પરંતુ દેહને કાયબાની જેમ લીન રાખીને શુદ્ધ આત્મતત્ત્વને પ્રગટ કરવા માટે આત્મિક ભાવોમાં સુદૃઢ વ્યાપારવાળા થઈને જગત પ્રત્યે ઉપેક્ષાના ભાવવાળા થવા માટે ઉદમ કરતા હોય છે, અને ક્વચિત્ સંયમવૃદ્ધિનું કોઈ કારણ હોય તો સમ્યગ્ ચતનાપૂર્વક ગમનની પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેથી મુનિ હાથ અને પગથી અર્થાત્ કાયાથી સંયત હોય છે. આ રીતે મુનિ કાયગુપ્તિવાળા છે તેમ બતાવ્યું.

(૨૫) વાણીથી સંયત ભાવભિક્ષુ :-

અધ્યાત્મધ્યાનનિરત એવા મુનિઓ કોઈ પ્રયોજન ન હોય તો કર્મબંધના કારણીભૂત એવા વચનવ્યાપાર કરતા નથી. તેથી અકુશળ વાગ્યોગના નિરોધવાળા છે. વળી સંયમવૃદ્ધિમાં ઉપયોગી એવી વાણીનો વ્યાપાર આવશ્યક જણાય ત્યારે, કર્મનિર્જરાનું કારણ બને એ રીતે કુશળ વાણીનો વ્યાપાર કરે છે, જે સ્વ-પરના હિતનું કારણ બને છે. આ રીતે મુનિ વાગ્યુપ્તિવાળા છે, તેમ બતાવ્યું.

(૨૬) નિવૃત્ત વિષય પ્રસરવાળા ભાવભિક્ષુ :-

અધ્યાત્મધ્યાનનિરત એવા મુનિઓ ઇંદ્રિયોના વિષયોને જોવામાં પ્રવૃત્ત નથી, પરંતુ તેમનું ચિત્ત અંતરંગ આત્માના શુદ્ધ ભાવોને પ્રગટ કરવા માટે પ્રવૃત્ત હોવાથી ઇંદ્રિયોના વિષયોનો પ્રસર નિવૃત્ત થયેલો છે. આ રીતે મુનિ મનોગુપ્તિવાળા છે, તેમ બતાવ્યું.

અધ્યાત્મધ્યાનનિરત ત્રણ ગુપ્તિથી ગુપ્ત એવા મુનિ શું કરે ? તે બતાવે છે -

(૨૭) સૂત્રાર્થનું ચિંતવન કરનારા ભાવભિક્ષુ :-

અધ્યાત્મધ્યાનનિરત અને ત્રણ ગુપ્તિથી ગુપ્ત એવા મુનિ સદા સૂત્ર અને અર્થનું ચિંતવન કરીને આત્માને પારમાર્થિક ભાવોથી વાસિત કરે છે.

આ રીતે અધ્યાત્મધ્યાનનિરત અને ત્રણ ગુપ્તિથી ગુપ્ત એવા મુનિઓ કર્મને ભેદનારા હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે. ॥૧૧॥

અવતરણિકા :-

વળી મુનિઓ કેવા હોય છે, તે અન્ય પ્રકારે બતાવે છે -

શ્લોક :-

અજ્ઞાતોઞ્ચં ચરન્ શુદ્ધમલોલોઽરસગૃહ્ણિમાન્ ।

ઋદ્ધિસત્કારપૂજાશ્ચ જીવિતં યો ન કાઙ્ક્ષતિ ॥૧૨॥

અન્યથાર્થ :-

શુદ્ધમ્ અજ્ઞાતોઞ્ચં ચરન્=ભાવથી પરિશુદ્ધ એવું (થોડું) અજ્ઞાત ઉંછ ચરતા અલોલઃ=અપ્રાપ્તની પ્રાર્થના ન કરનારા, અરસગૃહ્ણિમાન્=પ્રાપ્ત આહારમાં પણ અપ્રતિબદ્ધ, યઃ=જે મુનિ ઋદ્ધિસત્કારપૂજાશ્ચ જીવિતં=ઋદ્ધિ, સત્કાર, પૂજાને અને અસંયમજીવિતને ન કાઙ્ક્ષતિ=ઈચ્છતા નથી, તે ભાવભિક્ષુ છે. ॥૧૨॥

શ્લોકાર્થ :-

શુદ્ધ એવું (થોડું) અજ્ઞાત ઉંછ ગ્રહણ કરતા, અપ્રાપ્તની પ્રાર્થના ન કરનારા, પ્રાપ્ત આહારમાં પણ અપ્રતિબદ્ધ, જે મુનિ ઋદ્ધિ, સત્કાર, પૂજાને અને અસંયમજીવિતને ઈચ્છતા નથી, તે ભાવભિક્ષુ છે. ॥૧૨॥

ટીકા :-

અજ્ઞાતોઞ્ચમિતિ-શુદ્ધં=ભાવપરિશુદ્ધં સ્તોકમિત્યર્થઃ, અલોલો=નાપ્રાપ્તપ્રાર્થનપરઃ, અરસગૃહ્ણિમાન્=પ્રાપ્તેષ્વપ્યપ્રતિબદ્ધઃ, ઋદ્ધિરામર્ષોષધ્યાદિકા, સત્કારો વસ્ત્રાદિના, પૂજા પ્રસૂનાદિના, જીવિતમસંયમજીવિતમ્ ॥૧૨॥

શ્લોકના કેટલાક શબ્દોનો અર્થ ટીકામાં સ્પષ્ટ કરે છે -

ટીકાર્થ :-

શુદ્ધં સ્તોકમિત્યર્થઃ, સાધુ ભાવથી પરિશુદ્ધ એવું અલ્પ અજ્ઞાત ઉંછ ગ્રહણ કરે છે.

અલોલો પાર્થનપરઃ, સાધુ અલોલ હોય છે=ભિક્ષામાં જે પ્રાપ્ત ન થયું હોય તેની પ્રાર્થના કરતા નથી અર્થાત્ આ વસ્તુનો જોગ છે ? તેમ પૃચ્છા કરતા નથી.

અરસ અપ્રતિબદ્ધઃ, સાધુ અરસગૃહિવાળા છે=પ્રાપ્ત એવા આહારમાં પાણ અપ્રતિબદ્ધ છે અર્થાત્ ચિત્તના સંશ્લેષ વગરના છે.

ઋદ્ધિઃ જીવિતમ્ ॥ સાધુ ઋદ્ધિ, સત્કાર, પૂજા અને જીવિતને ઈચ્છતા નથી, એમ શ્લોકમાં કહ્યું. તેમાં ઋદ્ધિ=આમર્ષોષધિ આદિ, સત્કાર=વસ્ત્રાદિથી સત્કાર, પૂજા=પુષ્પાદિથી પૂજા, જીવિત=અસંયમ જીવિતને, જે સાધુ ઈચ્છતા નથી, તે ભાવભિક્ષુ છે એમ સંબંધ છે. ॥૧૨॥

* પ્રાપ્તેષ્વપ્યપ્રતિવદ્ધઃ અહીં અપિ થી એ સમુચ્ચય થાય છે કે મુનિ અપ્રાપ્તમાં તો અપ્રતિબદ્ધ છે, પરંતુ પ્રાપ્ત એવા આહારાદિમાં પણ અપ્રતિબદ્ધ છે.

ભાવાર્થ :-

(૨૮) શુદ્ધ એવા અજ્ઞાત ઉંછળે ગ્રહણ કરતા, અપ્રાપ્ત આહારની પ્રાર્થના ન કરનારા અને પ્રાપ્ત આહારમાં અપ્રતિબદ્ધ એવા ભાવભિક્ષુ :-

મુનિઓ સર્વ ભાવો પ્રત્યે નિર્મમ હોય છે અને દેહનું પણ પાલન સંયમની વૃદ્ધિને અર્થે કરે છે. તેથી સંયમની વૃદ્ધિ અર્થે ભિક્ષા આદિ માટે પ્રવૃત્તિ કરતા હોય ત્યારે નિર્દોષ ભિક્ષા પણ અજ્ઞાતકુળોમાંથી લાવે છે; પરંતુ આ લોકો મને ઓળખે છે, તેથી ભિક્ષાની પ્રાપ્તિમાં અનુકૂળતા થશે, એવી બુદ્ધિથી જ્ઞાતકુળોમાંથી લાવતા નથી.

વળી તે ભિક્ષા શુદ્ધ ભાવથી પરિશુદ્ધ એવી અલ્પ ગ્રહણ કરે છે અર્થાત્ પોતે ગ્રહણ કરેલી ભિક્ષાને કારણે શ્રાવકોને લેશ પણ પીડા ન થાય અને પશ્ચાત્કર્માદિ આરંભ-સમારંભ ન થાય, એ પ્રકારની યતનાથી અલ્પ ગ્રહણ કરે છે.

વળી મુનિ અલોલ હોય છે અર્થાત્ પોતાને જે ઈષ્ટ આહાર હોય તે પ્રાપ્ત ન થાય તો ગૃહસ્થ પાસે તે આહારની-વસ્તુની યાચના કરતા નથી, પરંતુ જે પ્રાપ્ત થયું હોય તેના દ્વારા સંયમની વૃદ્ધિનો ઉદ્દમ કરે છે.

વળી મુનિ જે ભિક્ષા પ્રાપ્ત થઈ હોય તેમાં પણ આ મને અનુકૂળ છે, તેવી

બુદ્ધિથી પ્રતિબદ્ધ માનસવાળા નથી, પરંતુ સર્વ ભિક્ષા પ્રત્યે સમભાવવાળા છે.

(૨૯) ઋદ્ધિ, સત્કાર, પૂજા અને જીવિતને ન ઈચ્છનારા ભાવભિક્ષુ :-

પોતાના સંયમના યોગની સાધનાથી આમર્ષોષધિ વગેરે ઋદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય તેવી આકાંક્ષા સાધુ રાખતા નથી. વળી લોકો વસ્ત્રાદિ દ્વારા પોતાનો સત્કાર કરે તેવી આકાંક્ષા રાખતા નથી કે પોતાના પ્રવેશાદિ વખતે પુષ્પાદિ દ્વારા પૂજા કરે તેવી આકાંક્ષા પણ રાખતા નથી, પરંતુ સર્વત્ર સમભાવવાળા હોય છે.

વળી મુનિ અસંયમજીવિતની આકાંક્ષા રાખતા નથી=દેહનું તે રીતે પાલન કરીને દીર્ઘકાળ સુધી જીવવાની આકાંક્ષા રાખતા નથી, પરંતુ સંયમની વૃદ્ધિ અર્થે યતનાપૂર્વક સંયમપાલન કરતાં જીવિત અલ્પ થાય તોપણ જીવિતનું મહત્ત્વ રાખતા નથી, પણ સંયમવૃદ્ધિનું મહત્ત્વ રાખે છે.

આવા પ્રકારના સાધુઓ કર્મને ભેદનારા હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે. ॥૧૨॥

અવતરણિકા :-

વળી સાધુ અંતરંગ રીતે ક્રોધ અને માનથી અબાધિત હોય છે. તેથી કેવી પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે ગ્રંથકારશ્રી બતાવે છે -

શ્લોક :-

યો ન કોપકરં બ્રૂયાત્ કુશીલં ન વદેત્ પરમ્ ।

પ્રત્યેકં પુણ્યપાપજ્ઞો જાત્યાદિમદવર્જિતઃ ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ :-

યો=જે સાધુ કોપકરં=બીજાને ક્રોધ કરે તેવું વચન ન બ્રૂયાત્=બોલતા નથી, પરમ્=સ્વપક્ષના શિષ્યોથી વ્યતિરિક્તને=પરને કુશીલં=કુશીલ ન વદેત્=કહેતા નથી, પ્રત્યેકં પુણ્યપાપજ્ઞો=પ્રત્યેક=પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં વિશ્રાંત એવા પુણ્યપાપને જાણનારા છે. (આથી જ) જાત્યાદિમદવર્જિતઃ=જાત્યાદિ મદથી રહિત હોય છે, તે ભાવભિક્ષુ છે, એમ શ્લોક-૧૩ સાથે સંબંધ છે. ॥૧૩॥

શ્લોકાર્થ :-

જે સાધુ બીજાને ક્રોધ કરે તેવું વચન બોલતા નથી, સ્વપક્ષના

શિષ્યોથી પરને કુશીલ કહેતા નથી, પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં વિશ્રાંત એવા પુણ્ય-પાપને જાણનારા છે. (આથી જ) જાત્યાદિમદથી રહિત હોય છે, તે ભાવભિક્ષુ છે. ॥૧૩॥

ટીકા :-

ય इति-परं=स्वपक्षविनेयव्यतिरिक्तं, प्रत्येकं=प्रतिस्वं, पुण्यपापज्ञोऽन्य-सम्बन्धिनोऽन्यत्रासङ्कमात्, इत्थं च जात्यादिमदैर्वजितः ॥१३॥

શ્લોકના કેટલાક શબ્દોના અર્થ ટીકામાં સ્પષ્ટ કરે છે -

ટીકાર્થ :-

परं व्यतिरिक्तम् । परं=स्वपक्षना शिष्योथी व्यतिरिक्त अर्थात् अन्य समुदायना साधु के गृहस्थोने, कुशील कहेता नथी.

प्रत्येकं वर्जितः । प्रत्येकं=प्रतिव्यक्ति विश्रान्त એવા પુણ્ય-પાપને જાણનારા છે; કેમ કે અન્ય સંબંધી એવા પુણ્ય-પાપનું અન્યત્ર અસંકમ છે=અન્ય પુરુષમાં અસંકમ છે, અને આ રીતે=પ્રત્યેક વ્યક્તિ વિશ્રાંત એવા પુણ્ય-પાપને સાધુ જાણનાર છે એ રીતે, જાત્યાદિ મદથી રહિત છે. ॥૧૩॥

ભાવાર્થ :-

(૩૦) બીજાને કોપ કરે તેવું વચન ન બોલનારા ભાવભિક્ષુ :-

જે સાધુ બીજાને કોપ કરે તેવું વચન બોલતા નથી, આથી સંયમની વૃદ્ધિનું કારણ જણાય ત્યારે જ બોલે છે, તે સિવાય વચનપ્રયોગ કરતા નથી; અને જે વચનપ્રયોગ કરે છે, તેનાથી કોઈનું અહિત ન થાય તે પ્રકારે સમ્યગ્ સમાલોચન કરીને ઉચિત વચન બોલે છે, તે ભાવભિક્ષુ છે.

(૩૧) સ્વપક્ષના શિષ્યોથી અન્યને કુશીલ ન કહેનારા ભાવભિક્ષુ :-

સાધુ મહાત્માઓ પોતાના પક્ષના શિષ્યોથી અન્ય એવા કોઈને કુશીલ કહેતા નથી અર્થાત્ પોતાના શિષ્યો ક્યારેક પ્રમાદ કરતા હોય તો તેમને માર્ગમાં લાવવા માટે આ પ્રવૃત્તિ કુશીલ છે તેમ કહે, પરંતુ પોતાના સમુદાયથી અન્ય સમુદાયના સાધુઓ પાર્શ્વસ્થાદિ હોય તોપણ આ કુશીલરૂપ છે, તેમ કહેતા નથી, કે કોઈ

ગૃહસ્થો પણ કુસ્તિત પ્રવૃત્તિ કરતા હોય તો આ કુશીલ છે, તેમ કહેતા નથી; કેમ કે તે પ્રકારના વચનપ્રયોગથી અન્ય સાધુઓને કે ગૃહસ્થોને પીડા થવાનો સંભવ રહે છે. સાધુ ફક્ત યોગ્ય જીવોના હિત અર્થે, સાધુઓથી બીજાને થતા અનર્થના નિવારણ માટે તેમના નિમિત્તને પામીને બીજા જીવોનો વિનાશ ન થાય તદર્થે આ સાધુઓની આચરણ સુસાધુઓની આચરણ જેવી નથી, તે પ્રકારે ઉચિત-ભાષણ ક્વચિત્ કરે. તે સિવાય અન્યની કુશીલ પ્રવૃત્તિ જોઈને અસહિષ્ણુ સ્વભાવથી પરને કુશીલ કહેતા નથી, તેવા સાધુ ભાવભિક્ષુ છે.

(૩૨) પ્રત્યેક વ્યક્તિના પુણ્ય-પાપને જાણનારા આથી જ જાત્યાદિ મદથી રહિત ભાવભિક્ષુ :-

સાધુ દરેક વ્યક્તિમાં વિશ્રાંત એવા પુણ્ય અને પાપને જાણનારા છે; કેમ કે કોઈનું પુણ્ય કે કોઈનું પાપ અન્યમાં સંક્રમ પામતું નથી. તેથી પુણ્યના ઉદયથી તે તે વ્યક્તિ ઉત્તમ જાતિ આદિને પ્રાપ્ત કરે છે અને પાપના ઉદયથી તે તે વ્યક્તિ હીન જાતિ આદિને પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી પુણ્ય અને પાપને આધીન ઉચ્ચ જાતિ આદિની કે હીન જાતિ આદિની પ્રાપ્તિ છે. આ પ્રકારે જાણતા એવા સાધુ જાતિ આદિનો મદ કરતા નથી; કેમ કે જાતિ આદિ પોતાની ગુણસંપત્તિ નથી, પરંતુ પુણ્યાદિથી પ્રાપ્ત થયેલી વસ્તુ છે, અને ગુણસંપત્તિથી વિચારીએ તો સર્વ જીવો સિદ્ધના સદૃશ હોવાથી સમાન છે, અને જાત્યાદિનો મદ કરવાથી તો જન્માંતરમાં પોતાને હીન જાત્યાદિની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે જાત્યાદિનો મદ કરવો ઉચિત નથી. તે પ્રકારે વિચારીને સાધુ જાત્યાદિ મદથી રહિત રહે છે.

આવા પ્રકારના સાધુ કર્મને ભેદનાર હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે. ॥૧૩॥

અવતરણિકા :-

વળી ભાવભિક્ષુ કેવા હોય છે, તે ગ્રંથકારશ્રી બતાવે છે -

શ્લોક :-

પ્રવેદયત્યાર્યપદં પરં સ્થાપયતિ સ્થિતઃ ।

ધર્મચેષ્ટાં કુશીલાનાં પરિત્યજતિ યઃ પુનઃ ॥૧૪॥

અન્વયાર્થ :-

યઃ=જે મુનિ આર્યપદં પ્રવેદયતિ=આર્યપદને અર્થાત્ શુદ્ધ ધર્મપદને પ્રવેદન કરે છે અર્થાત્ લોકો આગળ પ્રકાશન કરે છે, અને સ્થિતઃ સ્થાપયતિ=શુદ્ધ ધર્મપદમાં રહેલા સાધુ પરને શુદ્ધ ધર્મપદમાં સ્થાપન કરે છે, પુનઃ=વળી કુશીલાનાં ધર્મચેષ્ટાં=કુશીલોની ધર્મચેષ્ટાનો પરિત્યજતિ=ત્યાગ કરે છે, તે ભાવભિક્ષુ છે, એમ શ્લોક-૧૭ સાથે સંબંધ છે. ॥૧૪॥

શ્લોકાર્થ :-

જે મુનિ આર્યપદનું પ્રવેદન કરે છે, શુદ્ધ ધર્મપદમાં રહેલા સાધુ પરને શુદ્ધ ધર્મપદમાં સ્થાપન કરે છે; વળી કુશીલોની ધર્મચેષ્ટાનો ત્યાગ કરે છે, તે ભાવભિક્ષુ છે. ॥૧૪॥

શ્લોકના કેટલાક શબ્દોના અર્થ ટીકામાં સ્પષ્ટ કરે છે -

ટીકા :-

પ્રવેદયતીતિ-પ્રવેદયતિ=કથયતિ, આર્યપદં=શુદ્ધધર્મપદમ્ ॥૧૪॥

ટીકાર્થ :-

પ્રવેદયતિ શુદ્ધધર્મપદમ્ ॥ આર્યપદનું=શુદ્ધ ધર્મપદનું કથન કરે છે. ॥૧૪॥

ભાવાર્થ :-

(૩૩) શુદ્ધ ધર્મપદનું કથન કરનારા ભાવભિક્ષુ :-

જે મુનિ શુદ્ધ ધર્મપદમાં સ્વયં રહેલા છે અને યોગ્ય જીવોને શુદ્ધ ધર્મપદનું સ્વરૂપ બતાવે છે, જેથી તે તે જીવો પોતાની યોગ્યતાને અનુરૂપ શુદ્ધ ધર્મને પ્રાપ્ત કરે. આવા પ્રકારના મુનિઓ કર્મને ભેદનારા હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે.

(૩૪) શુદ્ધ ધર્મપદમાં રહેલા, બીજાને શુદ્ધ ધર્મપદમાં સ્થાપન કરનારા ભાવભિક્ષુ :-

જે યોગ્ય જીવો શુદ્ધ ધર્મ સ્વીકારવા માટે તત્પર થયેલા છે, તેવા યોગ્ય જીવોને દીક્ષા આપીને અનુશાસન આપે છે, જેથી તે જીવો શુદ્ધ ધર્મપદમાં સ્થાપન થાય. આ રીતે સ્વયં શુદ્ધ ધર્મપદમાં રહેલા છે અને યોગ્ય જીવોને શુદ્ધ ધર્મપદમાં

સ્થાપન કરે છે, તે મહાત્મા કર્મને ભેદનારા હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે.

આશય એ છે કે ભગવાનના વચનના પરમાર્થને જાણનારા હોવાથી સુસાધુઓ મોહનું ઉન્મૂલન થાય તે પ્રકારે શુદ્ધ ધર્મપદમાં રહેલા છે અને જે યોગ્ય શિષ્યો તેમની પાસે સંયમ ગ્રહણ કરીને આરાધનામાં ઉદ્યમવાળા થાય છે, તેમને સારણા, વારણા આદિ દ્વારા અને નવીન નવીન શ્રુતનું અધ્યયન કરાવવા દ્વારા શુદ્ધ ધર્મપદમાં સ્થાપન કરે છે, તેઓ ભાવભિક્ષુ છે.

(૩૫) કુશીલોની ધર્મચેષ્ટાનો ત્યાગ કરનારા ભાવભિક્ષુ :-

સંયમ ગ્રહણ કરીને કેટલાક પ્રમાદી સાધુઓ કુશીલ એવી ધર્મચેષ્ટાને કરે છે. તેવા કુશીલ સાધુઓની ધર્મચેષ્ટાનું નિમિત્ત કરીને જે સાધુઓ તેમની જેમ કુશીલ ધર્મચેષ્ટા કરતા નથી, પરંતુ ક્યારેક નિમિત્ત પામીને કુશીલ ધર્મચેષ્ટા થઈ ગઈ હોય તોપણ યતનાપૂર્વક નિંદા-ગર્હા કરીને તેની શુદ્ધિ કરે છે, તેથી કુશીલ ધર્મચેષ્ટાનો ત્યાગ કરનારા જે સાધુઓ છે, તેઓ કર્મને ભેદનારા હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે. ॥૧૪॥

અવતરણિકા :-

વળી ભાવભિક્ષુ કેવા હોય છે, તે અન્ય પ્રકારે ગ્રંથકારશ્રી બતાવે છે -

શ્લોક :-

ઉદ્વેગો હસિતં શોકો રુદિતં ક્રન્દિતં તથા ।

યસ્ય નાસ્તિ જુગુપ્સા ચ ક્રીડા ચાપિ કદાચન ॥૧૫॥

અન્યવાર્થ :-

યસ્ય=જેમને કદાચન=ક્યારેય ઉદ્વેગો=ઉદ્વેગ, હસિતં=હાસ્ય શોકો=શોક, રુદિતં=રુદન, તથા=અને ક્રન્દિતં=આકંદન જુગુપ્સા ચ=અને જુગુપ્સા ક્રીડા ચાપિ=અને ક્રીડા નાસ્તિ=નથી તે ભાવભિક્ષુ છે, એમ શ્લોક-૧૭ સાથે સંબંધ છે. ॥૧૫॥

શ્લોકાર્થ :-

જેમને ક્યારેય ઉદ્વેગ, હાસ્ય, શોક, રુદન અને આકંદન, જુગુપ્સા

અને કીડા પણ નથી, તે ભાવભિક્ષુ છે. ॥૧૫॥

ટીકા :-

ઉદ્વેગ इति-व्यक्तः ॥૧૫॥

ટીકાર્થ :-

શ્લોકનો અર્થ સ્પષ્ટ હોવાથી આ શ્લોકની ટીકા ગ્રંથકારશ્રીએ કરેલ નથી. ॥૧૫॥

ભાવાર્થ :-

(૩૬) જેમને ક્યારેય ઉદ્વેગ, હાસ્ય, શોક, રુદન, કંદન, જુગુપ્સા અને કીડા જ નથી તે ભાવભિક્ષુ :-

આરાધક એવા પણ કેટલાક સાધકો ઉત્સાહથી સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી દિશાની સૂઝ નહિ હોવાથી તેમનું ચિત્ત ઉદ્વેગવાળું હોય છે; પરંતુ ભાવભિક્ષુને તો મોહનું ઉન્મૂલન કરવું એ પોતાનું લક્ષ્ય છે, તે પ્રકારનો પારમાર્થિક બોધ હોવાને કારણે ક્યારેય ઉદ્વેગ થતો નથી, પરંતુ પ્રાપ્ત થયેલા યોગમાર્ગને ઉત્સાહથી સેવે છે.

વળી સંસારી જીવો મોહને વશ થઈને જે પ્રકારે હાસ્ય કરે છે, નિમિત્તોને પામીને શોકવાળા થાય છે, વળી પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં રડે છે કે કંદન કરે છે, તે પ્રકારના ભાવો ભાવભિક્ષુને થતા નથી, પરંતુ સર્વ સંયોગોમાં ઉત્સાહથી તે સર્વના ઉન્મૂલનને અનુકૂળ ઉદ્યમ કરે છે.

વળી મહાત્માઓને જુગુપ્સનીય પદાર્થોને જોઈને જુગુપ્સા થતી નથી, અર્થાત્ આ પુદ્ગલોનો સ્વભાવ છે, અને જીવનો અજુગુપ્સા સ્વભાવ છે, તે પ્રકારના ભાવોથી આત્માને ભાવિત કરે છે તેથી જુગુપ્સનીય પદાર્થો પ્રત્યે જુગુપ્સા થતી નથી.

વળી લોકોને કીડા કરતા જોઈને મુનિઓ કીડા કરતા નથી, પરંતુ સંવૃત મનવાળા થઈને યોગમાર્ગમાં ઉદ્યમ કરીને ઉપરમાં કહેલા સર્વ ભાવોનો સદા પરિહાર કરે છે.

આવા પ્રકારના ભિક્ષુઓ કર્મને ભેદનારા હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે. ॥૧૫॥

અવતરણિકા :-

વળી ભાવભિક્ષુ કેવા છે તે અન્ય પ્રકારે ગ્રંથકારશ્રી બતાવે છે -

શ્લોક :-

इदं शरीरमशुचि शुक्रशोणितसम्भवम् ।

अशाश्वतं च मत्वा यः शाश्वतार्थं प्रवर्तते ॥१६॥

અવ્યયાર્થ :-

યઃ=જે ભિક્ષુ इदं शरीरं=આ શરીરને અશુચિ=અશુચિવાળું શુક્રશોણિત-સમ્ભવમ્=શુક્ર અને શોણિતથી ઉત્પન્ન થયેલું અશાશ્વતં ચ મત્વા=અને અશાશ્વત માનીને શાશ્વતાર્થ=શાશ્વત અર્થને માટે પ્રવર્તતે=પ્રવર્તે છે, તે ભાવભિક્ષુ છે, એમ શ્લોક-૧૭ સાથે સંબંધ છે. ॥૧૬॥

શ્લોકાર્થ :-

જે ભિક્ષુ આ શરીરને અશુચિવાળું, શુક્ર અને શોણિતથી ઉત્પન્ન થયેલું અને અશાશ્વત માનીને, શાશ્વત અર્થને માટે પ્રવર્તે છે, તે ભાવભિક્ષુ છે. ॥૧૬॥

ટીકા :-

इदमिति-व्यक्तः ॥१६॥

ટીકાર્થ :-

શ્લોકનો અર્થ સ્પષ્ટ હોવાથી આ શ્લોકની ટીકા ગ્રંથકારશ્રીએ કરેલ નથી. ॥૧૬॥

ભાવાર્થ :-

(૩૭) અશુચિવાળા અને શુક્રશોણિતથી ઉત્પન્ન થયેલા આ શરીરને અશાશ્વત માનીને શાશ્વત અર્થ માટે પ્રવર્તનારા ભાવભિક્ષુ :-

અનાદિકાળથી જીવને તે તે શરીરની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને તે શરીર પ્રત્યે મમત્વ થાય છે કે આ શરીર મારા સુખનું સાધન છે. આવી અવ્યક્ત બુદ્ધિ જીવમાં

પડેલી હોય છે, તેથી શરીરને સાચવવામાં, સંભાળવામાં જીવનો સર્વ યત્ન વર્તે છે.

મુનિ શરીરના સ્વરૂપને પરમાર્થથી જોનારા હોય છે, અને શરીરના સ્વરૂપને પરમાર્થથી જોઈને તે ભાવોથી આત્માને ભાવિત કરે છે ત્યારે વિચારે છે કે આ શરીર સ્વયં અશુચિરૂપ છે; કેમ કે લોહી-માંસ આદિથી ભરેલું છે. વળી શરીરનું ઉત્પત્તિસ્થાન શુક-શોણિતરૂપ અશુચિસ્થાન છે. એટલું જ નહિ, પરંતુ પ્રાપ્ત થયેલા શરીરને ગમે તેટલું સાચવવામાં આવે તોપણ શાશ્વત રહે તેવું નથી. આ પ્રમાણે વિચારીને શાશ્વત એવા પોતાના અસંગભાવને પ્રગટ કરવા અર્થે જે મુનિ પ્રયત્ન કરે છે અર્થાત્ જીવનો પારમાર્થિક સ્વભાવ બાહ્ય પદાર્થો સાથે ભાવથી પણ સંગ કરવાનો નથી, અને દ્રવ્યથી પણ સંગ કરવાનો નથી, અને તે અસંગસ્વભાવ સિદ્ધ અવસ્થામાં શાશ્વત છે, તે અસંગસ્વભાવને પ્રગટ કરવા અર્થે જે મુનિ પ્રયત્ન કરે છે, તે મુનિ કર્મને ભેદનારા હોવાથી ભાવભિક્ષુ છે. ॥૧૬॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૧ થી ૧૬ સુધી ભિક્ષુનું જે સ્વરૂપ બતાવ્યું, તે સ્વરૂપવાળા ભાવભિક્ષુ છે. તે બતાવવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

સ ભાવભિક્ષુર્ભેત્ત્વાદાગમસ્યોપયોગતઃ ।

ભેદનેનોગ્રતપસા ભેદ્યસ્યાશુભકર્મણઃ ॥૧૭॥

અન્યથાર્થ :-

ઉગ્રતપસા ભેદનેન=ઉગ્ર તપસ્વરૂપ ભેદન ક્રિયા વડે આગમસ્યોપયોગતઃ= આગમના ઉપયોગથી ભેદ્યસ્ય અશુભકર્મણઃ=ભેદ એવા અશુભ કર્મનું ભેત્ત્વાત્= ભેત્તૃપણું હોવાને કારણે સઃ=તે, ભાવભિક્ષુ છે=શ્લોક-૧ થી ૧૬ સુધી બતાવ્યું તેવા સ્વરૂપવાળા ભિક્ષુ છે, તે ભાવભિક્ષુ છે. ॥૧૭॥

શ્લોકાર્થ :-

ઉગ્ર તપસ્વરૂપ ભેદનક્રિયા વડે આગમના ઉપયોગથી ભેદ એવા અશુભ કર્મનું ભેત્તૃપણું હોવાને કારણે તે ભાવભિક્ષુ છે=લોક-૧ થી

૧૬માં બતાવ્યું, તેવા સ્વરૂપવાળા ભિક્ષુ છે, તે ભાવભિક્ષુ છે. ॥૧૭॥

ટીકા :-

સ ઇતિ-સ ભાવભિક્ષુર્ભજ્યતે । ઉગ્રતપસા ભેદનેનાશુભકર્મણો ભેદ્યાસ્યાગમોપયોગતો
ભેત્તૃત્વાત્ । તદુક્તં -

“ભેતાગમોવઉત્તો દુવિહતવો ભેઅણં ચ ભેત્તવ્યં ।

અદ્વિહિં કમ્મચુહં તેણ નિરુત્તં સમિક્કુ” ॥ (દ.વૈ. નિ. ૩૪૨) ત્તિ ॥૧૭॥

ટીકાર્થ :-

સઃ ભજ્યતે । શ્લોક-૧થી૧૬ સુધી વર્ણન કર્યું તેવા સ્વરૂપવાળા
એવા તે ભાવભિક્ષુ કહેવાય છે.

કેમ ભાવભિક્ષુ કહેવાય છે ? તેમાં હેતુ કહે છે -

ઉગ્રતપસા ભેત્તૃત્વાત્ । ઉગ્ર તપરૂપ ભેદનક્રિયા વડે આગમના ઉપયોગથી
ભેદ એવા અશુભ કર્મનું ભેત્તૃપણું હોવાને કારણે તે ભાવભિક્ષુ કહેવાય
છે, એમ અત્યય છે.

તદુક્તમ્=તે કહેવાયું છે=પ્રસ્તુત શ્લોકમાં તે ભાવભિક્ષુ કેમ છે તેમાં જે
હેતુ આપ્યો તે દશવૈકાલિક નિર્યુક્તિ ગાથા-૩૪૨માં કહેવાયું છે.

“ભેતા સ મિક્કુ” ॥ ત્તિ આગમના ઉપયોગવાળા ભેતા=ભેદક છે. બે
પ્રકારના તપરૂપ=બાહ્ય અને અભ્યંતર તપરૂપ ભેદન=ભેદનક્રિયા છે, અને આઠ
પ્રકારની કર્મરૂપ સુધા ભેત્તવ્ય=ભેદવા યોગ્ય છે, તે કારણથી નિરુત્ત=વ્યુત્પત્તિ
અર્થવાળા એવા તે ભિક્ષુ છે.

ત્તિ=ઇતિ શબ્દ ઉદ્ધરણની સમાપ્તિસૂચક છે. ॥૧૭॥

ભાવાર્થ :-

ભાવભિક્ષુની વ્યુત્પત્તિ :-

શ્લોક-૧થી૧૬ સુધી વર્ણન કર્યું તેવા સ્વરૂપવાળા યોગી સદા સમભાવમાં હોય
છે, અને સર્વ ઉદ્યમથી સમભાવની વૃદ્ધિ કરવા માટે યત્નશીલ હોય છે, તેથી સર્વ
ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ કરે છે, પરંતુ મોહના સંશ્લેષને પામીને સંસારી જીવોના જેવી

પ્રવૃત્તિ કરતા નથી, તેઓ ભાવભિક્ષુ છે.

કેમ ભાવભિક્ષુ છે, તેમાં યુક્તિ ગ્રંથકારશ્રી બતાવે છે —

પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એવા યોગીઓ સર્વ પ્રવૃત્તિ આગમના ઉપયોગથી કરે છે, અને આગમના ઉપયોગથી થતી તેમની પ્રવૃત્તિ ઉગ્ર તપસ્વરૂપ છે, અને તે ઉગ્ર તપસ્વરૂપ ક્રિયા ભેદનક્રિયારૂપ છે, અને તે ઉગ્ર તપસ્વરૂપ ભેદનક્રિયાથી ભેદ અશુભકર્મ છે. આનાથી એ ફલિત થાય છે કે આવા પ્રકારના ભિક્ષુ આગમના ઉપયોગથી અશુભ કર્મનું ભેદન કરે છે, તેથી ભાવભિક્ષુ છે. ॥૧૭॥

વિશેષાર્થ :-

અહીં વિશેષ એ છે કે મોહથી આકુળ એવો આત્માનો જ્ઞાનનો ઉપયોગ કર્મબંધનું કારણ છે, અને મોહના ઉન્મૂલનને અનુકૂળ એવો આત્માનો જ્ઞાનનો ઉપયોગ કર્મનાશનું કારણ છે. વળી આત્મા સાથે સંશ્લેષ પામેલાં કર્મોને આત્માથી પૃથક્કરવા જેવાં છે; કેમ કે આત્મા સાથે સંશ્લેષ પામેલાં કર્મો આત્માને વિડંબણા કરનારાં છે. તેથી આત્મા માટે ભેદવા યોગ્ય એવાં તે અશુભ કર્મોને યોગી મહાત્માઓ પોતાના શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ ઉગ્ર તપ દ્વારા ભેદન કરે છે.

શુદ્ધ ઉપયોગને સ્ફુરણ કરવા માટે આગમનો ઉપયોગ કારણ છે. તેથી ભાવભિક્ષુ આગમનું સ્મરણ કરીને સર્વ પ્રવૃત્તિઓ કરે છે; અને તે પ્રવૃત્તિ કર્મના ભેદનને અનુકૂળ ક્રિયારૂપ છે, અને તેનાથી ભેદ એવાં અશુભ કર્મો આત્માથી પૃથક્ક થાય છે. માટે ઉગ્ર તપરૂપ ભેદનક્રિયા વડે ભેદ એવા અશુભ કર્મનું આગમના ઉપયોગથી ભેદન કરનાર મહાત્માઓ ભાવભિક્ષુ છે. ॥૧૭॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૧થી૧૭માં ભાવભિક્ષુ કેવા હોય તેનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. હવે તે ભાવભિક્ષુના પર્યાયવાચક અલ્પ શબ્દો દ્વારા ભિક્ષુનું સ્વરૂપ ગ્રંથકારશ્રી બતાવે છે —

શ્લોક :-

ભિક્ષામાત્રેણ વા ભિક્ષુર્યતમાનો યતિર્ભવેત્ ।

ભવક્ષયાદ્ ભવાન્તશ્ચ ચરકઃ સંયમં ચરન્ ॥૧૮॥

અન્યથાથ :-

વા=અથવા ભિક્ષામાત્રેણ ભિક્ષુઃ=ભિક્ષામાત્રથી ભિક્ષુ, યતમાનો યતિઃ=યતના કરતા યતિ, ભવક્ષયાદ્ ભવાન્તઃ=ભવના ક્ષયથી ભવાંત ચ=અને સંયમઃ ચરન્ ચરકઃ=સંયમમાં ચરતા ચરક થાય. ॥૧૮॥

શ્લોકાર્થ :-

અથવા ભિક્ષામાત્રથી ભિક્ષુ, યતના કરતા યતિ, ભવના ક્ષયથી ભવાંત અને સંયમમાં ચરતા ચરક થાય. ॥૧૮॥

ટીકા :-

ભિક્ષેતિ-ભિક્ષામાત્રેણ વા સર્વોપધિશુદ્ધભિક્ષાવૃત્તિલક્ષણેન ભિક્ષુઃ । યતમાનો ભાવતસ્તથાગુણેષુ (તથા તથા ગુણેષુ) યતિર્ભવેત્ । ભવક્ષયાત્સંસારનાશાદ્=ભવાન્તશ્ચ । સંયમં સપ્તદશપ્રકારં ચરન્ ચરકઃ ॥૧૮॥

ટીકાર્થ :-

ભિક્ષામાત્રેણ ભિક્ષુઃ । અથવા ભિક્ષામાત્રથી=સર્વ ઉપધિથી શુદ્ધ ભિક્ષાવૃત્તિસ્વરૂપ ભિક્ષામાત્રથી અર્થાત્ સંયમની વૃદ્ધિમાં કારણ બને તેવી સર્વ અંગોથી શુદ્ધ ભિક્ષાવૃત્તિરૂપ ભિક્ષામાત્રથી ભિક્ષુ થાય.

યતમાનો ભવેત્ । ભાવથી તે તે પ્રકારના ગુણોમાં યતના કરતા અર્થાત્ પોતે જે સંયમની ભૂમિકામાં છે, તેનાથી ઉત્તર-ઉત્તરની સંયમની ભૂમિકાનું કારણ બને તે તે પ્રકારના ગુણોમાં યતના કરતા યતિ થાય.

ભવક્ષયાત્ ભવાન્તશ્ચ । ભવના ક્ષયથી=સંસારના નાશથી અર્થાત્ નશ્યમાનં નષ્ટં એ વ્યાયથી જેમનો સંસાર નાશ થતો હોય તેમનો સંસાર નાશ થયો છે, તેમ કહેવાય. તેથી ભિક્ષુ ભવાંત=ભવના અંતવાળા થાય અર્થાત્ કહેવાય.

સંયમં ચરકઃ ॥ અને સત્તર પ્રકારના સંયમને ચરતા ચરક યાય. ॥૧૮॥

✽ મુદ્રિત પ્રતમાં યતમાનો ભાવતઃ તથાગુણેષુ યતિર્ભવેત્ એમ કહ્યું ત્યાં 'તથાગુણેષુ' પાઠ છે ત્યાં દશવૈકાલિક અધ્યયન-૧૦-૩૪૪ ગાથાની આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિકૃત વૃત્તિમાં ભાવતો યતમાનઃ તથા તથા ગુણેષુ સ એવ યતિર્ભવતિ, નાઽન્યથા આ પ્રમાણે પાઠ હોવાથી 'તથા તથા ગુણેષુ' પાઠ સંગત જણાય છે.

ભાવાર્થ :-

(૧) ભિક્ષામાત્રથી ભિક્ષુ :-

જે સાધુ સંયમની વૃદ્ધિનું કારણ અને તે પ્રકારની સર્વ ઉપધિથી શુદ્ધ ભિક્ષાની પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે ભિક્ષુ કહેવાય.

આશય એ છે કે સાધુભગવંતો પરિગ્રહરૂપ દેહને ધારણ કરનારા નથી, પરંતુ સંયમના ઉપકરણરૂપે દેહને ધારણ કરનારા છે; અને સંયમના ઉપકરણભૂત દેહનું તે રીતે પાલન કરે છે કે જેથી સંયમની વૃદ્ધિ થાય, અને સંયમની વૃદ્ધિ માટે નિર્લેપ-નિર્લેપતર અવસ્થાનું કારણ અને તેવી ભિક્ષા શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર ગ્રહણ કરે, અને શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર તે ભિક્ષાથી ધર્મના ઉપકરણરૂપ દેહનું પાલન કરે, અને ભિક્ષાથી સંયમમાં સમર્થ બનેલા એવા દેહથી સંયમમાં સુદૃઢ વ્યાપાર કરે તેવી ભિક્ષા સર્વ ઉપધિથી શુદ્ધ છે, અને તેવી ભિક્ષા જે સાધુ ગ્રહણ કરે તે સાધુ ભાવભિક્ષુ છે.

(૨) યતના કરતા યતિ :-

જે સાધુમહાત્મા મોહના ઉન્મૂલનને અનુકૂળ સર્વ ઉદ્યમથી યત્ન કરી રહ્યા છે, તેઓ ભાવથી તે તે પ્રકારના ગુણોમાં યત્ન કરે છે અર્થાત્ સાધુ પોતે જે સંયમની ભૂમિકામાં છે, તેનાથી ઉત્તર-ઉત્તરની સંયમની ભૂમિકાની પ્રાપ્તિનું કારણ અને તે તે પ્રકારના ગુણોમાં યત્ન કરે છે, તેથી યતિ છે.

સામાન્યથી સાધ્વાચારની સર્વ ઉચિત આચરણાઓ શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર કરાતી હોય તો તે વિધિ દ્રવ્યથી તે ગુણોની પ્રાપ્તિને અનુકૂળ ક્રિયાસ્વરૂપ છે, પરંતુ તે રીતે દ્રવ્યથી ક્રિયા કરનાર પણ જે યતિ તે તે ક્રિયાકાળમાં મોહના ઉન્મૂલનને અનુકૂળ અંતરંગ વીર્યવ્યાપારને જાગૃત રાખીને યત્ન કરતા હોય, તો ભાવથી તે

તે ગુણોમાં યત્ન કરનારા છે, માટે યતિ છે.

(૩) ભવક્ષયથી ભવાંત :-

જે સાધુમહાત્મા ભવના ક્ષયના ઉપાયમાં સુદૃઢ વ્યાપારવાળા છે, તેઓ 'નશ્યમાનં નષ્ટમ્'=નાશ પામતું હોય તે નાશ પામ્યું એમ કહેવાય છે, એ ન્યાયથી ભવના ક્ષયવાળા છે.

આનાથી એ ફલિત થાય છે કે જે સાધુની પ્રત્યેક ક્ષણ ભવના ઉપાયભૂત મોહના ઉન્મૂલન માટે સુદૃઢ વ્યાપારવાળી છે, તે મુનિઓનો ભવ નાશ પામી રહ્યો છે, માટે નાશ પામેલો છે, તેમ સ્વીકારીને, ભવના અંતવાળા ભવાંત એવા મુનિ છે, તેમ કહેલ છે.

(૪) સત્તર પ્રકારના સંયમને ચરતા ચરક :-

સંયમ એટલે આત્માને સંસારના ભાવોથી સંયમિત કરીને આત્માના શુદ્ધ ભાવોમાં સ્થિર કરવાનો ઉદ્યમ કરવો.

જે મુનિભગવંતો આત્માને શુદ્ધભાવમાં સ્થિર કરવાના ઉદ્યમને અનુકૂળ, સત્તર પ્રકારના સંયમની આચરણમાં તે પ્રકારે યત્ન કરે છે કે જેથી તેમની મન, વચન અને કાયાની ગુપ્તિ ઉત્તર-ઉત્તર અતિશયિત થઈ રહી છે, તેવા મુનિઓ ચરક છે. ॥૧૮॥

શ્લોક :-

ક્ષપકઃ ક્ષપયન્ પાપં તપસ્વી ચ તપઃશ્રિયા ।

ભિક્ષુશબ્દનિરુક્તસ્ય ભેદાઃ ખલ્વર્થતો હ્યમી ॥૧૯॥

અન્વયાર્થ :-

પાપં ક્ષપયન્=પાપને ક્ષપણ કરતા ક્ષપકઃ=ક્ષપક છે, ચ=અને તપઃશ્રિયા=તપરૂપી લક્ષ્મીથી તપસ્વી=તપસ્વી છે. હિ અમી=આ=શ્લોક-૧૮-૧૯માં બતાવ્યા એ, ખલ્વર્થતો=ખરેખર અર્થથી ભિક્ષુશબ્દનિરુક્તસ્ય ભેદાઃ=ભિક્ષુશબ્દની વ્યુત્પત્તિના ભેદો છે. ॥૧૯॥

શ્લોકાર્થ :-

પાપની ક્ષપણા કરતા ક્ષપક છે અને તપરૂપી લક્ષ્મીથી તપસ્વી છે. આ=શ્લોક-૧૮-૧૯માં બતાવ્યા એ, ખરેખર અર્થથી 'ભિક્ષુ' શબ્દની વ્યુત્પત્તિના ભેદો છે. ॥૧૯॥

ટીકા :-

ક્ષપક इति-पापं क्षपयन् क्षपको भण्यते । तपःश्रिया तपोलक्ष्या च तपस्वी ।
अमी हि प्रासङ्गिका अपि अर्थतो भिक्षुशब्दनिरुक्तस्य भेदाः तदर्थं प्रत्यव्यभिचारात्
सर्वेषां । तदाह भिक्षुशब्दनिरुक्तद्वारे निर्युक्तिकृत् -

“भिदंतो अ जहक्खुहं भिक्खु जयमाणओ जई होइ ।

संजमचरओ चरओ भवं खिवंतो भवंतो अ ॥

जं भिक्खमतविच्ची तेण य भिक्खु खवेइ जं खवणो ।

तवसंजमे तवस्सित्ति वावि अन्नो वि पज्जाओ” ॥(द.वै.नि.१०/३४३-४)॥१९॥

ટીકાર્થ :-

પાપં ક્ષપયન્ પાપની ક્ષપણા કરતા ક્ષપક કહેવાય છે અને તપઃશ્રીથી=તપરૂપી લક્ષ્મીથી, તપસ્વી કહેવાય છે. આ પ્રાસંગિક પણ શબ્દો=પ્રાસંગિક કહેવાયેલા ભિક્ષુ-યતિ વગેરે શબ્દો અર્થથી 'ભિક્ષુ' શબ્દની વ્યુત્પત્તિના ભેદો છે; કેમ કે સર્વેનો=ભિક્ષુ, યતિ આદિ સર્વ શબ્દોનો, તદર્થ પ્રતિ=ભિક્ષુ શબ્દના વ્યુત્પત્તિના અર્થ પ્રતિ, અવ્યભિચાર છે.

તદાહ - ભિક્ષુશબ્દનિરુક્તદ્વારે નિર્યુક્તિકૃત્ - ભિક્ષુ શબ્દના નિરુક્ત દ્વારમાં= ભિક્ષુ શબ્દની વ્યુત્પત્તિને કહેનારા દ્વારમાં, નિર્યુક્તિકાર વડે તે=ભિક્ષુ, યતિ આદિ શબ્દો 'ભિક્ષુ' શબ્દની વ્યુત્પત્તિના અર્થને કહેનારા છે તે, કહે છે -

“भिदंतो अ” ॥

“जं पज्जाओ” ॥ જે પ્રમાણે ક્ષુધાને ભેદતા=આઠ પ્રકારની કર્મરૂપ ક્ષુધાને ભેદતા ભિક્ષુ કહેવાય, યતના કરતા યતિ થાય, સંયમને ચરતા ચરક થાય, ભવની ક્ષપણા કરતા ભવાંત થાય, જે કારણથી ભિક્ષામાત્રવૃત્તિ છે તે કારણથી ભિક્ષુ છે, જે કારણથી ક્ષપણા કરે છે તે કારણથી ક્ષપક છે, તપ-સંયમમાં ઉદ્ધમવાળા છે માટે

તપસ્વી છે, એ પ્રકારે અન્ય પણ પર્યાયો છે અર્થાત્ ભિક્ષુ શબ્દના પર્યાયો છે. ॥૧૯॥

ભાવાર્થ :-

(૫) પાપની ક્ષપણા કરતા ક્ષપક :-

સંસારના બીજભૂત મોહનો પરિણામ તે પાપ છે, અને ભિક્ષુ મન, વચન અને કાયાના સુદૃઢ વ્યાપારથી શાસ્ત્રવચનનું અવલંબન લઈને મોહરૂપી પાપના સંસ્કારો ક્ષીણ થાય અને મોહથી વિપરીત એવા શુદ્ધ આત્મતત્વના સંસ્કારો આધાન થાય, તે પ્રકારે સર્વ ઉદમ કરે છે, તેથી પાપની ક્ષપણા કરતા મુનિ ક્ષપક છે.

(૬) તપરૂપી લક્ષ્મીથી તપસ્વી :-

‘કર્મણાં તાપનાત્ તપઃ’ - જે કર્મોને તપાવે તે તપ કહેવાય અર્થાત્ આત્મા સાથે સંલગ્ન કર્મોને આત્માથી પૃથક્ કરે તે તપ કહેવાય; અને કર્મોને આત્માથી પૃથક્ કરવા માટે જે બાહ્ય કે અભ્યંતર તપમાં ઉદમ કરવામાં આવે, અને તે તપ દ્વારા ચિત્તની અસંગભાવની પરિણતિ સ્ફુરાયમાન કરવામાં આવે, તે તપરૂપી લક્ષ્મી છે; અને આવા પ્રકારની તપરૂપી લક્ષ્મીવાળા મુનિ છે. માટે મુનિ તપસ્વી છે અર્થાત્ મુનિ શક્તિના પ્રકર્ષથી બાહ્ય અને અભ્યંતર એવા તપમાં ઉદમ કરીને કર્મોનો નાશ કરે છે, માટે મુનિ તપસ્વી છે.

શ્લોક-૧૮-૧૯માં ‘ભિક્ષુ’ શબ્દના પ્રાસંગિક અન્ય ભિક્ષુ, યતિ આદિ શબ્દો કહ્યા તે સર્વ શબ્દો ‘ભિક્ષુ’ શબ્દની વ્યુત્પત્તિના અર્થને કહેનારા છે. તે આ રીતે -

(૧) ‘કર્મોને જે ભેદે તે ભિક્ષુ છે’ તે ભિક્ષુ શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ અર્થ છે, અને ‘ભિક્ષામાત્રથી ભિક્ષુ’ કહેવાથી પણ એ જ અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે, કે કર્મના ઉન્મૂલનને અનુકૂળ સંયમની વૃદ્ધિનું કારણ બને તે પ્રકારે જે ભિક્ષામાં યત્ન કરે છે, તે ‘ભિક્ષુ’ છે.

(૨) ‘યતમાન=યતના કરતા, યતિ છે’, તેમ કહેવાથી પણ એ પ્રાપ્ત થાય છે કે તે તે પ્રકારના આત્માના ગુણોમાં ભાવથી જે યતમાન છે, તે યતિ છે, અને આવા પ્રકારના યતિ અવશ્ય આત્મા સાથે સંલગ્ન થયેલાં કર્મોને ભેદનારા છે, તેથી ‘ભિક્ષુ’ છે.

(૩) ‘જે સાધુ સંસારનો નાશ કરવા માટે સર્વ યત્નથી ઉદમ કરી રહ્યા છે,

તેઓ ભવાંત છે'; અને આવા પ્રકારનો ઉદમ કરનારા સાધુ આત્મામાં લાગેલા કર્મોને ભેદી રહ્યા છે, માટે 'ભિક્ષુ' છે.

(૪) 'સત્તર પ્રકારના સંયમમાં જેઓ ચરી રહ્યા છે, તેઓ ચરક છે; અને આવા પ્રકારના ચરક સાધુ આત્મામાં લાગેલા કર્મોને ભેદી રહ્યા છે, માટે 'ભિક્ષુ' છે.

(૫) 'આત્મામાં મોહના સંસ્કારોરૂપ પાપ વિદ્યમાન છે. તે મોહના સંસ્કારોનું ઉન્મૂલન કરી રહ્યા છે, માટે મુનિ ક્ષપક છે' અને આવા પ્રકારના ક્ષપક મુનિ કર્મોને ભેદનારા છે, માટે 'ભિક્ષુ' છે.

(૬) 'મુનિઓ આત્મામાં તત્ત્વજ્ઞાનના સંસ્કારના આધાન અર્થે બાર પ્રકારની તપરૂપી લક્ષ્મીમાં ઉદમ કરનારા છે, તેથી તપસ્વી છે'; અને આવા પ્રકારના તપસ્વી એવા મુનિ કર્મોને ભેદનારા છે, માટે 'ભિક્ષુ' છે.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે ભિક્ષુ, યતિ આદિ શબ્દો, શબ્દોથી અને વ્યુત્પત્તિથી અન્ય અન્ય અર્થને બતાવે છે, અને ફળથી ભિક્ષુરૂપ એક અર્થને બતાવે છે. ॥૧૯॥

અવતરણિકા :-

ભિક્ષુના તાત્પર્યને બતાવવા માટે મુનિના પર્યાયવાચી અન્ય શબ્દોને ગ્રંથકારશ્રી બતાવે છે -

શ્લોક :-

તીર્ણસ્તાયી વ્રતી દ્રવ્યં ક્ષાન્તો દાન્તો મુનિર્યતિઃ ।

ઋજુઃ પ્રજ્ઞાપકો ભિક્ષુર્વિદ્વાન્ વિરતતાપસૌ ॥૨૦॥

બુદ્ધઃ પ્રવ્રજિતો મુક્તોઽનગારશ્ચરકસ્તથા ।

પાખણ્ડી બ્રાહ્મણશ્ચૈવ પરિવ્રાજકસંયતૌ ॥૨૧॥

સાધુર્લૂક્ષશ્ચ તીરાર્થી નિર્ગ્રન્થઃ શ્રમણસ્તથા ।

ઇત્યાદીન્યભિધાનાનિ ગુણભાજાં મહાત્મનામ્ ॥૨૨॥

શ્લોક-૨૦નો અન્વયાર્થ :-

તીર્ણઃ=તીર્ણ, તાયી=તાયી, વ્રતી=વ્રતી, દ્રવ્યં=દ્રવ્ય, ક્ષાન્તો=ક્ષાંત, દાન્તો=દાંત,

મુનિઃ=મુનિ, યતિઃ=યતિ, ઋજુઃ=ઋજુ, પ્રજ્ઞાપકો=પ્રજ્ઞાપક, ભિક્ષુઃ=ભિક્ષુ, વિદ્વાન=વિદ્વાન, વિરતતાપસૌ=વિરત અને તાપસ. ॥૨૦॥

શ્લોક-૨૧નો અન્વયાર્થ :-

બુદ્ધઃ=બુદ્ધ, પ્રવ્રજિતો=પ્રવ્રજિત, મુક્તો=મુક્ત, અનગારઃ=અનગાર, ચરકઃ=ચરક પાલખાણી=પાખંડી, બ્રાહ્મણઃ=બ્રાહ્મણ પરિવ્રાજકસંયતૌ=પરિવ્રાજક અને સંયત. ॥૨૧॥

શ્લોક-૨૨નો અન્વયાર્થ :-

સાધુઃ=સાધુ, લૂક્ષચ્ચ=લૂક્ષ, તીરાર્થી=તીરાર્થી, નિર્ગ્રન્થઃ=નિર્ગ્રંથ, શ્રમણસ્તથા=અને શ્રમણ, ઇત્યાદીનિ=ઈત્યાદિ ગુણભાજાં=ગુણવાન મહાત્મનાં=ભાવસાધુનાં અભિધાનાનિ=નામો છે. ॥૨૨॥

શ્લોકાર્થ :-

તીર્ણ, તાયી, વ્રતી, દ્રવ્ય, ક્ષાંત, દાંત, મુનિ, યતિ, ઋજુ, પ્રજ્ઞાપક, ભિક્ષુ, વિદ્વાન, વિરત અને તાપસ. ॥૨૦॥

બુદ્ધ, પ્રવ્રજિત, મુક્ત, અનગાર, ચરક, પાખંડી, બ્રાહ્મણ, પરિવ્રાજક અને સંયત. ॥૨૧॥

સાધુ, લૂક્ષ, તીરાર્થી, નિર્ગ્રંથ અને શ્રમણ ઈત્યાદિ ગુણવાન ભાવસાધુનાં નામો છે. ॥૨૨॥

ટીકા :-

તીર્ણ ઇતિ-તીર્ણવત્તીર્ણો વિશુદ્ધસમ્યગ્દર્શનાદિલાભાદ્ ભવાર્ણવં । તાયઃ સુદૃષ્ટમાર્ગોક્તિસ્તદ્વાન્ તાયી=સુપરિજ્ઞાતદેશનયા વિનેયપાલયિતેત્યર્થઃ । હિંસાદિ-વિરતત્વાદ્ વ્રતી । રાગદ્વેષરહિતત્વાદ્ દ્રવ્યં । ક્ષમાં કરોતીતિ ક્ષાન્તઃ । દામ્યતીન્દ્રિયાણીતિ દાન્તઃ । મન્યતે જગતસ્ત્રિકાલાવસ્થામિતિ મુનિઃ । ઉત્તમાશ્રમી પ્રયત્નવાન્ વા યતિઃ । માયારહિત ઋજુઃ । અપવર્ગમાર્ગસ્ય પ્રરૂપકઃ પ્રજ્ઞાપકઃ । ભિક્ષુઃ પ્રાગુક્તાર્થઃ । વિદ્વાન્ પण्डितः । વિરતો વિષયસુખનિવૃત્તઃ । તાપસઃ તપઃપ્રધાનત્વાત્ ॥૨૦॥

ટીકાર્થ :-

તીર્ણવત્ ભવાર્ણવં ।

(૧) તરી ગયેલાની જેમ તરી ગયેલ.

કેમ તીર્ણ છે ? તે સ્પષ્ટ કરે છે -

વિશુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનાદિ લાભને કારણે ભવરૂપી સમુદ્રને તરેલા છે.

તાયઃ इत्यर्थः ।

(૨) સારી રીતે જોવાયેલ માર્ગનું કથન તે તાય, એવું કથન કરનારા તાયી -

તાયીનો અર્થ સ્પષ્ટ કરે છે -

સુપરિજ્ઞાતની=સારી રીતે જણાયેલ પદાર્થની, દેશના વડે વિનેયનું=શિષ્યનું, પાલન કરનારા.

હિંસાદિ વ્રતી ।

(૩) હિંસાદિથી વિરતપણું હોવાને કારણે વ્રતી.

રાગ દ્રવ્યં ।

(૪) રાગ, દ્વેષ રહિત હોવાને કારણે દ્રવ્ય અર્થાત્ દ્રવ્યમાં વિરત હોવાથી દ્રવ્ય.

ક્ષમાં ક્ષાન્તઃ ।

(૫) ક્ષમાને કરે છે એથી ક્ષાન્ત,

દામ્યતિ દાન્તઃ ।

(૬) ઈંદ્રિયોનું દમન કરે છે એથી દાંત,

મન્યતે મુનિઃ ।

(૭) જગતની ત્રિકાળ અવસ્થાને માને છે એથી મુનિ,

ઉત્તમાશ્રમી યતિઃ ।

(૮) ઉત્તમ આશ્રમવાળા યતિ અથવા પ્રયત્નવાળા યતિ અર્થાત્ ઉત્તમ આશ્રમમાં રહેલા હોવાથી યતિ અથવા યોગમાર્ગમાં પ્રયત્નવાળા હોવાથી યતિ,

माया ऋजुः ।

(८) ऋजु=मायारहित अर्थात् सरल,

अपवर्ग प्रज्ञापकः ।

(१०) प्रज्ञापक=भोक्षभार्गना प्रज्ञपक,

भिक्षु उक्तार्थः ।

(११) पूर्वं कहेला अर्थवाणा भिक्षु,

विद्वान् पण्डितः ।

(१२) विद्वान्=पंडित,

विरतो निवृत्तः ।

(१३) विरत=विषयसुभथी निवृत्त,

तापसः प्रधानत्वात् ॥

(१४) तपप्रधानपण्डुं होवाथी तापस. ॥२०॥

टीका :-

बुद्ध इति-बुद्धोऽवगततत्त्वः । प्रव्रजितः पापान्निष्कान्तः । मुक्तो निर्लोभः ।
अनगारो द्रव्यभावागारशून्यः । तथा चरकः प्रागुक्तार्थः । पाषण्डी पाशाड्डीनः
ब्राह्मणश्चैव विशुद्धब्रह्मचारी चैव । परिव्राजकः पापवर्जकः । संयतः=
संयमवान् ॥२१॥

टीकार्थ :-

बुद्ध इति वगततत्त्वः ।

(१५) बुद्ध=ज्ञाणोल तत्त्ववाणा,

प्रव्रजितः निष्कान्तः ।

(१६) प्रव्रजित=पापथी निष्कान्त अर्थात् पापनी प्रवृत्तिथी अटकी गथेल,

मुक्तो=निर्लोभः ।

(१७) मुक्त=निर्लोभ,

अनगारो शून्यः ।

(१८) अणुगार=द्रव्य अने भाव आगारथी शून्य अर्थात् द्रव्यथी अने भावथी अगार=धर, रक्षित.

तथा चरकः क्तार्थः ।

(१९) आगण कहेल अर्थवाणा चरक,

पाषण्डी डीनः ।

(२०) पाशथी=बंधनथी छूटा थयेला,

ब्राह्मणश्चैव चैव ।

(२१) ब्राह्मण=विशुद्ध ब्रह्मचारी,

परिव्राजकेः वर्जकः ।

(२२) परिव्राजक=पापने वर्जन करनारा अर्थात् त्याग करनारा.

संयतः संयमवान् ।

(२३) संयत=संयमवाणा. ॥२१॥

टीका :-

साधुरिति-निर्वाणसाधकयोगसाधनात् साधुः । स्वजनादिषु स्नेहविरहाद्वृक्षश्च । तीरार्थी भवार्णवस्य । निर्ग्रन्थो ग्रन्थाभावात् । तथा श्रमणः श्रामण्ययोगात् । इत्यादीन्यभिधानानि नामानि गुणभाजां गुणशालिनां महात्मनां भावसाधूनां । तदुक्तं -

“तिन्ने ताई दविए वई अ खंते दंत विरए अ ।

मुणि तावस पन्नवगुज्जु भिक्खू बुद्धे जइ विऊ अ ॥

पव्वइए अणगारे पासंडी चरग बंभणे चैव ।

परिवायगे य समणे निग्गंथे संजए मुत्ते ॥

साहु लूहे अ तहा तीरड्डी होइ चैव णायव्वो ।

नामाणि एवमाइणि होंति तव संजमरयाणं” ॥ (द.वै.नि. १०/३४५-६-७)

ટીકાર્થ :-

નિર્વાણસાધક સાધુઃ ।

(૨૪) નિર્વાણસાધક યોગને સાધતા હોવાથી સાધુ,

સ્વજનાદિષુ રુક્ષશ્ચ ।

(૨૫) સ્વજનાદિમાં સ્નેહરહિત હોવાથી રૂક્ષ,

તીરાર્થી ણ્વસ્ય ।

(૨૬) ભવરૂપી સમુદ્રને તરવાના અર્થી હોવાથી તીરાર્થી.

નિર્ગ્રન્થો ભાવાત્ ।

(૨૭) ગ્રંથનો અભાવ હોવાથી નિર્ગ્રન્થ,

તથા શ્રમણઃ યોગાત્ ।

(૨૮) શ્રમણપણાનો યોગ હોવાથી શ્રમણ

ઇત્યાદીનિ ભાવસાધુનાં ।

ઈત્યાદિ અભિધાનો=નામો, ગુણવાળા એવા મહાત્માનાં છે=ગુણાયુક્ત ભાવસાધુનાં છે.

તદુક્તમ્=તે=શ્લોક-૨૦ થી ૨૨ સુધીમાં ગુણવાળા મહાત્માઓનાં નામ કહેવાયાં તે, દશવૈકાલિક નિર્યુક્ત અધ્યયન-૧૦/ગાથા-૩૪૫-૩૪૬-૩૪૭ માં કહેવાયું છે.

“તિન્ને વિઝ અ” ॥

“પવ્વહ્ણ મુત્તે” ॥

“સાહુ તવસંજમરયાણં” ॥

તીર્ણા, તાથી, દ્રવ્ય, પ્રતી, ક્ષાંત, દાંત, વિરત, મુનિ, તાપસ, પ્રજ્ઞાપક, ઋજુ, ભિક્ષુ, બુદ્ધ, યતિ, વિદ્વાન.

પ્રવ્રજિત, અણગાર, પાખંડી, ચરક, બ્રાહ્મણ, પરિવ્રાજક, શ્રમણ, નિર્ગ્રંથ, સંયત, મુક્ત.

સાધુ, લૂક્ષ અને તીરાર્થી જ જ્ઞાતવ્ય=જાણવા યોગ્ય છે. આ પ્રકારનાં ઈત્યાદિ=વગેરે નામો તપ-સંયમમાં રત સાધુનાં છે. ॥૨૨॥

શ્લોક-૨૦-૨૧-૨૨નો ભાવાર્થ :-

ગુણવાળા ભાવસાધુનાં અન્ય નામો :-

(૧) તીર્ણ :- જીવ મિથ્યાદર્શન, મિથ્યાજ્ઞાન અને મિથ્યાપ્રવૃત્તિથી સંસારસમુદ્રમાં ડૂબે છે, અને સંસારસમુદ્રથી તરવાનો ઉપાય વિશુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન, વિશુદ્ધ સમ્યગ્જ્ઞાન અને વિશુદ્ધ સમ્યક્ચારિત્ર છે અર્થાત્ પાતને અભિમુખ હોય તેવા અશુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનાદિ તરવાનો ઉપાય નથી, પરંતુ વિશુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનાદિ તરવાનો ઉપાય છે.

જે મહાત્માઓને વિશુદ્ધ એવા સમ્યગ્દર્શનાદિનો લાભ થયો છે, તે મહાત્માઓ ભવરૂપી સમુદ્રથી તરવા માટે સુદૃઢ વ્યાપારવાળા છે, અને 'તીર્યમાણં તીર્ણમ્' એ ન્યાયથી તેઓ તીર્ણ=તરેલા છે.

જેમ કોઈ જીવ સમુદ્રથી તરવા માટે યત્ન કરતો હોય, તરીને સમુદ્રના કિનારા પાસે નજીક આવી ગયેલ હોય, ત્યારે તે જીવ સમુદ્ર તરી ગયો એમ કહેવાય. તેમ સંસારરૂપી સમુદ્રને તરવા માટે સુદૃઢ વ્યાપારવાળા મહાત્મા તીર્ણ=તરેલા છે તેમ કહેવાય.

(૨) તાથી :- સંસારથી પાર પામવાનો જે માર્ગ છે, તે માર્ગને કહેનારી ઉક્તિ=ભગવાનનું વચન છે. તે વચનના પરમાર્થને જે મહાત્માઓએ સારી રીતે જોયો છે, અને તે વચન અનુસાર અન્યને તારવા માટે યત્ન કરે છે, તે તાથી કહેવાય. તેનું તાત્પર્ય સ્પષ્ટ કરે છે.

જે મહાત્માઓએ ભગવાને બતાવેલા માર્ગના પરમાર્થને જાણ્યો છે, તે મહાત્મા, ભગવાનના વચનના સુપરિજ્ઞાત=સારી રીતે જાણેલા, પદાર્થોની દેશના દ્વારા શિષ્યોનું પાલન કરે છે, તે તાથી છે.

(૩) વ્રતી :- મુનિ ભગવંતો હિંસાદિ ભાવોથી વિરત હોવાને કારણે વ્રતી છે. સાધુ ભગવંતો પ્રતિ ક્ષણ મોહના પરિણામના ઉન્મૂલન માટે સુદૃઢ વ્યાપારવાળા હોય છે. તેથી પોતાના ભાવપ્રાણના રક્ષણ માટે સતત પ્રયત્નવાળા હોય છે. તેથી

પોતાના આત્માની હિંસાનો પરિહાર કરે છે, અને તેની પુષ્ટિ અર્થે છકાયના જીવો પ્રત્યે દયાળુ પરિણામવાળા હોય છે, અને તદર્થે સર્વ ઉચિત યત્ન કરે છે. તેથી મુનિ ભગવંતો હિંસાદિ પાપોથી વિરત છે, માટે વ્રતી છે.

(૪) દ્રવ્ય :- મુનિ ભગવંતો દ્રવ્ય છે; કેમ કે તેમનામાં વિદ્યમાન રાગ-દ્વેષ, સ્વરાગ-દ્વેષના ઉન્મૂલન માટે પ્રવર્તે છે. તેથી 'નશ્યમાનં નષ્ટમ્'=નાશ પામતું નાશ પામેલું કહેવાય, એ ન્યાયે મુનિ ભગવંતો રાગ-દ્વેષથી રહિત છે. આથી મુનિ ભગવંતો પોતાના શુદ્ધ આત્મદ્રવ્યમાં રત છે, પરંતુ પર્યાયોમાં રત નથી અર્થાત્ 'હું તપસ્વી છું', 'હું વિદ્વાન છું' એ પ્રકારના પોતાના પર્યાયોમાં રત નથી કે પુદ્ગલના પર્યાયમાં રત નથી, પરંતુ સર્વ પુદ્ગલાદિથી ભિન્ન એવું પોતાના આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે, તેને પ્રગટ કરવા માટે સુદૃઢ વ્યાપારવાળા છે. તેથી જે દ્રવ્યમાં નિરત હોય તે દ્રવ્ય કહેવાય, તેથી મુનિ દ્રવ્ય છે.

(૫) ક્ષાંત :- મુનિ ભગવંતો ક્ષમા કરે છે માટે ક્ષાંત છે=કોઈપણ નિમિત્તોમાં ક્રોધ કરવો, અરુચિ કરવી, દ્વેષ કરવો, એ મારો સ્વભાવ નથી. તેથી ચિત્તને તે સર્વ ભાવો ન સ્પર્શે તે પ્રકારે સંવૃત થઈને ક્ષમાના પરિણામને આત્મામાં ધારણ કરે છે, માટે ક્ષાંત છે.

(૬) દાંત :- જે મુનિ ભગવંતો પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયો સાથે સંપર્ક કરવાની વૃત્તિવાળા નથી, પરંતુ સંવરભાવવાળા છે, અને તથાસ્વભાવે કોઈ વિષય ઇન્દ્રિયોની સન્મુખ આવે તોપણ તે ઇન્દ્રિયોના વિષયનો ચિત્તમાં સંશ્લેષ ન થાય તે રીતે આત્માને તત્ત્વથી ભાવિત રાખે છે. તે મુનિ ભગવંતો ઇન્દ્રિયોનું દમન કરનારા છે, માટે દાંત છે.

(૭) મુનિ :- મુનિ ભગવંતો જગતની ત્રિકાળ અવસ્થાને જે પ્રકારે ભગવાને કહી છે, તે પ્રકારે મનન કરે છે, માટે તેઓ મુનિ છે.

ભગવાને સંસારવર્તી જીવો અનાદિકાળથી મોહને પરવશ થઈને કઈ રીતે સંસારમાં વિડંબણા પામે છે, અને પુદ્ગલ દ્રવ્ય સાથે સંશ્લેષ પામીને પોતાના પારમાર્થિક સ્વરૂપથી અનભિજ્ઞ રહીને પોતાના હાથે જ પોતાના અહિતને પ્રાપ્ત કરે છે, તે સર્વ જે પ્રકારે ભગવાને બતાવ્યું છે, તે પ્રકારે મુનિ મનન કરે છે.

(૮) યતિ :- ચાર પ્રકારના આશ્રમમાંથી સૌથી શ્રેષ્ઠ આશ્રમ સંન્યાસાશ્રમ છે.

તે સંન્યાસાશ્રમમાં રહીને મુનિ ભગવંતો સર્વ ઉદમથી પોતાના હિત માટે પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેથી ઉત્તમ આશ્રમવાળા છે, તેથી તેઓ યતિ છે.

અથવા તો યત્ ધાતુને આશ્રયીને જેઓ પોતાના હિત માટે પ્રકૃષ્ટથી યત્નવાળા હોય તેઓ પ્રયત્નવાળા છે, અને જે મુનિ ભગવંતો પોતાના હિત માટે પ્રકૃષ્ટ પ્રયત્ન કરનારા છે, તેઓ યતિ છે.

(૯) ઋજુ :- જે મુનિ ભગવંતો અલ્પ પણ આત્મવંચના કર્યા વગર ભગવાનના વચનના પરમાર્થને જાણવા માટે અને જાણીને સહેજ પણ આત્મવંચના કર્યા વગર શક્તિના પ્રકર્ષથી આત્મહિત માટે ઉદમ કરે છે, તે મુનિ ભગવંતો ઋજુ છે અર્થાત્ માયારહિત છે.

(૧૦) પ્રજ્ઞાપક :- મુનિ ગીતાર્થ થયા પછી અપવર્ગમાર્ગના પ્રરૂપક છે.

આશય એ છે કે સંસારમાં જીવનું હિત યોગમાર્ગની પ્રાપ્તિ છે, અને યોગમાર્ગ જીવને સદ્ગતિની પરંપરા દ્વારા મોક્ષપ્રાપ્તિરૂપ ફળમાં વિશ્રાંત થનાર છે. યોગમાર્ગના પરમાર્થને જાણ્યા પછી મુનિ જીવોની યોગ્યતા અનુસાર તેમને યોગમાર્ગ બતાવે છે, તેથી યોગ્ય જીવો યોગમાર્ગને સેવીને કલ્યાણની પરંપરાને પ્રાપ્ત કરે છે, માટે મુનિ પ્રજ્ઞાપક છે.

(૧૧) ભિક્ષુ :- શ્લોક-૧૮માં વર્ણન કરેલ તેવા સ્વરૂપવાળી ભિક્ષા ગ્રહણ કરનાર હોવાથી મુનિ ભિક્ષુ છે.

(૧૨) વિદ્વાન :- મુનિ જગતના પારમાર્થિક સ્વરૂપને સર્વજ્ઞના વચનાનુસાર યથાર્થ જાણે છે, અને તે વચન પ્રમાણે સ્વનું હિત કરે છે અને યોગ્ય જીવોને હિતમાર્ગમાં પ્રવર્તાવે છે, માટે મુનિ વિદ્વાન છે.

(૧૩) વિરત :- જીવનું પારમાર્થિક સુખ નિરાકુળ જ્ઞાનની પરિણતિ છે. તે પારમાર્થિક સુખમાં મુનિ મગ્ન હોવાથી તુચ્છ વિષયોના વિકારી સુખથી મુનિ વિરત=નિવૃત્ત, છે.

(૧૪) તાપસ :- સંસારમાં પોતે કર્મોથી બંધાયેલા છે, તેવો મુનિને સમ્યગ્બોધ હોવાને કારણે કર્મોના ઉન્મૂલનના ઉપાયભૂત સ્વભૂમિકા અનુસાર બાર પ્રકારના તપને પ્રધાનરૂપે સેવે છે. તેથી મુનિ સ્વભૂમિકા અનુસાર બાર પ્રકારના તપને સેવનારા હોવાથી તાપસ છે.

(૧૫) બુદ્ધ :- મુનિ સંસારના પારમાર્થિક સ્વરૂપને જાણીને તેના નિસ્તારના ઉપાયભૂત સર્વજ્ઞના વચનના પરમાર્થને જાણનારા હોવાથી=અવગત તત્ત્વવાળા હોવાથી બુદ્ધ છે.

(૧૬) પ્રવ્રજિત :- જે મુનિ ભગવંતો પ્રકૃષ્ટથી યોગમાર્ગમાં પ્રવર્તે છે, તે પ્રવ્રજિત છે, અને યોગમાર્ગ પાપથી નિષ્કાંત અવસ્થાવાળો છે, તેથી મુનિ મન, વચન અને કાયાથી ગુપ્ત થઈને સાંસારિક ભાવોથી નિર્લેપ-નિર્લેપતર થવા માટે સતત ઉદમવાળા હોય છે, માટે મુનિ પ્રવ્રજિત છે.

(૧૭) મુક્ત :- મુનિ સંપૂર્ણ લોભરહિત છે; કેમ કે જીવની નિર્લોભ પ્રકૃતિ છે, તેને સ્ફુરાયમાન કરવા માટે મુનિ સર્વ પ્રયત્નથી લોભનો નાશ કરવા અર્થે ઉદમ કરી રહ્યા છે. આથી બાહ્ય અને અભ્યંતર પરિગ્રહના ત્યાગપૂર્વક આત્માને નિર્લેપ ભાવનાથી ભાવિત કરે છે, અને 'નશ્યમાનં નષ્ટં' એ નયની દૃષ્ટિથી જેમનો લોભ નાશ પામતો હોય તે નષ્ટ કહેવાય છે, તેથી મુનિ નિર્લોભ=મુક્ત છે.

(૧૮) અણગાર :- જીવને માટે પ્રતિબંધનું સ્થાન ગૃહ છે. તેથી ગૃહનો જેમણે ત્યાગ કર્યો છે તેવા મુનિ દ્રવ્યથી અગારશૂન્ય છે.

વળી જે મુનિ ભગવંતો નિર્દોષ વસતિની યાચના કરીને રહેલા હોય, અને સંયમયોગમાં ઉત્થિત ન હોય તો તે વસતિ તેઓને નિવાસસ્થાનરૂપ બને છે અર્થાત્ શાતા અર્થે રહેવાનું સ્થાન બને છે. તેથી તે વસતિ મુનિનું ઘર બને છે, તેમ પૂજ્ય આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે 'વિંશતિવિંશિકા'માં કહેલ છે. તેથી જે મુનિ ભગવંતો કેવલ સંયમની વૃદ્ધિના ઉપાયભૂત વસતિની યાચના કરીને તે વસતિમાં લેશ પણ પ્રતિબંધ વગર સંયમની વૃદ્ધિમાં સુદૃઢ વ્યાપારવાળા છે, તેઓ ભાવથી અગારશૂન્ય છે.

આ રીતે દ્રવ્ય અને ભાવથી જે મુનિ ભગવંતો ગૃહરહિત છે, તેઓ અણગાર છે.

(૧૯) ચરક :- શ્લોક-૧૮માં કહેલ તે મુજબ જે મુનિ ભગવંતો આત્માને શુદ્ધ ભાવમાં સ્થિર કરવાના ઉદમને અનુકૂળ સત્તર પ્રકારના સંયમની આચરણામાં યત્ન કરે છે તે મુનિ ચરક છે.

(૨૦) પાષંડી :- કર્મરૂપી પાશથી જેઓ છૂટેલા છે, તેઓ પાષંડી કહેવાય છે, અને જે સાધુ ભગવંતો અપ્રમાદભાવથી શાસ્ત્રવચન દ્વારા આત્માને ભાવિત કરે

છે, તેઓના આત્મામાં તત્ત્વજ્ઞાનના સંસ્કારો સ્થિર-સ્થિરતર થતા જાય છે, અને અતત્ત્વજ્ઞાનના સંસ્કારો ક્ષીણ-ક્ષીણતર થાય છે. અતત્ત્વજ્ઞાનના સંસ્કારોના બળથી કર્મનું બંધન આત્મા સાથે જીવે છે, તે તત્ત્વજ્ઞાનના સંસ્કારોથી છૂટી રહ્યું છે. તેથી જે બંધન છૂટતું હોય તે છૂટેલું કહેવાય, એ ન્યાયથી મુનિ પાષંડી છે.

(૨૧) બ્રાહ્મણ :- મુનિ વિશુદ્ધ બ્રહ્મચારી છે. આત્માનું બ્રહ્મ સ્વરૂપ છે અને તે વિશુદ્ધ એવા બ્રહ્મમાં જે ચરે તે વિશુદ્ધ બ્રહ્મચારી કહેવાય. જે મુનિ ભગવંતો ત્રણે ગુપ્તિઓથી ગુપ્ત છે અને શુદ્ધ બ્રહ્મમાં જવા માટેના ઉપાયભૂત શાસ્ત્રોથી આત્માને ભાવિત કરે છે, તેઓ કર્મની અશુદ્ધિથી રહિત એવા વિશુદ્ધ બ્રહ્મમાં ચરનારા છે, તેથી વિશુદ્ધ બ્રહ્મચારી છે, તેથી પાપના વર્જક છે, માટે પરિવ્રાજક છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે સંસારી જીવો અશુદ્ધ એવા બ્રહ્મમાં ચરનારા છે; કેમ કે બ્રહ્મ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, અને જ્ઞાનસ્વરૂપ એવું બ્રહ્મ પણ જ્યારે મોહનીય કર્મના ઉદયથી અશુદ્ધ થયેલું હોય ત્યારે તે બ્રહ્મ અશુદ્ધ કહેવાય છે. તેવા અશુદ્ધ બ્રહ્મમાં ચરનારા સંસારી જીવો છે, અને મુનિ સર્વકર્મની ઉપાધિથી રહિત એવા શુદ્ધ બ્રહ્મમાં ચરનારા છે. તેથી વિશુદ્ધ બ્રહ્મચારી હોવાથી બ્રાહ્મણ છે.

(૨૨) પરિવ્રાજક :- મોહથી આકુળ થયેલી ચેતના સર્વ પ્રકારના આરંભ-સમારંભરૂપ પાપો કરે છે, અને મુનિ સર્વ આરંભોનો ત્યાગ કરીને સંપૂર્ણ નિરારંભ પ્રવૃત્તિ કરનારા છે. તેથી ત્રણે ગુપ્તિઓમાં રહીને સર્વ ઉદયથી વીતરાગભાવને સન્મુખ વિશ્રાંતિમાં યત્ન કરે છે, અને જે મુનિઓ સર્વ આરંભનો ત્યાગ કરીને પાપના વર્જક છે, તેઓને પરિવ્રાજક કહેવાય છે.

(૨૩) સંયત :- મુનિ ભગવંતો પાંચે ઈન્દ્રિયોના સંયમવાળા છે. આથી મુનિની પાંચે ઈન્દ્રિયો વિષયોને ગ્રહણ કરવામાં ઉત્સુકતાવાળી નથી, પરંતુ વિશ્રાંતિ તરફની પરિણતિવાળી છે. તેથી સર્વ ઉદયથી આત્માના ગુણોને વિકસાવવામાં મુનિઓની સર્વ ઈન્દ્રિયોની અને મનની પ્રવૃત્તિ હોય છે. આવા અત્યંત નિરપેક્ષ પરિણામવાળા મુનિ સંયત છે.

(૨૪) સાધુ :- નિર્વાણસાધક એવા યોગોને જે સાધે તે સાધુ કહેવાય. નિર્વાણ એટલે 'ચિત્તની આત્મભાવમાં વિશ્રાંતિ', અને ચિત્તની આત્મભાવમાં વિશ્રાંતિને સાધનાર એવી જે સાધ્વાચારની ક્રિયા, એ સાધ્વાચારની ક્રિયા સાધુ ભગવંતો એ

રીતે કરે છે કે જેથી ચિત્ત નિરુત્સુક-નિરુત્સુકતર થતું જાય, અને આત્મભાવમાં વિશ્રાંત ભાવવાળું બને; કે જેના કારણે સુખ-દુઃખ, જીવન-મૃત્યુ, શત્રુ-મિત્ર સર્વ પ્રત્યે સમભાવની વૃદ્ધિ થાય, અને સમભાવની વૃદ્ધિને અનુકૂળ સર્વ ઉચિત યતનામાં સુદૃઢ વ્યાપાર થાય. આ રીતે સમભાવની વૃદ્ધિને અનુકૂળ ઉચિત યતનામાં સુદૃઢ વ્યાપારવાળા ભાવસાધુ છે.

(૨૫) રૂક્ષ :- મુનિ ભગવંતો રૂક્ષ હોય છે અર્થાત્ સંસારી જીવો સ્વ'જનાદિમાં સ્નિગ્ધ લાગણીવાળા હોય છે, તેવા સ્નિગ્ધ લાગણીવાળા મુનિ ભગવંતો નથી, તે અપેક્ષાએ મુનિ રૂક્ષ છે.

વસ્તુતઃ આત્મભાવોથી સભર હોવાથી ક્ષુદ્ર જીવોના જેવા મુનિ રૂક્ષ નથી. આથી મુનિ જગતના જીવમાત્રના હિતને અનુકૂળ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરે છે.

(૨૬) તીરાર્થી :- મુનિ ભગવંતો ભવના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું સદા પર્યાલોચન કરે છે, તેથી તેમને ભવનો ભય સદા ઉપસ્થિત હોય છે. તેથી ભવના ઉચ્છેદ માટે મુનિ ભગવંતો સતત ઉદ્યમવાળા રહે છે. તેથી મુનિ તીરાર્થી છે.

સામાન્યથી સંસારી જીવો ભવના સ્વરૂપને વિચારતા નથી, તેથી માત્ર દૃષ્ટ પદાર્થોમાં પ્રવૃત્તિ કરીને ભવસમુદ્રમાં ડૂબે છે. વળી કેટલાક જીવો કાંઈક ભવના સ્વરૂપનો વિચાર કરે છે, તોપણ તે વિચારણા ક્ષણભર સ્પર્શ છે. તેથી ભવના ઉચ્છેદ માટે કાંઈક ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, તોપણ ભવનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ સદા બુદ્ધિમાં સ્થિર ઉપસ્થિત રહેતું નથી, તેથી ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે પણ વારંવાર ભવના ઉપાયોનું સેવન થતું હોય છે. જ્યારે મુનિ ભગવંતો તો શાસ્ત્રવચનથી ભવચક્રનું સ્વરૂપ તે રીતે વારંવાર ચિંતવન કરીને સ્થિર કરે છે કે જેથી ક્ષણભર પણ ભવના અનર્થોની વિસ્મૃતિ થાય નહિ, અને તેથી ભવના ઉપાયોનું લેશ પણ સેવન કર્યા વગર ભવથી તીર્ણ થવાના ઉપાયોને મુનિ ભગવંતો સેવે છે, માટે તેઓ તીરાર્થી છે.

(૨૭) નિર્ગ્રંથ :- મુનિભગવંતો નિર્ગ્રંથ હોય છે અર્થાત્ તેમને કોઈ પદાર્થો પ્રત્યે સ્નેહનો પ્રતિબંધ નહિ હોવાથી ગ્રંથનો અભાવ છે તેથી તેઓ નિર્ગ્રંથ છે.

(૨૮) શ્રમણ :- મુનિભગવંતો યોગમાર્ગમાં શ્રમ કરનાર હોવાથી તેમનામાં શ્રમણપણાનો યોગ છે, માટે મુનિભગવંતો શ્રમણ છે. ॥૨૦॥૨૧॥૨૨॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૨૦ થી ૨૨ના પૂર્વાર્ધ સુધી જે ભિક્ષુના નામો બતાવ્યાં, તે નામો, ગુણવાળા મહાત્માઓનાં=ભાવસાધુનાં છે.

હવે તે ભાવસાધુ કયા લિંગોથી જાણી શકાય, એ બતાવવા અર્થે શ્લોક-૨૩-૨૪માં ભિક્ષુનાં લિંગો ગ્રંથકારશ્રી બતાવે છે -

શ્લોક :-

સંવેગો વિષયત્યાગઃ સુશીલાનાં ચ સદ્ગતિઃ ।

જ્ઞાનદર્શનચારિત્રારાધના વિનયસ્તપઃ ॥૨૩॥

ક્ષાન્તિર્માર્દવમૃજુતા તિતિક્ષા મુક્ત્યદીનતે ।

આવશ્યકવિશુદ્ધિશ્ચ ભિક્ષોર્લિંગાન્યકીર્તયન્ ॥૨૪॥

શ્લોક-૨૩નો અન્વયાર્થ :-

સંવેગઃ=સંવેગ, વિષયત્યાગઃ=વિષયોનો ત્યાગ અર્થાત્ ભોગસાધનનો પરિહાર, સુશીલાનાં ચ સદ્ગતિઃ=અને સુશીલોની સંગતિ=સુસાધુઓની સંગતિ, જ્ઞાનદર્શનચારિત્રારાધના=જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને આરાધના, વિનયસ્તપઃ=વિનય અને તપ. ॥૨૩॥૨૪॥

શ્લોક-૨૪નો અન્વયાર્થ :-

ક્ષાન્તિઃ=ક્ષાંતિ=ક્રોધનો ત્યાગ, માર્દવમ્=માર્દવ=માનનો ત્યાગ, ઋજુતા=ઋજુતા=માયાનો પરિત્યાગ, તિતિક્ષા=તિતિક્ષા=સહિષ્ણુતા, મુક્ત્યદીનતે=મુક્તિ અને અદીનતા, આવશ્યકવિશુદ્ધિશ્ચ=અને આવશ્યકની વિશુદ્ધિ (આ) ભિક્ષોઃ લિંગાનિ=ભિક્ષુનાં લિંગો અકીર્તયન્=ગૌતમાદિ મહામુનિઓએ કહેલાં છે. ॥૨૩॥૨૪॥

શ્લોકાર્થ :-

સંવેગ, વિષયોનો ત્યાગ, સુશીલોની સંગતિ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, આરાધના, વિનય, તપ, ક્ષાંતિ, માર્દવ, ઋજુતા, તિતિક્ષા, મુક્તિ અદીનતા, આવશ્યકની વિશુદ્ધિ (આ) ભિક્ષુનાં લિંગો ગૌતમ આદિ

મહામુનિઓએ કહેલાં છે. ॥૨૩॥૨૪॥

ટીકા :-

સંવેગ ઇતિ-સંવેગો મોક્ષસુખાભિલાષઃ અયં ચ નિર્વેદસ્યાપ્યુપલક્ષણઃ । વિષયત્યાગો ભોગસાધનપરિહારઃ । સુશીલાનાં સાધૂનાં ચ સઙ્ગતિઃ । જ્ઞાનં યથાસ્થિતપદાર્થ-પરિચ્છેદનં દર્શનં નૈસર્ગિકાદિ । ચારિત્રં સામાયિકાદિ । આરાધના ચરમકાલે નિર્યાપણરૂપા । વિનયો જ્ઞાનાદિવિષય ઉપચારઃ । તપો યથાશક્ત્યનશનાદ્યા-સેવનમ્ ॥૨૩॥

ક્ષાન્તિરિતિ-ક્ષાન્તિરાક્રોશાદિશ્રવણેऽપિ ક્રોધત્યાગઃ । માર્દવં જાત્યાદિભાવેऽપિ માનત્યાગઃ । ઋજુતા પરસ્મિન્નિકૃતિપરેऽપિ માયાપરિત્યાગઃ । તિતિક્ષા ક્ષુદાદિ-પરીષહોપનિપાતસહિષ્ણુતા । મુક્તિર્ધર્મોપકરણેऽપ્યમૂર્છા । અદીનતા અશનાદ્યલાભે-ऽપિ વૈક્લવ્યાભાવઃ । આવશ્યકવિશુદ્ધિશ્ચાવશ્યંકરણીયયોગનિરતિચારતા । એતાનિ ભિક્ષોર્લિંગાન્યકીર્તયન્ ગૌતમાદયો મહર્ષયઃ । તદુક્તં -

“સંવેગો ણિવ્વેઓ વિસયવિવેગો સુસીલસંસમ્ગી ।

આરાહણા તવો નાણદંસણચારિત્તવિણઓ અ ॥

ખંતી ય મહવજ્જવ વિમુત્તયા તહ અદીણય તિતિક્ષા ।

આવસ્સગપરિસુદ્ધી ય હોંતિ ભિક્ષુસ્સ લિંગાઈ” ॥ (દ.વૈ.નિ. ૧૦/૩૪૮-૩૪૯)

॥૨૪॥

ટીકાથ :-

સંવેગો આસેવનમ્ ॥ સંવેગ=મોક્ષસુખનો અભિલાષ અને આ=સંવેગ, નિર્વેદનું પણ ઉપલક્ષણ છે. વિષયત્યાગ=ભોગના સાધનનો પરિહાર અર્થાત્ ભોગસામગ્રીનો ત્યાગ, અને સુશીલ એવા=સાધુઓની સંગતિ, જ્ઞાન=યથાસ્થિત પદાર્થનું પરિચ્છેદન=બોધ, દર્શન=નૈસર્ગિકાદિ દર્શન, ચારિત્ર=સામાયિકાદિ ચારિત્ર, આરાધના=ચરમકાલે નિર્યાપણરૂપ આરાધના, વિનય=જ્ઞાનાદિવિષય ઉપચાર, તપ=યથાશક્તિ અનશનાદિનું આસેવન. ॥૨૩॥

ક્ષાન્તિઃ મહર્ષયઃ । આક્રોશાદિના શ્રવણમાં પણ ક્રોધનો ત્યાગ, માર્દવ=જાત્યાદિભાવમાં પણ માનનો ત્યાગ, ઋજુતા=માયામાં તત્પર એવા

પણ પરમાં માયાનો પરિત્યાગ, તિતિક્ષા=ક્ષુધાદિ પરિષદના ઉપનિપાતમાં સહિષ્ણુતા, મુક્તિ=ધર્મોપકરણમાં પણ અમૂર્ચ્છા, અદીનતા=અશનાદિના અલાભમાં પણ વૈકલવ્યનો અભાવ, આવશ્યકની વિશુદ્ધિ=અવશ્યકરણીય વ્યાપારની નિરતિચારતા, આ=શ્લોક-૨૩-૨૪માં વર્ણન કર્યા એ, ભિક્ષુનાં લિંગો ગૌતમાદિ મહર્ષિઓએ કહેલાં છે.

તદુક્તમ્=તે=શ્લોક-૨૩-૨૪માં કહેલાં ભિક્ષુનાં લિંગો, દશવૈકાલિક નિર્યુક્તિ અધ્યયન-૧૦, ગાથા-૩૪૮-૩૪૯માં કહેલાં છે.

“સંવેગો લિંગાઈ” ॥ સંવેગ, નિર્વેદ, વિષયનો વિવેક=ત્યાગ, સુશીલોની સંગતિ, આરાધના, તપ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વિનય, ક્ષાંતિ, માર્દવ, આર્જવ, વિમુક્તિ તથા અદીનતા, તિતિક્ષા=ક્ષુધાદિ પરીષદનો જય અને આવશ્યકની પરિશુદ્ધિ ભિક્ષુનાં લિંગો છે. ॥૨૪॥

- ❖ નૈસર્ગિકાદિ - અહીં આદિ થી અધિગમ સમ્યક્ત્વનું ગ્રહણ કરવું.
- ❖ સામાયિકાદિ - અહીં આદિ થી છેદોપસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્રનું ગ્રહણ કરવું.
- ❖ જ્ઞાનાદિવિષય ઉપચારઃ અહીં આદિ થી દર્શન, ચારિત્રાદિ વિષયક વિનયનું ગ્રહણ કરવું.
- ❖ યથાશક્ત્યનશનાદ્યાસેવનમ્ - અહીં આદિ માં આદિથી ઊણોદરી, વૃત્તિસંક્ષેપાદિ તપનું ગ્રહણ કરવું.
- ❖ આક્રોશાદિશ્રવણેડપિ ક્રોધત્યાગઃ અહીં આક્રોશાદિ માં આદિ થી તર્જન, તાડનાદિનું ગ્રહણ કરવું. અને અપિ થી એ સમુચ્ચય થાય છે કે આક્રોશાદિનું શ્રવણ ન હોય ત્યારે તો ક્રોધનો ત્યાગ છે, પરંતુ આક્રોશાદિના શ્રવણમાં પણ ક્રોધનો ત્યાગ એ ક્ષાંતિ છે.
- ❖ જાત્યાદિભાવેડપિ માનત્યાગઃ - અહીં જાત્યાદિમાં આદિ થી લાભ, કુળ, રૂપાદિનું ગ્રહણ કરવું અને અપિ થી એ સમુચ્ચય થાય છે કે જાત્યાદિભાવો ન હોય અર્થાત્ ઉત્તમ જાતિ આદિ ભાવો પોતાનામાં ન હોય તો તો માનનો ત્યાગ છે, પરંતુ જાત્યાદિભાવમાં પણ માનનો ત્યાગ એ માર્દવ છે.
- ❖ પરસ્મિન્નિકૃત્તિપરેડપિ માયાપરિત્યાગઃ - અહીં અપિ થી એ સમુચ્ચય થાય છે કે પર નિકૃતિપર=માયાપર, ન હોય તો તો સાધુ ભગવંતો માયા ન કરે, પરંતુ પર માયાપર હોય તોપણ સાધુ ભગવંતો માયા ન કરે.

❖ ક્ષુધાદિપરીષ્ણહોપનિપાતસહિષ્ણુતા - અહીં ક્ષુધાદિ માં આદિથી પિપાસા-શીત-ઉષ્ણ આદિ પરીષ્ણોનું ગ્રહણ કરવું.

❖ ધર્મોપકરણેડપ્યમૂર્ચ્ઞ - અહીં અપિ થી એ સમુચ્ચય થાય છે કે ધર્મના ઉપકરણ સિવાય બાહ્ય પદાર્થોમાં તો સાધુ મૂર્ચ્છા ન કરે, પરંતુ ધર્મના ઉપકરણમાં પણ મૂર્ચ્છા ન કરે.

❖ અશનાઘલામેડપિ વૈક્લવ્યાભાવઃ - અહીં અશનાદિ માં આદિ થી પાન વિ. નું ગ્રહણ કરવું અને અપિ થી એ સમુચ્ચય થાય છે કે અશનાદિના લાભમાં તો સાધુભગવંતો હર્ષાદિ ન કરે, પરંતુ અશનાદિના અલાભમાં પણ વૈક્લવ્ય=ખેદ, ન કરે.

શ્લોક-૨૩-૨૪નો ભાવાર્થ :-

ભિક્ષુનાં લિંગો :-

(૧) સંવેગ : મોક્ષસુખનો અભિલાષ :-

સાધુભગવંતોને આત્માની મુક્તઅવસ્થાના પારમાર્થિક સ્વરૂપનો સ્પષ્ટ બોધ હોવાથી સર્વકર્મરહિત એવા મોક્ષસુખનો અભિલાષ હોય છે, તેથી મોક્ષના ઉપાયોને સુદૃઢ યત્નથી સેવે છે. તેથી નિર્ણય થઈ શકે છે કે આ મહાત્મા સંવેગવાળા છે, માટે ભાવભિક્ષુ છે.

આ=શ્લોકમાં કહેલ સંવેગ, નિર્વેદનું ઉપલક્ષણ છે. આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય છે કે સાધુભગવંતો સંસારના પારમાર્થિક સ્વરૂપના બોધવાળા હોય છે, તેથી સંસારના પરિભ્રમણથી નિર્વેદ પામેલા હોય છે. માટે સંસારના પરિભ્રમણના બીજાભૂત ભાવોને કરતા નથી, તેથી તેઓને સંસાર પ્રત્યે નિર્વેદ છે, માટે ભાવભિક્ષુ છે.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય છે કે સાધુમાં વર્તતો રાગનો પરિણામ કેવળ મોક્ષ અને મોક્ષના ઉપાયમાં છે, માટે તેમનામાં સંવેગ છે; અને સાધુમાં વર્તતો દ્વેષનો પરિણામ કેવળ મોક્ષની વિરુદ્ધ એવા સંસારના પરિભ્રમણ પ્રત્યે અને સંસારના પરિભ્રમણના ઉપાય પ્રત્યે છે, માટે તેમનામાં નિર્વેદ છે.

(૨) વિષયનો ત્યાગ : ભોગસામગ્રીનો ત્યાગ :-

સાધુને સંસાર પ્રત્યે નિર્વેદ હોવાથી સંસારના પરિભ્રમણના ઉપાયભૂત વિષયોનો ત્યાગ હોય છે=ઇંદ્રિયોની ભોગની સામગ્રીનો પરિહાર હોય છે, આથી સર્વ

ભોગની સામગ્રીનો ત્યાગ કરીને આત્મહિત સાધવા માટે સાધુ મહાત્માઓ પ્રયત્નવાળા હોય છે. તેથી અનુમાન થાય છે કે આ સાધુમહાત્માઓ ભાવભિક્ષુ છે.

(૩) સુશીલ સાધુઓની સંગતિ :-

મુનિભગવંતો તત્ત્વના જાણનારા હોય છે. તેઓ જાણે છે કે આત્મા અનાદિથી મોહવાસિત સંસ્કારવાળો છે, અને તેથી મોહના ઉન્મૂલન માટે પોતે ગૃહાદિનો ત્યાગ કરીને સંયમ ગ્રહણ કરેલ છે; આમ છતાં પ્રમાદી એવા સાધુઓનો સંગ થાય તો પોતાનામાં પણ તે પ્રમાદના સંસ્કાર જાગૃત થાય તેમ છે. તેથી વિવેકી સાધુઓ કુશીલ સાધુઓનો ત્યાગ કરીને સુશીલ સાધુઓ સાથે આત્મીયતાથી પરિચયવાળા હોય છે, જેથી સુશીલ સાધુઓના સહવાસથી પોતાનામાં પણ સુશીલતા આવે છે. આ લિંગ ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે આવા મુનિભગવંતો ભાવભિક્ષુ છે.

(૪) જ્ઞાન : યથાસ્થિત પદાર્થોનો બોધ :-

મુનિભગવંતો સંયમ ગ્રહણ કરીને સર્વજ્ઞના વચનોને કહેનારાં શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરે છે, તેથી જેમ કેવલી ભગવંતો કેવલજ્ઞાનના બળથી જગતમાં પદાર્થો જે રીતે રહેલા છે તે પદાર્થોને હાથમાં રહેલા આમળાની જેમ જાણે છે, તેમ સુસાધુ શ્રુતના બળથી જગતના પદાર્થોને યથાર્થ જાણે છે; અને જેમ કેવલી ભગવંતો જગતના પદાર્થોને યથાર્થ જાણીને જગતના ભાવોથી સંશ્લેષ વગરના છે, તેમ સુસાધુ પણ જગતના ભાવોને યથાર્થ જાણીને જગતના ભાવોથી સંશ્લેષ વગરના થાય છે. માટે સમ્યગ્જ્ઞાન હોવાને કારણે આવા મુનિભગવંતો ભાવભિક્ષુ છે.

(૫) દર્શન : નૈસર્ગિક અને અધિગમથી થનારું દર્શન :-

સાધુભગવંતોને અંતરંગ ચક્ષુની નિર્મળતાને કારણે નૈસર્ગિક રીતે જગતના તત્ત્વોનું યથાર્થ દર્શન થાય છે, અને કેટલાક સાધુઓને શાસ્ત્રવચનથી પદાર્થનો બોધ કરવા માટે કરાયેલા સમ્યગ્ વ્યાયામથી અર્થાત્ અધિગમથી સમ્યગ્દર્શન થાય છે. તે સમ્યગ્દર્શનને કારણે સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ જે પદાર્થો જે રીતે બતાવ્યા છે, તે રીતે જ તેઓને ભાસે છે, તેથી સાધુભગવંતો તે દર્શનને અનુરૂપ હિતમાં પ્રવૃત્ત અને અહિતથી નિવૃત્ત થાય છે. તેથી જણાય છે કે આ ભાવભિક્ષુ છે.

(૬) ચારિત્ર : સામાયિકાદિ ચારિત્ર :-

સાધુભગવંતો સર્વ ઉદમથી શુદ્ધ આત્માના ભાવોમાં જવા માટે યત્ન કરે છે, તે ચારિત્ર છે, અને તે સામાયિકાદિ ભેદવાળું છે.

સામાયિક એટલે સમભાવનો જીવનો પરિણામ. તેથી જે સાધુભગવંતો શત્રુ-મિત્ર, સુખ-દુઃખ, જીવન-મૃત્યુ પ્રત્યે સમભાવને વહન કરે તેવી ચારિત્રની પરિણતિવાળા જણાય છે, તેઓ ભાવભિક્ષુ છે.

સામાયિકાદિ પાંચે ચારિત્રો સમભાવના પરિણામવાળાં છે, પરંતુ પૂર્વ પૂર્વ કરતાં ઉત્તર ઉત્તરના વિશુદ્ધ સમભાવના પરિણામવાળાં છે.

(૭) આરાધના : ચરમકાળે નિર્યાપણરૂપ આરાધના :-

જે સાધુભગવંતો મોક્ષના અભિલાષી હોય છે, તેઓ સંયમગ્રહણથી માંડીને અપ્રમાદભાવથી સંયમની આચરણા કરે છે અને જ્યારે મૃત્યુકાળ આસન્ન જણાય ત્યારે ઉત્તરના ભવમાં યોગમાર્ગની પ્રાપ્તિ માટે અતિશયિત ઉપકારક બને તેવો યોગમાર્ગ નિષ્પન્ન કરવા અર્થે નિર્યાપણરૂપ આરાધના કરે છે. તે આરાધનાકાળમાં ઇંદ્રિયો અને કષાયોનો અત્યંત સંકોચ થાય તે રીતે ભાવસંલેખના કરે છે અર્થાત્ દ્રવ્યથી આહારાદિનો ત્યાગ કરીને કાયાની સંલેખના કરે છે, અને ભાવથી કષાયોનો ત્યાગ થાય તે રીતે શ્રુતથી આત્માને ભાવિત કરવામાં યત્ન કરે છે. તેથી તેમનું ચિત્ત અત્યંત સંલેખનાવાળું બને છે. તેના ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે આ ભાવભિક્ષુ છે.

(૮) વિનય : જ્ઞાનાદિ વિષયક ઉપચાર :-

જે સાધુભગવંતો શક્તિ અનુસાર નવું નવું શ્રુતાધ્યયન અને ચારિત્રાચારની ક્રિયાઓ કરતા હોય, તેઓ સાધુઓ પ્રત્યે બહુમાનની વૃદ્ધિ થાય તદર્થે ઉપચાર વિનય કરતા હોય છે અર્થાત્ જ્ઞાનવાન પુરુષની ભક્તિઆદિ કરવારૂપ જ્ઞાનનો ઉપચાર વિનય કરે છે, અને સુચારિત્રીની ભક્તિ આદિ કરવારૂપ ચારિત્રનો ઉપચાર વિનય કરે છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે આ મહાત્માઓ ભાવભિક્ષુ છે.

(૯) તપ : યથાશક્તિ અનશનાદિનું આસેવન :-

જીવનો અનશન સ્વભાવ=અણાહારી સ્વભાવ છે. તે અનશન સ્વભાવને પ્રગટ કરવા માટે સાધુભગવંતો પોતાને અનશન ભાવનાથી ભાવિત કરે છે, અને

તે ભાવની વૃદ્ધિ અર્થે સ્વશક્તિ અનુસાર અનનશનાદિ બાહ્ય તપની આચરણા કરે છે. તેના ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે આ મહાત્માઓ ભાવભિક્ષુ છે.

(૧૦) ક્ષાન્તિ : આક્રોશાદિના શ્રવણમાં પણ ક્રોધનો ત્યાગ :-

આત્માનો અક્રોધ સ્વભાવ છે. કોઈ પદાર્થ કે વ્યક્તિ પ્રત્યે અરુચિ, ક્રોધ, ઈર્ષ્યા, અણગમો વગેરે કરવાનો સ્વભાવ નથી, પરંતુ ક્ષમા રાખવી એ આત્માનો સ્વભાવ છે. આ પ્રકારે તત્ત્વનું ભાવન કરીને જેમનું ચિત્ત આત્મસ્વભાવમાં વર્તે છે, અને તે આત્મસ્વભાવને પ્રકૃષ્ટ કરવા અર્થે શ્રુતાધ્યયનથી આત્માને ભાવિત કરવા માટે યત્ન કરે છે, એવા મુનિઓને પ્રતિકૂળ કોઈ ભાવોમાં અરુચિ, ક્રોધ આદિ થતા નથી, કોઈ આક્રોશાદિ કરે તોપણ ક્રોધનો પરિણામ થતો નથી, તે ક્ષમાનો પરિણામ છે. આ ક્ષમાના પરિણામવાળા મહાત્માઓ ભાવભિક્ષુ છે.

(૧૧) માર્દવ : જાત્યાદિભાવમાં પણ માનનો ત્યાગ :-

મુનિભગવંતો આત્માના માર્દવ સ્વભાવથી ભાવિત હોય છે. તેથી લોકોના માન કે અપમાનના વર્તનથી પોતાના ચિત્તને દૂષિત કરતા નથી, પરંતુ સદા પોતાના માર્દવ સ્વભાવને અતિશય કરવા અર્થે શાસ્ત્રવચનોથી આત્માને ભાવિત કરે છે. તેના કારણે પોતે ઉત્તમ જાતિમાં, ઉત્તમ કુળમાં જન્મ્યા હોય કે ઘણા શ્રુતને ધારણ કરનારા હોય તોપણ લોકો પાસેથી માનની અપેક્ષા રાખતા નથી, અને તથાસ્વભાવે લોકો માન આપે તોપણ તે માનની અસરથી તેમનો આત્મા રંજિત થતો નથી, પરંતુ પોતાના માર્દવ સ્વભાવની ભાવનાથી ભાવિત થયેલું ચિત્ત સદા માર્દવ સ્વભાવવાળું વર્તે છે. તેના ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે આ મહાત્માઓ ભાવભિક્ષુ છે.

(૧૨) ઋજુતા : નિકૃતિ=માયામાં તત્પર એવા પણ પરમાં માયાનો પરિત્યાગ :-

આત્માનો ઋજુસ્વભાવ છે. મુનિભગવંતો ઋજુસ્વભાવની ભાવનાથી આત્માને ભાવિત કરે છે, તેથી કોઈ સહવર્તી અન્ય મુનિ માયાપર થઈને તેમની સાથે પ્રવૃત્તિ કરતા હોય, તો તે નિમિત્તને પામીને પણ પોતાને માયા કરવાનો પરિણામ થતો નથી, પરંતુ સહજ ઋજુભાવે સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ કરે છે. આના ઉપરથી

અનુમાન થાય છે કે આ ઋજુસ્વભાવવાળા મુનિભગવંતો ભાવભિક્ષુ છે.

(૧૩) તિતિક્ષા : ક્ષુધાદિ પરિષહોની પ્રાપ્તિમાં સહિષ્ણુતા :-

મુનિભગવંતોને કોઈ તેવા પ્રકારના સંયોગમાં ક્ષુધાદિ પરિષહો પ્રાપ્ત થાય તોપણ તત્ત્વથી ભાવિત મતિવાળા તેઓ ક્ષુધાદિ પરિષહોથી વ્યાકુળ થતા નથી, પરંતુ સ્વસામર્થ્યના પ્રકર્ષથી આત્માના શુદ્ધ ભાવોને પ્રગટ કરવા માટે ઉદમ કરે છે, તે તિતિક્ષા ભાવનાથી તેઓની ભાવિત મતિને સૂચવે છે. આનાથી અનુમાન થાય છે કે આવા સાધુ મહાત્માઓ ભાવભિક્ષુ છે.

(૧૪) મુક્તિ : ધર્મોપકરણમાં પણ અમૂર્ચા :-

સાધુભગવંતો દેહથી લઈને સર્વ બાહ્ય પરિગ્રહના ત્યાગવાળા હોય છે, માત્ર ધર્મની વૃદ્ધિના અંગભૂત દેહને કે ધર્મના ઉપષ્ટંભક વસ્ત્રાદિને ધારણ કરે છે. તે ધર્મના ઉપકરણભૂત દેહ પ્રત્યે કે વસ્ત્રાદિ પ્રત્યે પણ મૂર્ચા ધારણ કરતા નથી. આથી ધર્મની વૃદ્ધિના પ્રયોજન વગર કોઈ ઉપકરણનું આસેવન કરતા નથી. તેથી મુનિભગવંતો મૂર્ચારહિત છે. આવા પ્રકારના મુનિઓ ભાવભિક્ષુ છે.

(૧૫) અદીનતા : અશનાદિના અલાભમાં પણ ખેદનો અભાવ :-

સાધુભગવંતો સંયમના ઉપષ્ટંભક અશનાદિ કે વસ્ત્રાદિની ગવેષણા કરવા છતાં અશનાદિ કે વસ્ત્રાદિ નિર્દોષ પ્રાપ્ત ન થાય તો તેની પ્રાપ્તિ માટે ઉચિત યત્ન કરતા હોય ત્યારે પણ દીનતા ધારણ કરતા નથી, પરંતુ સહજ સ્વસ્થતાપૂર્વક ઉચિત ગવેષણામાં યત્ન કરે છે. આનાથી અનુમાન થાય છે કે આવા મહાત્માઓ ભાવભિક્ષુ છે.

(૧૬) આવશ્યકની વિશુદ્ધિ : અવશ્યકરણીય યોગમાં ગિરતિચારતા :-

સાધુભગવંતો સંયમજીવનની આવશ્યક એવી સર્વ ક્રિયાઓ શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર કરતા હોય છે. તેથી સર્વ ઉચિત આચારો દ્વારા સાધુ ભગવંતો વીતરાગભાવનાથી ભાવિત બને છે અને વીતરાગતાને અભિમુખ સત્ત્વના પ્રકર્ષવાળા થાય છે. આનાથી અનુમાન થાય છે કે આવા સાધુભગવંતો ભાવભિક્ષુ છે.

પ્રસ્તુત શ્લોક-૨૩-૨૪માં કહ્યાં એ બધાં ભિક્ષુનાં લિંગો ગૌતમાદિ મહામુનિઓએ કહેલા છે. ॥૨૪॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૧ થી ૨૪ સુધી અલગ અલગ રીતે વર્ણન કર્યું એવા ગુણોવાળા સાધુભગવંતો ભાવભિક્ષુ છે અર્થાત્ કર્મોને ભેદનારા છે. આનાથી વિપરીત ગુણોવાળા સાધુભગવંતો ભિક્ષુ નથી, તે બતાવવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

एतद्गुणान्वितो भिक्षुर्न भिन्नस्तु विपर्ययात् ।

स्वर्णं कषादिशुद्धं चेद्युक्तिस्वर्णं न तत्पुनः ॥२५॥

અન્યથાર્થ :-

एतद्गुणान्वितः=આ ગુણોથી સહિત અર્થાત્ શ્લોક-૧થી૨૪ સુધી વર્ણન કર્યું એ ભિક્ષુના ગુણોથી યુક્ત, ભિક્ષુઃ=ભિક્ષુ છે=ભાવભિક્ષુ છે. ભિન્નસ્તુ ન=વળી ભિન્ન=આ ગુણોથી રહિત અર્થાત્ શ્લોક-૧થી૨૪ સુધી વર્ણન કર્યું એ ભિક્ષુના ગુણોથી રહિત, નથી=ભાવભિક્ષુ નથી; વિપર્યયાત્=કેમ કે વિપર્યય છે. ચેત્ કષાદિશુદ્ધં સ્વર્ણં=જો કષાદિશુદ્ધ હોય તો સુવર્ણ છે, પુનઃ=વળી યુક્તિસ્વર્ણં=યુક્તિસુવર્ણ તત્=તે=સુવર્ણ, ન=નથી. ॥૨૫॥

શ્લોકાર્થ :-

આ ગુણોથી સહિત=શ્લોક-૧ થી ૨૪ સુધી વર્ણન કર્યું એ ભિક્ષુના ગુણોથી યુક્ત, ભિક્ષુ છે. વળી ભિન્ન=શ્લોક-૧ થી ૨૪ સુધી વર્ણન કર્યું એ ભિક્ષુના ગુણોથી રહિત, ભિક્ષુ નથી; કેમ કે વિપર્યય છે. જો કષાદિશુદ્ધ હોય તો સુવર્ણ છે, વળી યુક્તિસુવર્ણ તે=સુવર્ણ નથી. ॥૨૫॥

ટીકા :-

एतदिति-एतद्गुणान्वितः=પ્રાગુક્તાખિલગુણસમ્પન્નો, ભિક્ષુઃ, ભિન્નસ્તુ ન વિપર્યયાત્ ઉક્તગુણાભાવાત્, યતઃ કષાદિશુદ્ધં સ્વર્ણગુણોપેતં ચેદ્ ભવતિ તદા સ્વર્ણં ભવતિ, તે ચામી-વિષઘાતનં, વીર્યસ્તમ્બનકર્તૃત્વં, મઙ્ગલપ્રયોજનત્વં, યથેષ્ટકટકાદિપ્રકાર-સમ્પાદકત્વં, તપ્યમાનસ્ય પ્રાદક્ષિણ્યેનાવર્તનં, સારોપેતત્વં, અગ્નિનાઽદાહ્યત્વં, અકુચનીયત્વં ચ । યુક્તિસ્વર્ણં વર્ણાદિસામ્યેન સ્વર્ણવદાભાસમાનં પુનસ્તત્ સ્વર્ણં ન

भवति, स्वर्णगुणाभावात् । तथा प्रकृतेऽपि भावनीयमिति ॥२५॥

ટીકાર્થ :-

एतद्गुणान्वितः उक्तगुणाभावात्, આ ગુણોથી અલ્પિત=પૂર્વે કહેવાયેલા અભિલ ગુણથી સંપન્ન=શ્લોક-૧ થી ૨૪ સુધી કહેવાયેલા સંપૂર્ણ ગુણથી સહિત ભિક્ષુ છે. વળી ભિક્ષુ=આ ગુણોથી ભિક્ષુ ગુણવાળા ભિક્ષુ નથી; કેમ કે વિપર્યય છે=પૂર્વે કહેવાયેલા ભિક્ષુના ગુણોનો અભાવ છે.

दृष्टान्त द्वारा भिक्षु અને ભિક્ષુથી વિપરીત ભાવવાળા સાધુનું સ્વરૂપ ગ્રંથકારશ્રી સ્પષ્ટ કરે છે -

यतः भवति, જે કારણથી કષાદિશુદ્ધ સુવર્ણના ગુણોથી સહિત જે હોય તો સુવર્ણ થાય છે.

તે ચામી - અને તે આ છે=સુવર્ણના ગુણો આ છે -

विषयातनं अकथनीयत्वं च । (१) વિષયાતન, (૨) વીર્યસ્તંભન કરવાપણું, (૩) મંગલ પ્રયોજનપણું, (૪) જે પ્રમાણે ઈષ્ટ હોય તે પ્રમાણે કટકાદિ=કડા આદિ, પ્રકારનું સંપાદકપણું, (૫) તપાવાતા એવા સુવર્ણનું પ્રદક્ષિણા ક્રમથી આવર્તન, (૬) સારોપેતપણું=સાર ગુણોથી યુક્તપણું, (૭) અગ્નિ વડે અદાક્ષપણું અને (૮) અકુથનીયપણું.

युक्तिस्वर्ण भावनीयमिति ॥ વળી યુક્તિસુવર્ણ વર્ણાદિ સામ્યથી સુવર્ણની જેમ આભાસમાન=ભાસતું, તે=સુવર્ણ, થતું નથી; કેમ કે સુવર્ણગુણનો અભાવ છે. તે પ્રકારે પ્રકૃતમાં પણ=ભિક્ષુમાં પણ, ભાવન કરવું.

‘इति’ शब्द टीकाना कथननी समाप्तिसूचक છે. ॥૨૫॥

ભાવાર્થ :-

જે કર્મોને ભેદે તે ભિક્ષુ કહેવાય, એ પ્રકારની ભિક્ષુ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે. તેથી જે મહાત્માઓ સર્વ ઉદ્યમથી આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવને અભિમુખ યત્ન કરનારા છે, તે મહાત્માઓ કર્મને ભેદનારા છે; અને જે સાધુ ભિક્ષુનો વેશ ગ્રહણ કરેલો હોવા છતાં, ભિક્ષુના આચારોને પાળતા હોવા છતાં, આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવને અભિમુખ ઉદ્યમ કરતા નથી, તેઓ કર્મને ભેદનારા નથી માટે ભિક્ષુ નથી અર્થાત્

જેઓ ભિક્ષુ સદૃશ બહિરંગ વ્યાપાર કરતા હોય, પરંતુ શુદ્ધ આત્માને પ્રગટ કરવાને અનુકૂળ અંતરંગ વ્યાપાર કરતા ન હોય, તેઓ કહેવાયેલા ભિક્ષુગુણોથી વિપર્યયવાળા છે માટે ભાવભિક્ષુ નથી.

જેમ કષાદિથી શુદ્ધ એવું સુવર્ણ હોય તો તે સુવર્ણ કહેવાય, પરંતુ જો વર્ણાદિથી સામ્ય ધરાવતું સુવર્ણ જેવું ભાસતું યુક્તિસુવર્ણ હોય તો તે સુવર્ણ કહેવાય નહિ; તેમ અંતરંગ રીતે કર્મોને ભેદવાને અનુકૂળ ઉપરોક્ત ભિક્ષુગુણોને જે ધારણ કરતા હોય તે ભિક્ષુ કહેવાય, અને જેઓ વેશના કે બાહ્ય આચારના સામ્યથી ભિક્ષુ જેવા દેખાતા હોય, પરંતુ અંતરંગ રીતે શુદ્ધ આત્માના ભાવોને અનુકૂળ ગુપ્ત થઈને સર્વ ઉદમ કરતા ન હોય, તેઓ ભાવભિક્ષુ નથી. ॥૨૫॥

અવતરણિકા :-

ભાવભિક્ષુ કોણ નથી, તેનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરતાં ગ્રંથકારત્રી કહે છે -

શ્લોક :-

ષટ્કાયભિદ્ ગૃહં કુર્યાદ્ ભુજ્જીતૌદેશિકં ચ યઃ ।

પિબેત્ પ્રત્યક્ષમપ્કાયં સ કથં ભિક્ષુરુચ્યતે ॥૨૬॥

અન્યથાર્થ :-

ષટ્કાયભિદ્=પૃથિવી આદિ છ કાયના ઉપમર્દક એવો=વિરાધક એવો, યઃ=જે ગૃહં કુર્યાત્=ઘરને કરે ઔદેશિકં ભુજ્જીત=ઔદેશિક આહારને વાપરે ચ=અને પ્રત્યક્ષમપ્કાયં પિબેત્=પ્રત્યક્ષ અપ્કાયને પીવે સઃ=તે કથં=કેવી રીતે ભિક્ષુઃ=ભિક્ષુ ઉચ્યતે=કહેવાય ? અર્થાત્ ન કહેવાય. ॥૨૬॥

શ્લોકાર્થ :-

પૃથિવી આદિ છ કાયના ઉપમર્દક એવો જે ઘરને કરે, ઔદેશિક આહારને વાપરે, અને પ્રત્યક્ષ અપ્કાયને પીવે તે કેવી રીતે ભિક્ષુ કહેવાય ? અર્થાત્ ન કહેવાય. ॥૨૬॥

ટીકા :-

ષટ્કાયેતિ-ષટ્કાયભિદ્=યન્ન ક્વચન પૃથિવ્યાદ્યુપમર્દકઃ, ગૃહં સમ્ભવત્યેવૈષણીયાલયે

મૂર્છયા વસતિં ભાટકગૃહં વા કુર્યાત્, ઔદેશિકં ચ ભુજીત, યોઽપુષ્ટાલમ્બનઃ
પ્રત્યક્ષમુપલભ્યમાન એવાપ્કાયં પિબેત્ તત્ત્વતો વિનાલમ્બનેન, સ કથં ભિક્ષુર્ભાવ-
ભિક્ષુરુચ્યતે ? । તદુક્તં -

“ઉદિદ્વકડં ભુંજઈ છક્કાયપમદ્વળો ઘરં કુળઈ ।

પચ્ચક્કવં ચ જલગયં જો પિબઈ કહં તુ સો ભિખૂ” ॥ (દ.વૈ.નિ. ૧૦/૩૫૭) ॥૨૬ ॥

ટીકાર્થ :-

ષટ્કાયભિદ્ ઉચ્યતે ષટ્કાયના વિરાધક=જ્યાં ક્યાંય પૃથિવ્યાદિના ઉપમર્દક, જે અપુષ્ટાલંબનવાળા સાધુ એષણીય આલયનો=સ્થાનનો, સંભવ હોવા છતાં મૂર્છાથી વસતિને અથવા ભાડાથી ગૃહને કરે, અને ઔદેશિકને વાપરે, અને પ્રત્યક્ષ=ઉપલભ્યમાન=પ્રાપ્ત થતા એવા અપ્કાયને તત્ત્વથી આલંબન વગર પીવે તે કેવી રીતે ભિક્ષુ=ભાવભિક્ષુ, કહેવાય ? અર્થાત્ ભાવભિક્ષુ ન કહેવાય.

તદુક્તં - તે કહેલું છે=શ્લોકમાં કહ્યું તે દશવૈકાલિક નિર્યુક્તિ-૧૦ ગાથા-૩૫૭માં કહેલું છે.

“ઉદિદ્વકડં ભિક્ષૂ” ॥ ઉદિદ્વકૃત વાપરે, છકાયના વિરાધક, ઘરને કરે અને પ્રત્યક્ષ જલગત પીવે, તે કેવી રીતે ભિક્ષુ કહેવાય ? અર્થાત્ ન કહેવાય. ॥૨૬ ॥

ભાવાર્થ :-

ષટ્કાયના વિરાધક, મૂર્છાથી ઘરને કરનારા, ઔદેશિક આહારને વાપરનારા અને પ્રત્યક્ષ અપ્કાયને પીનારા કેવી રીતે ભિક્ષુથી વાચ્ય બને ?

અત્યાર સુધી ગ્રંથકારશ્રીએ ભિક્ષુના ગુણોનું વર્ણન કર્યું, એવા ગુણો જે ભિક્ષુમાં નથી, અને જેઓ ફક્ત બાહ્યથી સાધુવેશવાળા છે, તેઓ અપુષ્ટાલંબન લઈને પ્રવૃત્તિઓ કરે છે; અને જે પ્રવૃત્તિમાં ષટ્કાય જીવોની વિરાધના થતી હોય, એષણીય વસતિનો સંભવ હોવા છતાં મૂર્છાથી જેઓ પોતાની વસતિ કરે છે અથવા તો ભાડેથી ઘર રાખે છે, વળી ઔદેશિકાદિ આહાર વાપરે છે, વળી કોઈ આગાઠ કારણ ન હોવા છતાં પ્રાપ્ત થતું એવું સચિત્ જળ પીવે છે, એવા જે અપુષ્ટાલંબનવાળા સાધુ ભાવભિક્ષુ કેવી રીતે કહી શકાય ? અર્થાત્ ગૃહસ્થ જેવા

આચારો કરનારા હોવાથી, આવા પ્રકારના ષટ્કાયાદિકના વિરાધક આદિ ભાવોવાળા સાધુ કર્મને ભેદનાર ન હોવાથી 'ભિક્ષુ' શબ્દથી વાચ્ય થઈ શકે નહિ. ॥૨૬॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૨૭ થી ૩૦ સુધી અપ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુ અને શ્લોક-૩૧માં પ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુનું સ્વરૂપ ગ્રંથકારશ્રી બતાવે છે -

શ્લોક :-

ગૃહિણોઽપિ સદારમ્ભા યાચમાના ઋજું જનમ્ ।
 દીનાન્ધકૃપણા યે ચ તે ખલુ દ્રવ્યભિક્ષવઃ ॥૨૭॥
 ત્રસસ્થાવરહન્તારા નિત્યમબ્રહ્મચારિણઃ ।
 મિથ્યાદૃશઃ સઞ્ચયિનસ્તથા સચિત્તભોજિનઃ ॥૨૮॥
 વિશુદ્ધતપસોઽભાવાદજ્ઞાનધ્વસ્તશક્તયઃ ।
 ત્રિધા પાપેષુ નિરતા હન્ત ત્યક્તગૃહા અપિ ॥૨૯॥

શ્લોક-૨૭નો અન્વયાર્થ :-

ઋજું જનમ્ યાચમાના=સરળ જન પાસે યાચના કરતા સદારમ્ભા=સદા આરંભવાળા ગૃહિણોઽપિ=ગૃહસ્થો પણ યે ચ દીનાન્ધકૃપણા=અને જેઓ દીન, અંધ અને કૃપાળુ છે તે ખલુ દ્રવ્યભિક્ષવઃ=તેઓ ખરેખર દ્રવ્યભિક્ષુ છે. ॥૨૭॥

શ્લોક-૨૮-૨૯નો અન્વયાર્થ :-

નિત્યં ત્રસસ્થાવરહન્તારા=હંમેશાં ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને હણનારા, અબ્રહ્મચારિણઃ=અબ્રહ્મચારી, મિથ્યાદૃશઃ=મિથ્યાદૃષ્ટિ, સઞ્ચયિનઃ=સંચય કરનારા અર્થાત્ ધનાદિનો સંચય કરનારા, તથા સચિત્તભોજિનઃ=અને સચિત્તનું ભોજન કરનારા, વિશુદ્ધતપસોઽભાવાદ્=વિશુદ્ધ તપનો અભાવ હોવાને કારણે અજ્ઞાનધ્વસ્તશક્તયઃ=અજ્ઞાનથી ધ્વસ્ત શક્તિવાળા અર્થાત્ અજ્ઞાનને વશ અશુદ્ધ તપ કરનારા ત્રિધા પાપેષુ નિરતાઃ=ત્રણ પ્રકારના પાપમાં નિરત અર્થાત્ મન, વચન અને કાયાથી પાપમાં નિરત ત્યક્તગૃહા અપિ=ત્યક્ત ગૃહવાળા પણ દ્રવ્યભિક્ષુ છે, એમ શ્લોક-૨૭ સાથે અન્વય છે. ॥૨૮॥૨૯॥

શ્લોકાર્થ :-

સરળ જન પાસે યાચના કરતા, સદા આરંભવાળા ગૃહસ્થો પણ અને જેઓ દીન, અંધ અને કૃપણ છે, તેઓ ખરેખર દ્રવ્યભિક્ષુ છે. ॥૨૭॥

હંમેશ ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને હણનારા, અબ્રહ્મચારી, મિથ્યાદૃષ્ટિ, ધનાદિનો સંચય કરનારા અને સચિત્તનું ભોજન કરનારા, વિશુદ્ધ તપનો અભાવ હોવાને કારણે અજ્ઞાનથી ધ્વસ્ત શક્તિવાળા, મન, વચન અને કાયાથી પાપમાં નિરત, ત્યક્ત ગૃહવાળા પણ દ્રવ્યભિક્ષુ છે, એમ શ્લોક-૨૭ સાથે અન્વય છે. ॥૨૮॥૨૯॥

* શ્લોક-૨૭માં ગૃહિણોડપિ સદારમ્ભા યાચમાના ઋજું જનમ્ । અહીં અપિ થી એ કહેવું છે કે જેઓ સદા આરંભવાળા છે અને ઋજુજન પાસે યાચના કરનારા છે, તેવા સાધુવેશધારી તો દ્રવ્યભિક્ષુ છે, પરંતુ તેવા ગૃહસ્થો પણ દ્રવ્યભિક્ષુ છે.

* શ્લોક-૨૮માં ત્યક્તગૃહા અપિ અહીં અપિ થી એ કહેવું છે કે શ્લોક-૨૮-૨૯માં કહ્યું એવા આચારવાળા, જેઓએ ગૃહનો ત્યાગ નથી કર્યો, તેવા તો દ્રવ્યભિક્ષુ છે, પરંતુ જેમણે ગૃહનો ત્યાગ કર્યો છે તેવા પણ દ્રવ્યભિક્ષુ છે.

શ્લોક-૨૭નો ભાવાર્થ :-

અપ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુનું સ્વરૂપ :-

(૧) જે ગૃહસ્થો સદા આરંભવાળા છે અને ઋજુ જન=સરળ જન, પાસે અર્થાત્ ધન આપે એવી પ્રકૃતિવાળા પાસે યાચના કરનારા છે, તે દ્રવ્યભિક્ષુ છે.

(૨) જેઓ દીન છે, અંધ છે અને કૃપણ છે=દરિદ્ર છે, તેઓ પણ પોતાની આજીવિકા માટે ઋજુ જન પાસે યાચના કરે છે, તેઓ પણ દ્રવ્યભિક્ષુ છે. ॥૨૭॥

નોંધ :- અહીં પ્રસ્તુત શ્લોકમાં 'સદા આરંભવાળા' એમ કહ્યું, એ વિશેષણ દ્વારા જેઓ સાધુની પ્રતિમાને વહન કરે છે, તેવા પ્રતિમાધારી શ્રાવકો ગૃહસ્થ પાસે ભિક્ષાની યાચના કરતા હોય તેમને ગ્રહણ કરવાના નથી.

શ્લોક-૨૮-૨૯નો ભાવાર્થ :-

(૩) જેઓ અન્યદર્શનના સંન્યાસીઓ છે અને હંમેશાં ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને હણનારા છે, અબ્રહ્મચારી છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ છે અને ધનનો સંચય કરનારા

છે અર્થાત્ ભક્તો જે દાનાદિ આપે તેને ગ્રહણ કરીને ધનસંચય કરનારા છે; વળી સચિત્ ભોજન કરનારા છે, વિવેક નહિ હોવાથી વિશુદ્ધ તપનો અભાવ છે, આમ છતાં અજ્ઞાનને કારણે બાહ્ય કષ્ટો કરવા દ્વારા ધ્વસ્ત શક્તિવાળા છે અર્થાત્ અજ્ઞાનમૂલક બાહ્ય તપ કરનારા છે; વળી મન, વચન અને કાયાના યોગોથી પાપમાં નિરત છે, આવા સંન્યાસીઓ ત્યક્તગૃહવાળા હોવા છતાં પણ દ્રવ્યભિક્ષુ છે. ॥૨૮॥૨૯॥

શ્લોક :-

વર્ધકિર્દ્રવ્યતો ભિક્ષુરુચ્યતે દારુભેદનાત્ ।

દ્રવ્યભિક્ષણશીલત્વાદ્ બ્રાહ્મણાદિશ્ચ વિશ્રુતઃ ॥૩૦॥

અન્યાર્થ :-

દારુભેદનાત્=કાષ્ઠનું ભેદન કરનાર હોવાથી વર્ધકિઃ=સુધાર દ્રવ્યતો=દ્રવ્યથી ભિક્ષુઃ=ભિક્ષુ ઉચ્યતે=કહેવાય છે ચ=અને દ્રવ્યભિક્ષણશીલત્વાત્=દ્રવ્યભિક્ષા ગ્રહણ કરવાનો સ્વભાવ હોવાથી બ્રાહ્મણાદિઃ=બ્રાહ્મણાદિ વિશ્રુતઃ=વિશ્રુત છે અર્થાત્ દ્રવ્યભિક્ષુ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. ॥૩૦॥

શ્લોકાર્થ :-

કાષ્ઠનું ભેદન કરનાર હોવાથી સુધાર દ્રવ્યથી ભિક્ષુ કહેવાય છે, અને દ્રવ્યભિક્ષા ગ્રહણ કરવાનો સ્વભાવ હોવાથી બ્રાહ્મણાદિ વિશ્રુત છે=દ્રવ્યભિક્ષુ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. ॥૩૦॥

ભાવાર્થ :-

અપ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુનું સ્વરૂપ :-

વર્ધકિઃ=સુધાર, લાકડાને ભેદન કરનાર હોવાથી દ્રવ્યથી ભિક્ષુ છે. અહીં ભેદનક્રિયાને આશ્રયીને સુધારને દ્રવ્યભિક્ષુ કહેલ છે.

જેમ કર્મને ભેદનાર હોવાથી ભાવસાધુ ભાવભિક્ષુ છે, તેમ બાહ્ય કાષ્ઠને ભેદનાર હોવાથી સુધાર દ્રવ્યભિક્ષુ છે.

વળી બ્રાહ્મણાદિ બધા યાયક=માગનારા ન હોય તોપણ બ્રાહ્મણ જાતિમાં

દ્રવ્યભિક્ષા લેવાનો સ્વભાવ છે, તેથી બ્રાહ્મણાદિ જાતિને દ્રવ્યભિક્ષુ કહેવાય છે. ॥૩૦॥

વિશેષાર્થ :-

અહીં વિશેષ એ છે કે શ્લોક-૨૭માં બતાવ્યું એ પ્રમાણે -

(૧) આરંભ-સમારંભ કરનારા એવા ગૃહસ્થો બીજા પાસે યાચના કરે છે, તે યાચનાની ક્રિયાને આશ્રયીને દ્રવ્યભિક્ષુ છે.

(૨) વળી દીન, અંધ, કૃપણ વગેરે બીજા પાસે યાચના કરે છે, તેથી યાચનાની ક્રિયાને આશ્રયીને તેઓ પણ દ્રવ્યભિક્ષુ છે.

(૩) વળી શ્લોક-૨૮-૨૯માં બતાવ્યું એવા અન્યદર્શનના સંન્યાસીઓ કોઈની પાસે યાચના કરતા ન હોય તોપણ ઘરનો જેમણે ત્યાગ કર્યો છે અને સંન્યાસ ગ્રહણ કર્યો છે, તેથી લોકો ભક્તિથી તેમને ધનાદિ અર્પણ કરે છે, તોપણ તેઓ દ્રવ્યભિક્ષુ કહેવાય છે; કેમ કે ભાવભિક્ષુના ગુણો તેમનામાં નથી પરંતુ સંન્યાસી છે.

(૪) વળી સુધાર ભેદનની ક્રિયા કરે છે, તેથી 'ભિક્ષુ' શબ્દની વ્યુત્પત્તિને ગ્રહણ કરીને તેમને દ્રવ્યભિક્ષુ કહેલ છે.

(૫) વળી બ્રાહ્મણાદિ જાતિવાળા બધા યાચના ન કરતા હોય તોપણ દ્રવ્યભિક્ષા ગ્રહણ કરવાનો તેમનો સ્વભાવ હોવાથી તેઓ દ્રવ્યભિક્ષુ કહેવાય છે, તેથી બ્રાહ્મણાદિ કુળને ભિક્ષુકુળ કહેવાય છે. ॥૩૦॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૨૭-૨૮-૨૯-૩૦માં અપ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. હવે પ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુનું સ્વરૂપ ગ્રંથકારશ્રી બતાવે છે -

શ્લોક :-

પ્રધાનદ્રવ્યભિક્ષુશ્ચ શુદ્ધઃ સંવિગ્નપાક્ષિકઃ ।

સંપૂર્ણ પ્રતિમા (પ્રતિમાં) દીક્ષાં ગૃહી યો વા ગ્રહીષ્યતિ ॥૩૧॥

અન્યથાર્થ :-

ચ=અને શુદ્ધઃ સંવિગ્નપાક્ષિક=શુદ્ધ સંવિગ્નપાક્ષિક વા=અને પ્રતિમાં સંપૂર્ણ=શ્રાવકની પ્રતિમાને પૂર્ણ કરીને યો ગૃહી=જે ગૃહસ્થ દીક્ષાં=દીક્ષાને ગ્રહીષ્યતિ=

ગ્રહણ કરશે (તે) પ્રધાન પ્રધાનદ્રવ્યભિક્ષુઃ=પ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુ છે. ॥૩૧॥

શ્લોકાર્થ :-

અને શુદ્ધ સંવિગ્નપાક્ષિક, અને શ્રાવકની પ્રતિમાને પૂર્ણ કરીને જે ગૃહસ્થ દીક્ષાને ગ્રહણ કરશે, તે પ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુ છે. ॥૩૧॥

✽ શ્લોકમાં પ્રતિમા દીક્ષાં પાઠ છે ત્યાં પ્રતિમાં દીક્ષાં પાઠ હોવો જોઈએ. હસ્તપ્રતમાં પાઠ માળેલ નથી, પણ અર્થથી આ પાઠ સંગત જણાય છે. તેથી એ પાઠને લઈને અર્થ કરેલ છે.

✽ શ્લોકમાં વા છે તે ચ=અને અર્થમાં છે.

ભાવાર્થ :-

પ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુનું સ્વરૂપ :-

(૧) શુદ્ધ સંવિગ્નપાક્ષિક ભગવાનના વચનમાં સ્થિર રુચિવાળા છે અને સંવિગ્ન સાધુ પ્રત્યે ભક્તિવાળા છે, અને સ્વશક્તિ અનુસાર સંયમની ક્રિયા કરીને ભાવભિક્ષુની શક્તિનો સંચય કરનારા છે. તેથી તેમની ભિક્ષાથી કરાતી આજીવિકાને આશ્રયીને તેઓ પ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુ છે; કેમ કે તેઓની ભિક્ષાની પ્રવૃત્તિ સર્વવિરતિની શક્તિના સંચયને અનુકૂળ હોવાથી ભાવિમાં ભાવભિક્ષુની પ્રાપ્તિનું કારણ છે. માટે તેઓ પ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુ છે.

જેમ ભાવસ્તવનું કારણ છે માટે દ્રવ્યસ્તવ છે, તેમ ભાવભિક્ષાનું કારણ છે માટે સંવિગ્નપાક્ષિકની ભિક્ષા દ્રવ્યભિક્ષા છે.

વળી સંવિગ્નપાક્ષિકનું ‘શુદ્ધ’ વિશેષણ આપ્યું. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય છે કે જે સંવિગ્નપાક્ષિક સર્વવિરતિ પાળવા સમર્થ નથી, છતાં ભગવાનના વચન પ્રત્યેના તીવ્ર રાગને કારણે સંયમની આચરણાઓ સ્વશક્તિ અનુસાર કરીને સર્વવિરતિની શક્તિના સંચય માટે ઉદ્યમ કરે છે, તે ‘શુદ્ધ’ સંવિગ્નપાક્ષિક છે, અને તેઓની ભિક્ષા પ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષા છે.

(૨) વળી જે શ્રાવકો શ્રાવકની પ્રતિમાને વહન કરીને સર્વવિરતિ ગ્રહણ કરવાના છે, તે શ્રાવકો પણ પ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુ છે; કેમ કે જે શ્રાવક ભવથી વિરક્ત છે અને સર્વવિરતિની શક્તિના સંચયને અર્થે શ્રાવકની અગિયાર પ્રતિમાઓને સ્વભૂમિકા અનુસાર સેવે છે, અને જ્યારે તે પ્રતિમાઓના સેવનથી સર્વવિરતિની

શક્તિનો સંચય થશે ત્યારે સર્વવિરતિ ગ્રહણ કરશે, તેથી તેઓ ભાવભિક્ષુ થશે. અત્યારે તેઓ ભાવભિક્ષુ નહિ હોવા છતાં ભાવભિક્ષુની યોગ્યતા છે, માટે તેઓ પ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુ છે.

જેમ રાજા થવાને યોગ્ય એવો યુવરાજ પ્રધાન દ્રવ્યરાજા કહેવાય છે, તેમ સર્વવિરતિ વ્રત ગ્રહણ કરવાની તૈયારી કરનાર શ્રાવક પ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુ કહેવાય છે. આ પ્રતિમા વહન કરનારા શ્રાવકો ભિક્ષાવૃત્તિથી આજીવિકા કરે છે છતાં કર્મને ભેદનારા એવા ભાવભિક્ષુની શક્તિનો સંચય કરે છે, તે અપેક્ષાએ પ્રધાન દ્રવ્યભિક્ષુ છે. ॥૩૧॥

અવતરણિકા :-

ભિક્ષુભત્રીશીના વક્તવ્યનું નિગમન કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

કેચિદુક્તા અનન્તેષુ ભાવભિક્ષોર્ગુણાઃ પુનઃ ।

ભાવ્યમાના અમી સમ્યક્ પરમાનન્દસમ્પદે ॥૩૨॥

અન્વયાર્થ :-

ભાવભિક્ષોઃ=ભાવભિક્ષુના અનન્તેષુ=અનંતમાંથી અર્થાત્ અનંત ગુણોમાંથી કેચિદ્ ગુણાઃ=કેટલાક ગુણો ઉક્તાઃ=કહેવાયા. પુનઃ=વળી અમી=આ=ભાવભિક્ષુના ગુણો, સમ્યક્=સમ્યગ્ ભાવ્યમાના=ભાવન કરાતા પરમાનન્દસમ્પદે=પરમાનંદની સંપત્તિ માટે છે. ॥૩૨॥

શ્લોકાર્થ :-

ભાવભિક્ષુના અનંત ગુણોમાંથી કેટલાક ગુણો કહેવાયા. વળી આ=ભાવભિક્ષુના ગુણો, સમ્યગ્ ભાવન કરાતા પરમાનંદની સંપત્તિ માટે છે. ॥૩૨॥

ટીકા :-

શિષ્ટાઃ શ્લોકાઃ ષડુક્તાનાર્થાઃ ॥૨૭-૨૮-૨૯-૩૦-૩૧-૩૨॥

શ્લોક-૨૭ થી ૩૨ છનો અર્થ સ્પષ્ટ હોવાથી ગ્રંથકારશ્રીએ તેની સંસ્કૃત ટીકા કરેલ નથી. ॥૩૨॥

શ્લોક-૩૨નો ભાવાર્થ :-

ભાવસાધુની વિશુદ્ધિમાં તરતમતાથી ષટ્સ્થાન હાનિ-વૃદ્ધિ છે. તેથી એક ભાવસાધુમાં જે ગુણો છે, તેના કરતા અનંતગુણ અધિક વિશુદ્ધિવાળું ચારિત્ર અન્ય ભાવસાધુમાં સંભવે. તેથી ભાવભિક્ષુના અનંત ગુણો છે, એ પ્રકારનો અર્થ ફલિત થાય છે, અને તે અનંત ગુણોમાંથી કેટલાક ગુણો ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રસ્તુત બત્રીશીમાં બતાવેલ છે.

જે સાધક આત્માને આ ભિક્ષુના ગુણોનો સમ્યગ્ બોધ થાય અને તે ગુણોથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરે તો તે ભિક્ષુના ગુણો પોતાના આત્મામાં પ્રગટ થાય છે, અને પ્રસ્તુત ભિક્ષુબત્રીશીમાં કહેલા ભિક્ષુના ગુણોથી ભાવિત થયેલા યોગી તે તે ગુણોને પામીને તે તે ગુણોમાં અધિક અધિક યત્ન કરીને પ્રકર્ષવાળા થાય, તો ભિક્ષુના અનંત ગુણો પોતાનામાં પ્રગટ થાય છે. આ રીતે સમ્યગ્ ભાવન કરવાથી પ્રગટ થયેલા ભિક્ષુના ગુણો પરમાનંદની પ્રાપ્તિનું કારણ બને છે=મોક્ષની પ્રાપ્તિનું કારણ બને છે. તેથી મોક્ષના અર્થી જીવે આ ભાવભિક્ષુના ગુણોથી આત્માને ભાવિત કરવો જોઈએ કે જેથી શીઘ્ર સંસારનો ઉચ્છેદ થાય. ॥૩૨॥

इति भिक्षुद्वात्रिंशिका ॥२७॥

“हस्तेन चाङ्गिघ्ना वाचा,
संयतो विजितेन्द्रियः ।
अध्यात्मध्याननिरतः;
सूत्रार्थं यश्च चिन्तयेत् ॥”

“આત્મવિષયક ધ્યાનમાં નિરત એવા જે સાધુ
હાથથી અને પગથી સંયત, વાણીથી સંયત,
જિતેન્દ્રિય, સૂત્ર અને અર્થનું ચિંતવન કરે છે,
તે ભાવભિક્ષુ છે.”

: પ્રકાશક :

ગિતાર્થગંગા

૫, જૈન મર્યાન્ટ સોસાયટી, ફત્તેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.
ફોન : (૦૭૯) ૨૬૬૦૪૯૧૧, ૩૨૯૧૧૪૭૧
E-mail : gitarthganga@yahoo.co.in

: મુદ્રક :

સૂર્યા ઓફસેટ

આંબલીગામ, સેટેલાઈટ-બોપલ હોલ્ડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૮.

ફોન : (૦૨૭૧૭) ૨૩૦૧૧૨, ૨૩૦૩૬૬

Design by : બોધિદર્શન ગ્રાફિક્સ, અ'વાદ : ૦૯૮૨૫૦૭૪૮૮૯